

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA KARDEŞLİK MODELLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ercan ÖZTÜRK

İstanbul
Kasım-2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA KARDEŞLİK MODELLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ercan ÖZTÜRK

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KARADAĞ

İstanbul
Kasım-2022

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KARADAĞ (İmza)

Üye Doç. Dr. Veysel AKKAYA (İmza)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMİMİ (İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **“Kur’ân’da Kardeşlik Modelleri”** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ercan ÖZTÜRK

ÖN SÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

والصلاة والسلام على رسولنا محمد الأمين سيد الأولين وآخرين

وعلى آله واصحابه واتباعه اجمعين الى يوم الدين.

Kur’ân-ı Kerim, toplumsal yapının gerektirdiği ahlâklı bireyler yetiştirmeyi öngörmektedir. Bundan dolayı bizler için kardeşliği binâ ederek, huzurlu ve güvenli bir yaşamın olduğu ve refahın yaygınlaştığı, yardımlaşmayla dayanışmanın gerçekleştiği erdemli bir toplumun inşâ edilmesini amaçlar. Böyle erdemli bir topluluğun arkasından İslam medeniyetinin tahakkuku için kardeşlik modelleri oluşturmuştur.

İslam toplumunu ayakta tutan temel unsurlardan birisi de kardeşliktir. Bu nedenle günümüzde İslam’ı tebliğ eden kimselerin en çok üzerinde durması gereken konuların başında kardeşlik gelmektedir. Ancak bu şekilde İslam medeniyeti gelişip yükselebilecektir. Bundan dolayıdır ki İslamî kültürde ve tasavvufta “fenâ fil-ihvan” önemli bir esastır. Bu ilke, esasen kardeşlerin meziyet ve güzelliklerine taraftar olup, onların düşüncelerini paylaşabilmek, şeref ve itibarlarından istifade edip, onlardaki güzelliklerle mes’ud olabilmektir. Bu manevî iklim gerçekleşmediğinde, uhuvvet kırılıp muhabbet zâil olduğunda toplum adâvet ve kinin yakıcı ateşine düşer. Bu durum ise hem bireye hem de topluma büyük zararlar verir.

Kur’ân-ı Kerim’in uhuvvet, muhabbet, yardımlaşma ve dayanışmayla ilgili emir ve tavsiyeleri yerine getirildiğinde rahmet-i ilâhîyenin celbine de vâsıl olunur. Ancak bu şekilde ittihad-ı İslam’dan, saadet ve güvenin hâkim olduğu bir toplumdan söz etmek mümkün olur.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezin konusu, önemi ve amacı, araştırmada takip edilen yöntem, Kapsam ve Sınırlılıklar ve araştırmanın kaynaklarına değinildi. İkinci bölümde kardeşlik kelimesiyle ilgili kavramsal çerçeve ve Kur’ân’da kardeşlik modellerine değinildi. Üçüncü bölümde ise iman kardeşliğinin hayata yansımaları araştırıldı.

Bu çalışma konusu itibari ile Kur’ân-ı Kerimden ayet mealleri bolca kullanılmıştır. Tefsir kaynaklarından alınan bilgiler bazen özetlenmiş, bazen de şahsî düşünce ve

görüşleri ilâve etmek suretiyle nakiller yapılmıştır. Bu açıdan rivayet yönünden gayet zengin bir içeriğe sahiptir.

Araştırmamızın, Kur'ân'da kardeşliğin anlaşılmasına katkı sağlamasını temenni ederek bu çalışma boyunca bana yardımcı olan, tavsiye ve yönlendirmelerinden istifade ettiğim danışman hocam Dr. Ahmet KARADAĞ'a, tez konusunu belirleme sürecinde bizi yönlendiren Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU hocama ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ercan ÖZTÜRK
İstanbul-2022

ÖZET
KUR'AN'A GÖRE KARDEŞLİK MODELLERİ
Ercan ÖZTÜRK

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Karadağ
Kasım-2022, 151 Sayfa

Bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim'in Hz Peygamber'e indirilmesiyle tahakkuk eden kardeşlik ve Kur'ân-ı Kerim'de geçen kardeşlik modelleri, bunların oluşum süreci ve ilkeleri, bu kardeşliğin neticesinde olması gereken ahlaki değişimler üzerinde durulmuştur. Geniş bir perspektifle bakıldığında bütün insanlar Hz. Âdem'den gelmeleri itibariyle kardeşlerdir. Aynı milletten olma ve aynı toprağı paylaşmada ise ayrı bir kardeşlik tezahür etmektedir. Dar bir perspektifle bakıldığında aynı anne ve babadan gelenler kardeş sayılmaktadır. Bu kardeşlik türlerinin yanında bir de İslamiyette büyük bir ehemmiyet taşıyan, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle din ve iman kardeşliği mevcuttur. Her ne kadar kan ve soy bağı olmasa da din kardeşliği kardeşliğin sınırlarını çizmekle ebedi bir birliği teşkil etmiştir. Bunun neticesinde meydana gelen İslam medeniyeti ve toplum modelinin temelleri güçlendirilmiş bu medeniyette bulunan kişilerin birbirlerine karşı tam bir kardeşlik ile oluşan sevgi, güven ve sadakat duygularının geliştirilmesi Kur'an-ı Kerim'deki en önemli toplumsal amaçlarından olmuştur. İslam dini, kardeşlik hususunda insanlık tarihinde eşine rastlanmayan uygulamalarla toplumsal birliği tesis etmiştir. Bu bağlamda çok büyük medeniyetler kurmuş ve bütün dünyaya da örnek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Kardeşlik, İnsan, Birlikte Yaşama, Ahlak.

ABSTRACT

Models Of Brotherhood İn The Qur'an

Ercan ÖZTÜRK

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Ahmet Karadağ

November-2022, 151 Pages

In this study, the fraternity that occurred with the revelation of the Qur'an to the Prophet and the models of brotherhood in the Qur'an, their formation process and principles, and the moral changes that should have occurred as a result of this brotherhood were emphasized. When we look at it from a broad perspective, we are all brothers as we came from Adam. A separate fraternity is manifested in sharing the same nation and land. When you look at it from a narrow perspective, those who come from the same mother and father are considered siblings. In addition to these, in the Qur'an, which is of great importance in our religion, the phrase "religion and faith brotherhood" is used. And as a result of this, the foundations of the Islamic civilization and society model were strengthened and the development of the feelings of love, trust and loyalty formed by full brotherhood among the people in this civilization has been one of the most important social goals of the Qur'an. The religion of Islam has established social unity with practices that are unprecedented in the history of humanity. In this context, he established great civilizations and set an example for the whole world.

Keywords: The Qur'an, Brotherhood, Human, Livinnig Together, Moral.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
--------------------	---

GİRİŞ	1
-------------	---

1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.4. Kapsam ve Sınırlılıklar	4
1.5. Araştırmanın Kaynakları.....	5

İKİNCİ BÖLÜM	6
--------------------	---

KUR'ÂN'DA KARDEŞLİKLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE KARDEŞLİK MODELLERİ.....	6
---	---

2.1. Kardeşlik Kavramı	6
2.2. Kur'ân'da Kardeşlik Anlamında Kullanılan Kavramlar	9
2.2.1. Uhuvvet Kavramı	11
2.2.2. Sahâbî Kavramı	16
2.2.3. Velî Kavramı	19
2.2.4. Halîl Kavramı	26
2.2.5. Refîk Kavramı	30
2.3. Kardeşlik Modelleri	32
2.3.1. Biyolojik ve Sıhrî Kardeşlik.....	32
2.3.1.1. Uht (Kız Kardeş).....	36
2.3.1.2. Ah (Erkek Kardeş).....	38
2.3.1.3. Sütkardeşliği	38

2.3.1.4. Biyolojik Kardeşlik ve Süt Bağıyla Oluşan Kardeşliğin Kapsamı ve Getirdiği Sorumluluklar	40
2.3.1.4.1. Mahremiyet	41
2.3.1.4.2. Sılâ-i Rahim	42
2.3.1.4.3. Miras	44
2.3.2. Aynı Soy, Kabile ve Millet Kardeşliği	45
2.3.2.1. Hz. Hûd: Ad Kavminin Kardeşi	48
2.3.2.2. Hz. Sâlih: Semud Kavminin Kardeşi	50
2.3.2.3. Hz. Şuayb: Medyen Kavminin Kardeşi	52
2.3.2.4. Hz. Nuh: Nuh Kavminin Kardeşi	53
2.3.2.5. Hz. Lut: Lut Kavminin Kardeşi	54
2.3.3. Din Kardeşliği	56
2.3.3.1. Dinin Kardeşlik Olgusuna Etkisi	65
2.3.3.2. Günümüzde Din Kardeşliğine Olan İhtiyaç	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	74
İMAN KARDEŞLİĞİNİN HAYATA YANSIMALARI	74
3.1. Kur'ân'da Kardeşliğin Tezâhürü: Muâhat	74
3.1.1. Muhacir Kavramı	81
3.1.2. Ensâr Kavramı	85
3.1.3. Muâhat Projesinin Sonuçları ve İslam Toplumuna Yaptığı Katkılar	87
3.2. Uhuvvet İsâr İlişkisi	89
3.2.1. İsâr Kavramı	89
3.2.2. Din Kardeşliği ve İsâr İlişkisi	99
3.3. Toplumsal Bütünleşme	101
3.3.1. Toplumsal Bütünleşme Kavramı	101
3.3.2. Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Faktörler	104
3.3.3. Kur'ân'da Toplumsal Bütünleşme	106
3.3.4. Dinin Toplumsal Bütünleştirmeye Katkısı	111
3.3.5. Ümmet Bilinci	118
3.4. Toplumsal Çözülme	123
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	132

İNTERNET KAYNAKLARI	140
ÖZGEÇMİŞ.....	141

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: (İbn) oğlu
Bkz.	: Bakınız
bt.	: (bint) kızı
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed	: Editör
H	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş.	: Karşılaştırınız
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa numarası
S.	: Sayı
sav	: Sallallahu aleyhi ve Sellem
Trc.	: Tercüme
v.	: Vefat
vd	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, literatür taraması, kapsam ve sınırlılıklar sunulacak ve araştırmada kullanılan kaynaklara ilişkin bilgilere yer verilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, Kur'ân'da kardeşlik konusu ele alınıp incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle Kur'ân'da kardeşlik kavramı ile aynı anlama gelen kavramların ifade ettiği manalar tespit edilecek ve Kur'ân'da kardeşlikle ilgili kullanımlar araştırılacaktır.

Bununla bağlantılı olarak Hz. Peygamber'in Muhacir-Ensâr arasında uygulamaya koyduğu Muâhat projesi ve isar hasleti de çalışmaya dâhil edilecektir. Bu bağlamda, Kur'ân'da yer alan uhuvvet kavramının, toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlama adına müslümanlara ne gibi görevler yüklediği ve toplumsal çözülmeye sebep olan davranışların neler olduğu da belirlenmeye çalışılacaktır.

Yapılan araştırmalar neticesinde müslümanların birlik ve beraberliğinin temeli olan kardeşlik problematiğine bir katkı olarak Kur'an'da kardeşlik modelleri, kardeşliğin hangi esas ve ilkeler üzerine tesis edildiği vb. konularda yeterli düzeyde akademik çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede İslam medeniyetinin oluşumunda en güçlü unsurlardan biri olan kardeşliğin tanımı, modelleri, kardeşliğin hangi esas ve ilkeler üzerine inşa edildiği üzerinde durulacaktır.

İnsanların hem şahsi hem de toplumsal hayatında çok önemli bir yeri olan Kur'ân'da kardeşliğin bilinmesi ve Kur'ân'ın çağrısının gerçekleşmesi gayesiyle tez olarak çalışmak istedik.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu çalışmada “kardeşlik” kavramını araştırma nedenimiz, islam coğrafyasındaki müminlerin her gün biraz daha parçalanıp bölünmeleri ve müslümanların birbirlerine karşı duyarsızlaştığı bir zamanda birlik ve beraberlik ruhunun hatırlanmasına az da olsa katkıda bulunabilmektir. Bu bağlamda, kardeşliğin bir gereği olarak birlik,

beraberlik ve dayanışmanın gerçekleşmesi için Kur'ân'ın bildirmiş olduğu ilkeler ele alınıp incelenecektir.

Yaptığımız bu çalışma Kur'ân'da kardeşlik ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara bir mütemmim olmakla beraber, diğer çalışmalardan farklı olarak Kur'an'da kardeşlikle yakın anlamda kullanılan kavramlar Kur'an sözlüklerinden tahlil edilip bütün anlamlarıyla ele alınacaktır. Ardından tefsirlerden bunların kullanımı hakkında tüm boyutlarıyla bilgiler verilecektir. Bu kavramlar üzerine derinlemesine yapılan bu araştırma Kur'ân'da kardeşlik üzerine gerçekleştirilen bu çalışmayı değerli kılmaktadır.

Özellikle Kur'an'da çokça geçen günümüzde hemşehrilik anlamındaki peygamberlerin kavimleri ile olan kardeşliği bu konuda başta Kur'an'da ve tefsirlerden ince tetkiklerle incelenmesi araştırmayı özgün kılan diğer bir husustur.

Aynı zamanda Kur'an'ın sosyolojik tefsirlerinden ve yorumlarından derlediğimiz kardeşliğin hayata yansması ve toplumsal bütünleşmenin tahakkuku ile ilgili yaptığımız araştırmada ilgili bölüm ise çalışmaya ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Kur'ân'da kardeşlik modelleri konusunda pek fazla akademik çalışmanın olmadığı görülmektedir. Özellikle günümüzde toplumsal ve sosyal ilişkilerin zayıflamasından dolayı Kur'ân-ı Kerim'de geçen kardeşlik olgusu ile ilgili ayetler ve ilgili tefsirlerde yapılan çalışmalar ön plana çıkarılarak toplumsal birlik ve beraberliğe katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Bunlarla beraber iman kardeşliğinin hayata yansmaları ve toplumsal değerlerimiz üzerine incelemelerde bulunmak da bu çalışmanın amaçları kapsamındadır.

Bu çalışma iki temel amaç üzerinde şekillenmiştir:

1. Kur'ân'da kardeşlik konusunu akademik yönden ele almanın Tefsir bilimine ne getireceği ve nasıl katkılar sağlayacağı,
2. Kur'ân'da kardeşlik hususunun toplum hayatımıza ne getireceği ve ne gibi katkılar sağlayacağını tespiti ve Kur'an'da kardeşlik kavramının bireysel anlamda insanların hayatına katkılar sağlaması hedeflenmiştir.

Bu çerçevede kardeşliğin güçlenmesi ve devamı için müminlerde olması gereken ahlakî tutum ve davranışlar ortaya çıkarılıp, hem toplumsal olarak birlik ve beraberliğe hem de bilimsel olarak Tefsir bilimiyle ilgili yapılan çalışmalara katkı

sağlamak amaçlanmaktadır. Böylece hem toplumsal olarak birlik ve beraberliğe, hem de bilimsel anlamda kardeşlik ile ilgili yapılan araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada öncelikle kardeşlik olgusu ile ilgili aynı anlama gelen kavramların ifade ettiği manalar tespit edilecek ve Kur'ân'da kardeşlikle ilgili kullanımlar araştırılıp Kur'ân'da geçen ayetler ve tefsirlerde bu ayetlere yapılan yorumlar ile birlikte aktarılması araştırmamızın yöntemleri arasında yer alacaktır.

Çalışma, her ne kadar konuyu Kur'ân-ı Kerim bağlamında incelemeye dönük olsa da Hz. Peygamber (a.s) in kardeşlik ile ilgili uygulamaları ve sahabe-i kiramın yaşantılarındaki kardeşlik ile ilgili örneklerine de çalışmamızda yer verdik. Diğer taraftan güncel olan yazımlar ve konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan da yararlanılacaktır. Bunların yanı sıra klasik tefsir çalışmalarına başvurulacaktır. Çalışmada kaynaklardan istifade edilirken bazen orijinal metin tırnak içerisinde aynen aktarılırken, bazen de özetlenerek kendi düşüncelerimizle ifade edilecektir. Ayrıca çalışmada kardeşlik ile ilgili olan ayetlerin izahı bağlamında hadislerden ve konuyla ilgili sanal ortamda yapılmış internet çalışmalarından da istifade edilecektir.

Araştırmamızın literatür taraması sonucunda bu konuyla alakalı olarak yazılmış makale ve tezlerin bulunduğu görülmüştür. Kur'ân'da kardeşlik hususunda daha önce yapılmış olan tezlerden bazıları şunlardır:

1. Masoud Gouhar, *Kur'an-ı Kerim'de Kardeşlik*, Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Ankara, 2001.
2. Şahmurat Kaya, *Hadislere Göre Kardeşlik*, Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2016.
3. Cuma Bayır, *Kur'an'da Ülfet Ve Kardeşlik*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2018.
4. Serkan Çelikan, *Uhuvvet Kavramı Bağlamında Toplumsal Hak Ve Görevlerle İlgili Hadisler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Adana, 2018.

Ayrıca bu konuda yazılan makalelerden de istifade edilecektir, mesela:

1. Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak "Peygamberlerin Kavimleriyle Kardeşliği"*, Ankara, 2012.
2. M. Vehbi Şahinalp, "Kur'an'ın Öngördüğü Dostluk", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 17, Sayı 28, 2012.
3. Zülfikar Durmuş, "Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur'an'ın Öngördüğü İdeal Model: İsrâ", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003.
4. Durak Pasmaz, "Kur'an'da İsar Kavramı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011.
5. Hüseyin Algül, "Muhâcirûn - Ensar Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, vb. birçok çalışmaları değerlendirip özgün bir çalışma hazırladık.

1.4. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu araştırma, Kur'an'da kardeşlik konusuyla sınırlıdır. Çalışmanın sınırlılıkları bağlamında Kur'an-ı Kerim'e göre, üç kardeşlik türü üzerinde yoğunlaşılacaktır. Kardeşlik ile ilgili konu ve kavramları içeren ayetler literatürdeki üç kardeşlik modeli yönünden incelenecektir.

Kardeşlik üzerine yaptığımız bu çalışma üç bölümden oluşacaktır.

Birinci bölümünde, bu araştırmanın konusu, önemi ve amacı, yöntemi, literatür taraması ve kaynaklarına dâir açıklamalar bulunacaktır.

İkinci bölümde, öncelikle çalışmamızın esas kısmını teşkil eden kardeş ve kardeşlik kavramları tahlil edildikten sonra, kardeşlik kelimesiyle yakın anlamlı kavramlar tespit edilip ve bu kavramların Kur'an sözlüklerinden anlamlarına yer verilecektir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'e göre, üç kardeşlik türü üzerinde yoğunlaşılacaktır. Biyolojik ve sıhrî kardeşliğin alanı ve kapsamı incelenecek ardından kabile kardeşliği ve sonuncu olarak da din kardeşliği, tüm boyutlarıyla ele alınıp tahlil edilecektir.

Üçüncü bölümde, iman kardeşliğinin hayata yansımaları ve Kur'an'da kardeşliğin tezâhürü olan Muâhat projesi, İsrâ kavramı ve Kur'an'da toplumsal bütünleşme

konuları incelenip ardından sonuç ve kaynakça kısımlarına yer verilip çalışma tamamlanacaktır.

1.5. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmanın kaynakları, başta Kur'an-ı Kerim ve muteber tefsir kitaplarıdır. Taberî'nin (v. 310/922) *Camiü'l-Beyân an Te'vil Âyi'l-Furkân*, Mâturîdî'nin (v. 333/944) *Te'vilâtu ehl-i sünne*, Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1210) *Mefâtihü'l-Ğayb*, Zemahşerî'nin (v.528/1134) *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vil*, Kurtubî'nin (v. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* ve İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm-i* bunlar arasında sayılabilir.

Yukarıda kaydedilen bu temel, muteber tefsir kitaplarının yanında yakın zamanda yazılan tefsir kitapları da çalışmamıza kaynaklık edecektir. Örneğin Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kuran Dili*, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *Safvetü't-Tefâsîr*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Ebu'l-Al'a el-Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'ân'ı* gibi tefsir kitapları başvurulacak kaynaklar arasındadır.

Kelime ve kavram analizleri ile ilgili olarak da Râğîb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, İbn Manzûr'un, *Lisânu'l-'Arab*, İlhan Ayverdi'nin *Kubbealtı Lügatı* isimli eserlerinden istifade edilecektir.

Bu çalışmada hadis kaynaklarına da müracaat edilecektir. Başta kütüb-ü sitte olmak üzere İmam Mâlik'in (v. 179/795) *Muvatta'*, Ahmed b. Hanbeli'n (v. 241/855) *Müsned'i* gibi hadis kitapları başvurulacak kaynaklar arasındadır.

Siyer kaynaklarından ise Safiurrahman el-Mübarek-Furi'nin er-Rahiku'l mahtum *Peygamberimiz Hayat ve Daveti* ile Ramazan Büti'nin *Fıkhu's-siyre* adlı eserlerine başvurulacaktır. Ayrıca kardeşlik ve uhuvvet ile ilgili olarak yazılmış ahlâk ve maneviyata dair müstakil eser ve makalelerden de istifade edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KARDEŞLİKLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE KARDEŞLİK MODELLERİ

2.1. Kardeşlik Kavramı

Aynı anne-babadan dünyaya gelmiş veya yalnız anneleri ya da babaları aynı olan kişilerin birbirine göre durumuna veyahut ortak değerlere sahip olan kimselere “kardeş” denilir. Bu kelime eski Türkçede “karın+daş” kelimelerinden türeyerek “karındaş” şeklinde kullanılmış, zaman içerisinde “ş” harfinin eklenmesiyle kardeş olarak sözlüğümüze girmiştir.¹ Karındaş, aynı karında doğan anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kardeş kavramı, ontolojik olarak birinci derecede aynı anneye sahip olmak şeklinde ifade edilmektedir.²

Kardeşlik kelimesi, dünyanın bütün dillerinde samimiyeti ve sıcaklığı ifade eden ortak bir kavramdır.³ Arapçada kardeş kelimesi “ehun” kavramıyla, Kardeşlik ise “uhuvvet” kelimesiyle, ifade edilir. “Uhtun” ise kız kardeştir.⁴ Kardeş kelimesi Kur’ân’da, otuz sûrenin seksen iki ayetinde, doksan altı defa geçmektedir. Kur’ân’da geçen kardeş anlamına gelen kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldığı incelediğinde, bu kelimenin çok farklı ve geniş anlamlara sahip olduğu görülmektedir.⁵

¹ Ahmet Kalkan, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*, 1bs., (İstanbul: Davut Emre Yayınevi, 2011), 997.

² Bayram Dalkılıç, “Kardeşlik Kavramının Epistemolojik Boyutu”, *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku*, (Ankara: DİB Yay. 2013), 23-30.

³ İsmail Derin, *Hz. Peygamber ve Kardeşlik Hukuku*, (Ankara: DİB Yay. 2012), 13.

⁴ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., 15.

⁵ Ahmet Kalkan, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları Ve Güncel Yansımaları*, 1040.

“Ehun” kelimesi, erkek kardeş için çoğulu müzekker sigâsıyla “ihvetu” ve “ihvan” kelimeleriyle; kız kardeş için ise müennes sigâsıyla çoğulu “ehavât” olan “uhtun” kavramıyla ifade edilir.⁶

Genel anlamda kardeşlik; aynı anne-babadan olan veya aynı nesepten gelen kişiler arasındaki akrabalık bağıdır; İslam kültür ve edebiyatında ise müminleri birbirine bağlayan manevî bağları ifade eder.⁷

Bu etimolojik açıklamalardan sonra, Kur’ân’daki kardeşlik kavramına bakılacak olursa, Kur’ân’ın muhatabı insandır, onun için bütün emir ve nehiyeler, insanla ilgilidir. Kardeşlik, toplumsal ve bireysel hayatın binâ edilmesi, devam ve anlamlandırılmasında en önemli ilişki tarzıdır.

Kardeşlik, İslam dininin en önemli unsurlardandır ve İslam medeniyetinin de esasıdır. Bütün dinlerde önemli bir yere sahip olan kardeşlik kavramı İslam’da da büyük bir öneme sahiptir. Kur’ân-ı Kerim ise din kardeşliğini daha ileriye taşımıştır. “Mü’minler ancak kardeşler”.⁸ ayetinin ifadesiyle toplumsal hayatta ve İslam medeniyetinde kardeşlik, en üst kategoride ele alınarak insanlığın refahı ve saadeti için en önemli ilkelerden birinin din kardeşliği olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber de: “Müslüman, Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, tehlikede ve musibette terk de etmez”.⁹ hadisinin manasıyla bunu ifade etmiştir. Yukarıda geçen ayet ve hadis-i şerifte kardeşliğin İslam’da ne kadar büyük öneme sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Kardeşlik olgusu, toplumsal hayatın oluşumunda vazgeçilmez bir toplumsal ilişki biçimidir. Gerek soy – sop, nesep birliğinden olan biyolojik kardeşlik ve gerekse millet ve din kardeşliği yönünden toplumsal hayatın temelini teşkil etmektedir. Kardeşlik kavramı genel olarak insanların aklına ilk olarak biyolojik kardeşliği çağrıştırır, Kur’ân-ı Kerim ise kardeşlik kavramını biyolojik kardeşlikten ziyade,

⁶ Rahmi Yaran, "Kardeş", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kardeş> (01.07.2021).

⁷ Ali Bardakoğlu, Kemal Atik, *İslami Kavramlar*, 1 bs. (Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997), 422.

⁸ Hucurât, 49/10.

⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 3 (2482).

“mü'minler kardeştir”¹⁰ diyerek sadece soy-sop ve neseb birliğine hapsetmemiş, evrensel kardeşlik olarak ele almıştır.

Kur'ân-ı Kerim birbirlerini seven kişilerden teşekkül eden bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Müminlerin Cenabı Hak ile olan bağlarının sağlam olduğu gibi, toplumdaki kişilerle de ilişkilerinin sağlam olması gerekir. Bu bağlamda Kur'ân'da verilmek istenilen mesaj, bunun gerçekleşmesine yöneliktir.

İslam dininin temel ilkelerini oluşturan yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim, müminlere bireysel ve toplumsal bütün ilişkilerinde rehberlik ettiği gibi kardeşlik anlayışında da tüm boyutlarıyla rehberlik etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in tedricen nüzulü ile beraber başta Mekke'de müminler arasında tesis edilen kardeşlik anlayışı, Medine'de mükemmel şeklini alarak İslam medeniyeti şeklinde tezahür etmiştir. Sosyal hayatta birlik ve beraberliğin tesis edildiği emniyet ve huzurun egemen olduğu, hak ve hukukun icra edildiği bir toplumun inşa edilmesine yönelik Kur'ân-ı Kerim'de birçok emir ve tavsiye bulunmaktadır.

Kardeşlik, toplumsal düzeyde Müslümanların ve İslam topluluğunu oluşturan bireylerin birbirlerine yardım ve desteğini sağlayan faktördür. Kur'ân Müslümanların kardeş olduklarını ilan ediyorsa da bu ilke pratikte tam olarak uygulanmamaktadır. Kur'ân'ın ilke ve prensiplerine uymak, şahsî garaz ve arzularımızı bırakıp, Kur'ân'ın ittihat emrine uymakla bu sorun düzelir. Toplumdaki kişilerin bireysel çıkarları, partizanlık, tarafgirlik, kıskançlık gibi unsurlar, husumet ve düşmanlığa yol açtığından İslam kardeşliği için birer zehir olarak kabul edilmektedir.

İnsanların farklı ırklar şeklinde yaratılmaları hayatın bir gerçeği olduğu gibi, bu farklı ırkların kardeşçe yaşamaları da hayatın başka bir gerçeğidir. Bütün insanlar Hz. Âdem'in evlatları olduğundan dolayı insan ailesinin bir mensubu olarak bütün insanlar da o ailenin kardeşleri olarak görülür. İnsanların dinleri, renkleri, dilleri ve milletleri farklı olsa da Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın evlatları olmaları itibarıyla ilk insandan günümüze kadar dünyada herkes bu açıdan kardeştir. Kur'ân'ın bazı ayetlerinde insanlığa “Ey Âdemoğulları”¹¹ diye hitabı, bütün insanların kardeş olduğu gerçeğini bize anlatmaktadır.

¹⁰ Hucurat, 49/10.

¹¹ A'râf, 7/26-27, 31, 35, 172; Yâsîn, 36/60.

Kur'ân-ı Kerim, nazil olmaya başladıktan bir süre sonra geniş bir bölgeye yayılarak değişik kültür ve milletlerden birçok kişiyi kardeşlik çatısı altında toplamıştır. Farklı kültürel seviyelerdeki kişileri bir potada eritmesinde ve bu bireylerin mükemmel bir ümmet birliği oluşturmalarında şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerim'in ortaya koyduğu ilke ve esaslar, bunlar vasıtasıyla oluşan birlik ve beraberlik şuuru ile kardeşlik en önemli rolü oynamıştır.

İslamda kardeşlik, akide temeline dayanmaktadır. Müminlerin, takva üzere beraberlikleri kardeşliğin bir gereği olarak zikredilmektedir. Kur'ân'ın çizgisinde adaleti temel esas alan, güven ve huzuru tesis eden toplumsal bir hayat oluşturmak, şahsi ilişkileri düzenlemek, böylelikle İslam medeniyetini nitelikli bir şekilde oluşturmak temel amaçlar olarak görülmektedir. Bunların tahakkuk edebilmesi için kardeşlik ilişkilerinin sağlam temeller üzerine kurulması gerekmektedir.

Sonuç olarak kardeşlik kelimesi, insanların her türlü maddi ve manevi birlikteliklerini ve bunlardan kaynaklanan yardımlaşma ve dayanışma sorumlulukları manasına gelir. İslam medeniyeti, kardeşlik esası üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın kardeşlik yaklaşımı evvela Müslümanların arasında barışı hâkim kılmak sonrada tüm dünyada barışı tesis etmeyi amaçlamaktadır.

2.2. Kur'ân'da Kardeşlik Anlamında Kullanılan Kavramlar

Her bireyin arkadaş ve yakınlarına karşı bir durum ve derecesi vardır. Bu da o arkadaşının yakınlık derecesine göre bazı hak ve sorumluluklar oluşturmaktadır. Örneğin, hısım ve akrabalık hakları, komşuluk hakları, arkadaşlıklar ve dostluklar gibi. Bunların refik, sahâbî, velayet, halil gibi dereceleri de vardır.¹²

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün. Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki

¹² Ebu Hâmid Muhammed el- Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev. Ali Arslan, 1 bs. (İstanbul: Merve Yayınları, 2014), II/476.

*doğru yola eresiniz. Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.*¹³

Âl-i İmrân sûresinde geçen bu ayet topluluğunun mealleri islam toplumunda bütünleşmenin, birlik ve beraberliğin Kur'ân etrafında olacağına işaret etmektedir. Özellikle bu ayetler kardeşlik ile ilgili anahtar kelimelerin çoğunun beraber, bir arada bulunmasından dolayı önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

Ayette meâlen “*Kalplerinizin arasını (İslâm ile) birleştirdi; böylece O'nun nimeti sâyesinde kardeşler oldunuz*”. denilerek, müminler için uhuvvet, birlik ve beraberliğin olmadığı bir hayat ateşten bir çukurun kenarına benzetilmiştir. Bu sebeple uhuvvet ve kardeşlik iman tercihinde, yolun başı konumundadır. İmansızlık ve küfür bir mümin için hüsrandır. Basit bir ayak sürçmesinde bu uçurumdan düşülecektir. Dolayısıyla kardeşlik kurallarına riâyet, birlik ve beraberliğin korunarak ittihat içerisinde bir yaşamın sürülmesi maddî ve manevî hayatın selâmetini oluşturmaktadır.

Müfessirlerin çoğuna göre, bu ayetler şu olay üzerine nazil olmuştur: Yüzyıllardır birbirleriyle çekişen Hazreç ve Evs kabileleri arasında devam eden husumet ve savaşlar son bulmuş din kardeşliği sayesinde birbirleri ile kardeş olmuşlardı. Bunu çekemeyen Yahudiler, Hazreç ve Evs kabileleri arasında eski savaşları hatırlatarak kışkırtıcı sözler söyleyerek bir fitne çıkardılar. Fitne büyüdü, her iki kabilenin mensupları Yahudilerin bu oyunlarına geldiler, bir meydana buluşup tam da birbirlerine kılıç çekecekleri anda Hz. Peygamber bu olayı duyup hemen oraya gitti ve onlara İslam'ın nimetini hatırlattı. Böylece bu olayın bir Yahudi oyunu olduğunu anladılar, İslam'ın öğretileri etrafında kenetlendiler ve tekrar kucaklaşıp kardeş oldular.¹⁴

Kardeşten maksat, aynı değerlere sahip olan kimselerdir. Dinî değerleri bilmek, onları sahiplenip benimsemek birlik ve bütünlük içinde birleşmek uyumlu bir toplum oluşturmanın temel koşuludur. Ortak değerlere sahip bireyler tefrikaya düşmeyerek

¹³ Âl-i İmrân, 3/102-105.

¹⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II/391.

birbirleriyle uyumlu bir toplumu oluşturlar. Eğer müminler birbirine iyiliği emreden, kötülüklerden nehyeden, Kur’ân etrafında birleşen bir topluluk olurlarsa ayrılık ve tefrikaya da düşmezler.¹⁵

2.2.1. Uhuvvet Kavramı

Arapçada “ehun” kelimesinin aslı “ehvun”dır ve kardeş demektir. Aynı ana - babadan doğan veya annesi yâda babası aynı olan ya da süt emmede başkasına ortak olan kimsedir. İstiare yoluyla aynı sülâleye, millete ve kabileye mensup olma, aynı din ve dünya görüşünü paylaşma gibi benzerlikleri bulunan kişiler için kullanılır.¹⁶ “el-ahvu”, “ihve”, “el-ahu”, ”ehâvey”, “el-ihvan”, “ihva” ve “eha şeklinde Kur’an’da geçer.¹⁷ Genel olarak neseb yönünden kardeşliği ifade eder.¹⁸ Müennes sigasında bayanlar için kullanımı ise “el-uhthu”dur, cem’i ise “el-ahavatu”dur. İhvetun’un ismi taşıdığı “ehyvetun”dur.¹⁹ “el-ahu” kelimesinin aslı “el-tevaha” kelimesi olup, bu kelimenin anlamı ise talep etmek, kardeş edinmek anlamında olup başka biriyle doğumdan, süt emmeden, aynı kabilede olmaktan, dinden, sanattan, ortak işten, muhabbet birliğinden ve buna benzer ilişkilerden doğan beraberliktir.²⁰

“Müminler ancak kardeşler” cümlesindeki “ihve” ifadesinin, neseb ve kan bağı yönünden kardeşlik anlamına gelen, “ehu” ifadesinin cemisi, “ihvan” ifadesinin ise, dostluk cihetinden kardeşlik ifadesinin çoğuludur. Cenabı Hak, müminler arasında olan ilişkinin, tıpkı neseb açısından kardeş olanlar arasındaki gibi olduğuna ve

¹⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü, *Hikmet Yurdu*, C. 9, S. 17, (2016), 61.

¹⁶ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 15.

¹⁷ Muhammed Fuat Abdulbaki, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’an-il Kerîm*, (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1987), 30-31.

¹⁸ Konuyla ilgili ayetlere Bkz. Nisâ, 4/11-176; Yûsuf, 12/58.

¹⁹ es-Sâhib İsmâîl b. Abbâd, *el-Muhîd fi’l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1414/1994), IV/438.

²⁰ Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fi kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye Yayınları, 2009/1430), I/52.

İslam'ın âdeta bir baba gibi olduğuna işaret etmek için, “ *Mü'minler ancak İhvedirler*” şeklinde buyurmuştur.²¹

Bazı dilbilimciler ise, bu sınıflandırmanın hatalı olduğunu, bu her iki kelimenin de hem arkadaşlık, dostluk anlamlarında kullanılabileceğini söylemektedirler. Bu asıl anlamının dışında istiare yoluyla aynı kabileye mensup olan, dinde, kabilede, meslekte, hemşerilikte, dostlukta, sevgide, dünya görüşünü paylaşma gibi ilişkilerdeki beraberlik ve yakınlıklarda kardeşlik olarak kabul edilmiştir.²² Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerim, bütün müminleri kardeş kabul etmiştir.²³

Kur'an'da el-Ah kelimesi altı değişik manada tefsir edilir: ²⁴

1. el-Ah kavramı ile ana-baba bir yahut ana bir ya da baba bir kardeşler kastedilir; mesela: “*Kardeşini öldürmekte nefsine uydu ve onu öldürerek, zarara uğrayanlardan oldu. ...kardeşimin cesedini gömemedim*”.²⁵ “*Erkek yahut kız kardeşi varsa...*”²⁶ vb. âyetlerin manalarında olduğu gibi.

2. Neseb birliği, kavimdaşlık, hemşerilik manasında kardeşlik kastedilir; mesela: “*Ad'a da, kardeşleri Hûd'u gönderdik*”.²⁷ “*Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı gönderdik*”.²⁸ vb. ayet meallerinde Hz. Şu'ayb ve Hud kavimleriyle ne dinde kardeş, ne de kan bağıyla bir bağı yoktu, soy itibariyle onlarla kardeşti.

²¹ Fahreddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer er- Râzî, *Mefâtîhu'l - ğayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), XXVIII/129.

²² el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 15.

²³ Hucurat, 49/10.

²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve 'n-nezâir fi 'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'lilmiyye, 1429/2008), 144.

²⁵ Mâide, 5/30-31.

²⁶ Nisâ, 4/12.

²⁷ Hûd, 11/50.

²⁸ A'râf, 7/85; Hûd, 11/84.

3. Din kardeşliği ve şirkte velilik anlamına gelen kardeşlik kastedilir; mesela: “*Kardeşleri ise onları ğayy'da bırakırlar*”.²⁹ “*Çünkü saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridir*”.³⁰

“Şeytanların kardeşleri” ifadesi, şerde onlar gibi olmaları demektir. Onlar şeytanların kardeşleri ve dostlarıdır, çünkü şeytanların israf etme yönündeki emirlerine uymaktadırlar anlamındadır. Bu da bir kişiyi kınamanın son aşamasıdır; çünkü şeytandan daha kötü biri yoktur. Ya da bu ifade, onlar ateşte şeytanların dostu, ayrılmaz ikilisi olacaklardır.³¹

4. İslâm dininde ve velayet anlamında kardeşlik kastedilir; mesela: “*Mü'minler ancak kardeşirler*”.³² İslâm dininde ve velayet hususunda sadece mü'minler kardeşirler. Bu ayet bütün Müslümanların bir ailenin fertleri gibi olduklarını ilan etmekte ve müminler arasındaki din kardeşliğinin hiçbir dinde benzeri olmayan büyük bir nimet olduğunu ifade etmektedir. “el-Ahu” terimi ırk, renk, cinsiyet, makam ayrımı olmaksızın dinî anlamda bütün müminlerin kardeşliği anlamına gelmektedir. Din kardeşliği, neseb ve kabile kardeşliğinden daha güçlü bir bağ ve daha kapsayıcı bir ilişki oluşturur. Böylece bireyler aynı dinin çatısında din kardeşi olurlar. Bu bağlamda, din kardeşliği bağı, kan bağı olan neseb kardeşliğinden daha güçlüdür. Çünkü din ayrılığı halinde neseb kardeşliği zarar görür, din kardeşliği ise neseplerin farklılığı dolayısıyla kesintiye uğramaz. Bütün Müslümanlar birbirlerinin din kardeşleridir. Müminler arasındaki uhuvvet, toplumsal bağların en güçlüsüdür.³³

²⁹ A'râf, 7/202.

³⁰ İsrâ, 17/27.

³¹ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't - te'vîl ve uyûni'l - akâvîl fî vücuhi't - te'vîl*, (Riyad: Mektebetü'l-Übeykân, 1418/1998), III/512.

³² Hucurât, 49/10.

³³ el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdüllah b. Abdulmuhsin Turki. 22 Cilt. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 1427/2006), XVI/256.

Yukarıdaki ayet tüm dünyada yaşayan müminleri evrensel bir ailenin üyeleri olarak ilan eder. İslam dininde bulunan din kardeşliği öyle bir nimettir ki, başka din ve topluluklarda bir benzeri ve örneği yoktur.³⁴

5. Ashâb, arkadaşlık kastedilmiştir; mesela: “*Bu benim kardeşimdir (arkadaşımdır). Onun doksan dokuz koyunu var*”.³⁵ “*Sizden biriniz ölmüş kardeşinin (arkadaşının) etini yemeyi sever mi?*”³⁶ âyetlerin manalarında olduğu gibi.

6. Sevgi ve muhabbette kardeşlik kastedilmiştir; mesela: “*Kardeşler olarak sedirler üzerinde karşılıklı otururlar*”.³⁷ vb. âyetlerin manalarında olduğu gibi.³⁸

İslamiyet’te uhuvvet ilişkisine zaman ve mekân farklılıkları engel değildir. İlk insan olan Hz. Âdem’den son Müslümana kadar Müslümanların hepsi kardeşirler. Said Nursî, bu konuda şunları ifade eder:

*Bizim gibi hakikat ve ahiret kardeşlerin, ihtilaf-ı zaman ve mekân sohbetlerine ve ünsiyetlerine bir mani teşkil etmez. Biri şarkta, biri garpta, biri mazide, biri müstakbelde, biri dünyada, biri ahirette olsa da beraber sayılabilirler. Hususan bir tek maksat için bir tek vazifede bulunanlar, birbirinin aynı hükmündedirler.*³⁹

İmam Şa’rânî de şöyle der:

Kardeşlik bağı eşler arasındaki nikâh gibi iki şahıs arasındaki bir rabıttır. Nikâhın nasıl bazı hak ve sorumlulukları varsa kardeşliğinde de aynı şekilde uyulması gereken bazı hak ve sorumlulukları vardır. Kardeşlik aynı gayede

³⁴ Ebu’l-A’lâ el- Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, Terc. Muhammed Han Kayanî vd. , (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), V/447.

³⁵ Sâd, 38/23.

³⁶ Hucurât, 49/12.

³⁷ Hicr, 15/47.

³⁸ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ân*, 144.

³⁹ Said Nursi, *Mektubat*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 305.

*birleştigi zaman tahakkuk eder. Çünkü onlar bir cihetten iki beden bir ruhtan meydana gelen tek şahıs gibi olurlar.*⁴⁰

Uhuvvet, dünya hayatının ötesinde, ebedi bir beraberliktir ki ahirette de devam eder. Uhuvvet, her iki hayatın büyük nimetlerinden kabul edilmiştir. Dolayısıyla, İslâm kardeşliği müminler için büyük bir nimet sayılmıştır. Kültürümüzde “âhiret kardeşliği” diye sembolik bir adet teşekkül etmiştir.⁴¹

İmam Şa’rânî uhuvveti şöyle sınıflandırır:

*Uhuvvetin üç derecesi vardır. Birinci derecesi, kardeşine kölen ve hizmetçin gibi malının fazlasını vermektir. Onun ihtiyacı olan şey sende fazla ise onun istemesine meydan vermeden ona vermendir. İkinci derecesi, kardeşini kendi nefsin gibi düşünmen, kendi malına ortak etmendir. Üçüncü derecesi, kardeşini nefsinden üstün tutup onun ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarından önce karşılamandır.*⁴²

Uhuvveti ortaya çıkartan ilgi, ülfet, dostluk, sevgi ve yakınlık gibi hususlar da vardır. Mümin, kendinde bulunan bu duyguların bir gereği olarak, diğer müminlerin de iyiliğini ister. Öfke, nefret, kin, kıskançlık gibi duygular ise bu duyguların karşıtı olarak uhuvveti bozar. Allah (cc) Müslümanların din kardeşlerine karşı, uhuvvetlerine zarar verecek olumsuz duygulardan uzak durmalarını tavsiye eder. Bu nedenle hiçbir Müslümanın kalbinde diğer Müslümanlara karşı kıskançlık, kin, nefret ve düşmanlığa yer olmamalıdır.⁴³

Hangi kardeşlik olursa olsun bütün kardeşlikler haktır ve hakikattir. Bunlar aynen gökkuşağının renkleri gibi hakikatın renkleridir. Bir insan başka birinden düşmanca bir hareket görmedikçe diğer müminlerle dostluk bağlarını göz ardı etmemelidir.⁴⁴

⁴⁰ Abdülvehhâb Şa’rânî, *İslamda Kardeşlik Hukukunun Esasları*, Tercüme Hamit Eker, (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1975), 268-269.

⁴¹ Kasapoğlu, *Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 76.

⁴² Abdülvehhâb Şa’rânî, *İslamda Kardeşlik Hukukunun Esasları*, 268-269.

⁴³ Kasapoğlu, *Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 74-75.

⁴⁴ Nevzat Tarhan, *Kardeşliği Aralayacak Kapı: Diyalog*, 3 bs. , (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları - 866 Cep Kitapları – 101, 2013).

2.2.2. Sahâbî Kavramı

Kur'an'da kardeş kelimesine yakın anlamlı olarak kullanılan kelimelerden birisi de "s-h-b" kökünden türeyen "Sahâbî" olup çoğulu "ashâb" ve "Sahibe" şeklinde geçmektedir. Sohbet; söyleşi, arkadaşlık, yoldaş olma anlamlarına gelir.⁴⁵ Sahâbî, sözlükte "bir kişiyle dost ve arkadaş olan, onunla birlikte bulunan, ünsiyet eden, başkasıyla tanışan, kaynaşan" manalarını ifade eder. Bütün bunların ötesinde sohbetin temeli Allah sevgisi ve rızasıdır. Maddî çıkarlar bu tür manevî sohbetlerde akla gelmez.⁴⁶

Sahib kelimesinin çoğunlukla kullanım şekli "sübhanen, sohbeten, sehaben" sigalarıdır. Sahib kelimesi Kur'an'da ve hadis-i nebevide farklı anlamlarda kullanımını maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz: 1. Muaşeret, 2. Muhalata, 3. Mülazeme; iyilik ve kötülük de beraber olmak. 4. Murafaka, 5. Mücalese, 6. Muaenese, 7. Mukarebe, 8. Mücavere, 9. Mülaka, 10. Mudane, (yakınlık), 11. Musadefe (beraber bulunmak), 12. Muvafaka gibi anlamlarda kullanılır.⁴⁷

Kur'an'da Sahib kelimesi sekiz değişik manada tefsir edilir.⁴⁸

1. Sükkan manasında kullanılmıştır; mesela: "*Ateş ahalisi ile cennet ahalisi bir değildir*".⁴⁹ vb. âyetin manasında olduğu gibi. Ashabu'l cenneh cennetlikler, Ashabu'n-nar, Ashâbül cahim ise cehennemlikler anlamındadır. Cennet ve cehennem

⁴⁵ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1424/2003), II/379.

⁴⁶ Mehmet Efendioğlu, "Sahabe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe> (13.08.2021).

⁴⁷ el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, VI/232.

⁴⁸ Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülaziz Seyyid el-Ehl, (Beyrut: Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, 1403/1983), 273-275.

⁴⁹ Haşr, 59/20.

ahalisi için ashâb kelimesinin kullanılması onların bu mekânlara gitmeleri itibariyledir.⁵⁰

2. Kavim, bölge halkı anlamında kullanılmıştır; mesela: “*Eyke halkı da peygamberleri yalanladı*”.⁵¹ Yine İsrâiloğulları’ndan da “*ashâbü Mûsâ*”⁵² şeklinde söz edilmektedir.

3. Refik, yol arkadaşı anlamında kullanılmıştır; mesela: “*Musa da dedi ki: Bundan sonra, sana bir şey soracak olursam, artık bana arkadaşlık etme*”.⁵³ Yine şu ayette de “sâhib” kelimesi arkadaş manasında kullanılmıştır: “*Onlar düşünmediler mi ki (çok iyi tanıdıkları, kendileriyle iç içe yaşamış olan) arkadaşlarında (sâhibihim) delilikten eser yoktur. O, ancak apaçık bir uyarıcıdır*”.⁵⁴ vb. âyetlerin manalarında ki gibi.

Bu âyetin nüzûl sebebi ile ilgili şöyle rivâyet edilir: Mekkeliler iki sebepten dolayı Hz Peygamberin deli olduğunu düşünüyorlardı.

1. Hasan el-Basrî ve Katâde şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber geceleyin safâ tepesine üzerine çıkar, Kureyşi kabile, “*Ey falan oğlu falanlar*” diye çağırır ve onlar Allah’n ikâb ile şiddetli cezasından sakındırırdı. Onlardan bazıları, “*Sizin bu arkadaşınız (sâhibukum) delidir. Gece boyunca bağırıp duruyor*” diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu ayeti indirerek onları Hz. Peygamber’in durumu üzerinde düşünmeye teşvik etmiştir.⁵⁵

⁵⁰ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdülla b. Abdulmuhsin Turki. 25 Cilt. (Kahire: Müessesetü’l-hicr, 1422/2001), XXII, 548.

⁵¹ Şuarâ, 26/176.

⁵² Şuarâ, 26/61.

⁵³ Kehf, 18/76.

⁵⁴ A’râf, 7/184.

⁵⁵ er- Râzî, *Mefâtihu’l - ğayb*, XV, 89.

2. Hz. Peygamber'e vahiy geldiğinde; yüzü değişir, rengi sararır O'nu başka bir hal alırdı. Bu yüzden Mekkeliler, "O delidir" derlerdi, bundan dolayı Allah Teâlâ bu ayette, Hz. Peygamber'de hiçbir deliliğin olmadığını bizlere bildirmiştir.⁵⁶

4. Nebi (sav) manasında kullanılmıştır. Mesela, "*Arkadaşınız (Muhammed) de mecnun değildir*".⁵⁷ vb. âyetlerin manalarında olduğu gibi.

Bu âyetin nüzûl sebebi ile ilgili şöyle rivâyet edilir: Hz. Peygamber Cebrail'i Allah Teâlâ'nın huzurundaki sureti ile görmek istedi. Cebrail: Bu benim elimde olan bir şey değildir, dedi. Allah Teâlâ da ona izin verdi. Hz. Peygamber'de ona bakınca Cebrail'i gerçek sureti üzere görünce, heybetinin etkisi altında kalıp ve kendinden geçti, yere düştü. Mekkeliler, O bir delidir, deyince: "*Arkadaşınız mecnun değildir*". meâlen ayeti nazil oldu.⁵⁸

5. Ehu, uhuvvet, arkadaş manasında kullanılmıştır. Mesela, Hz. Yûsuf'un zindan arkadaşları ile beraberliklerinden söz eden "*Ey zindan (sâhibeyi's-sicni) arkadaşlarım! Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı*" âyetinde de sâhib kelimesi arkadaş anlamında kullanılmıştır.⁵⁹ Sâhib kelimesi, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretini anlatırken arkadaşı (li-sâhibihî) Hz. Ebu Bekir'e, "*Üzülme, Allah bizimle beraberdir*" şeklindeki ayette de geçmektedir.⁶⁰

6. Zevce anlamında kullanılmıştır; mesela: "*O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Zevcesi olmadan nasıl çocuğu olabilir*".⁶¹ vb. âyetlerin manalarında olduğu gibi.

7. Görevli, bekçi, vazifeli anlamında kullanılmıştır; mesela: "*Biz, cehennemin görevlilerini ancak meleklerden kıldık*".⁶² âyetin mealinde olduğu gibi.

⁵⁶ A.g.e. XV, 89.

⁵⁷ Tekvîr, 81/22.

⁵⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII/444.

⁵⁹ Yûsuf, 12/39.

⁶⁰ Tevbe, 9/40.

⁶¹ el-En'am, 6/101.

⁶² Müddessir, 74/31.

Allah Teâlâ cehennem bekçilerini, orada azap gören cin ve insan cinsinden farklı oldukları için meleklerden görevlendirmiştir ki cinsin cinse karşı göstereceği şefkati göstermesinler.⁶³

8. Valideyn anlamında kullanılmıştır; mesela: *"Arkadaşları 'bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları halde, yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)"*⁶⁴ âyetin mealinde olduğu gibi.⁶⁵

Yukarıda yapılan izahları dikkate aldığımızda sahâbî kelimesinin Kur'ân'da; refik, ihvan, dost olma, Hz. Peygamber ile beraber bulunma gibi anlamlarda kullanıldığını manaları yönünden uhuvvet kavramıyla benzer anlamları olduğu görülmektedir.

2.2.3. Velî Kavramı

Kur'ân'da kardeşlik veya kardeşliğe yakın anlamda kullanılan kelimelerden biri de velî (dost) kelimesidir. "Velâe ve tevâlî" kelimelerinden türetilen velî, sözlük anlamı olarak "koruyan, yardım eden, korunan, yardım edilen, işini üzerine alan, sâhip, idare etmek, ermiş, eren," manalarına gelmektedir, çoğulu ise "evliyâ"dır.⁶⁶

Velî aynı zamanda yakınlık anlamına da gelir, bu yakınlık ise mekân, soy, din ve dostluk açısından olabilir. Yine bu kelimeyle ilgili olan "vilayet" ise yardım etmek anlamındadır; velayet de idareyi üstlenmek, yönetmektir.⁶⁷ Veli kelimesi fail sigarasından geldiği kabul edilirse araya isyan girmeksizin kulluğu kesintisiz bir şekilde devam eden kimse manasına gelir. Mef'ul sigâsından geldiği kabul edilirse Allah Teâlâ'nın kesintisiz bir şekilde ihsan ve lütuflarına mazhar olan kimse demektir. Veli mümkün olduğu kadar Cenabı Hakka ve sıfatlarına vakıf, ibadette

⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI/260.

⁶⁴ el-En'am, 6/71.

⁶⁵ ed-Dâmeğânî, *Islâhu 'lvücûh ve 'n-nezâir fî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 273-275.

⁶⁶ Ferâhidî, *Kitâbu 'l-ayn*, IV/400.

⁶⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 692

daim, günahlardan uzak ve şehvete dalmaktan yüz çevirmiş kimsedir.⁶⁸ Aynı şekilde “vilâyet ve velâyet”, emirlik, yöneticilik anlamında da kullanılır.⁶⁹

Esmâ-i hüsnâdan “müminlerin dostu olan, müminlere yardım eden, iyi işlerinde muvaffakiyet ihsan eden, sıkıntılarını gideren” anlamındaki “Velî” de yine önemlidir. Vâli ve Velî isimleri İbn Mâce ve Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ listelerinde geçmektedir.⁷⁰ Vâli ve imam, vilâyete mensuptur. Vâli olarak isimlendirilmesinin sebebi, velâyetin gerektirdiği emri ihmal etmeksizin o makamı üstlenmesidir. Bir kişi böyle yapmazsa, vâli olamaz ancak hevâsının hâkimi olur.⁷¹

Velî kelimesi bütün türevleriyle birlikte Kur’ân’da yüz yirmi üç kez geçmektedir.⁷² Kur’ân’da sıkça geçen “Mevlâ” kavramı velî kelimesi ile aynı kökene ve anlamlara gelmektedir. Allah’ın yardım ettiği ve koruduğu kimseler olarak müminler de Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirip ibadet etmekle Allah’ın dostluğunu celbedip velîsi olurlar.⁷³ Dostlar birbirlerini her yönden etkilemektedirler. Bunun için de Allah (cc) meâlen: “*Mü’minler, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler*”.⁷⁴ buyrulmaktadır. Bu durumda farklı dinlerdeki kişilerle dost olmak da hoş karşılanmamaktadır.

Allah’ın, kendisine iman edip, itaat eden kullarına himaye, yardım ve sevgisini ifade için kullanılan velî kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de toplamda kırk sekiz ayette geçmektedir.⁷⁵ Kur’ân-ı Kerimde velî ve dostluğun geçtiği ayetlerin çoğunda insanlara yardım edecek, onları karanlıklardan aydınlığa çıkaracak, sıkıntılardan

⁶⁸ Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *Ta’rifât*, (Beyrut: Dâru’l- Kütübî’l Arabî, 2002), 275.

⁶⁹ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/90.

⁷⁰ Tirmizi, “Deavât”, 88 (3853).

⁷¹ Zafer Erginli, Vd. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1172.

⁷² Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l Mufehres*, 855-857.

⁷³ Süleyman Uludağ, “Velî”, Tdv İslâm Ansiklopedisi (20.08.2021).

⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/28.

⁷⁵ Kur’an Yolu Tefsiri, III/117-118.

feraha çıkaracak kişinin, Allah olduğu, müminlerin bu anlamda hakiki dost olarak Allah'ı bilmeleri ve Allah'a güvenmeleri gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁶

Velî, velâyet kelimeleri çok zengin manalar içeren kelimelerdir. Kur'an'da el-Velî kelimesi on değişik manada tefsir edilir.⁷⁷

1. Velî ile çocuk, evlat kastedilmiştir; mesela: " *Onun için bana katından bir velî bağışla*".⁷⁸ âyetin mealinde olduğu gibi.

2. Velî kelimesi ile arkadaş, sâhib anlamı kastedilmiştir; mesela: "*Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost (arkadaş) bulamazsın*".⁷⁹ âyetin mealinde olduğu gibi.

3. Velî kelimesi yakın kimse anlamında kullanılmıştır; mesela: "*O gün dostun dosta hiçbir faydası olmaz. Kendilerine yardım da edilmez*".⁸⁰ âyetin mealinde olduğu gibi.

4. Rab manasında kullanılmıştır; mesela: "*De ki: Allah'tan başkasını mı kendime velî (rab) edineceğim*".⁸¹ âyetin mealinde olduğu gibi.

5. İlahlar kastedilmiştir; mesela: "*O'nu bırakıp birtakım velîler (ilahlar) edinenler...*".⁸² âyetin mealinde olduğu gibi.

6. Velî lafzı asabe, akrabalar manasında kullanılmıştır; mesela: "*Doğrusu ben arkamdan gelecek velîlerden (akrabalarımın) yana korkuyorum*".⁸³ âyetinde geçen el-mevaliye kelimesi Hz Zekeriya'nın yakınları manasında kullanılmıştır.

⁷⁶ Bekir Topaloğlu, "Velî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/veli--esma-i-Hüsna> (20.08.2021).

⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ân*, 76

⁷⁸ Meryem, 19/5.

⁷⁹ Kehf, 18/17.

⁸⁰ Duhân, 44/41.

⁸¹ En'âm, 6/14.

⁸² Zümer, 39/3.

⁸³ Meryem, 19/5.

7. Velî, küfürde kâfirleri dost edinmek manasında kullanılmıştır; mesela: “Allah’ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmez misin”⁸⁴ “Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. İçinizden kim onları velî edinirse, muhakkak o da onlardandır”.⁸⁵ vb. âyetlerinde geçen tevella, yetevella, tetevellev kalıpları dost edinmek anlamında kullanılmıştır.

“Kâfir olanlar da birbirlerinin dostudur” buyruğu ile kâfîlerle mü’minler arasındaki dostluk (velayet) bağ kopararak mü’minleri birbirlerinin velileri, kâfirleri de birbirlerinin velileri olarak tespit etmiştir. Bunlar, dinleri gereği birbirlerine yardımcı olurlar ve akidelerine uygun olarak davranışlarda bulunurlar.⁸⁶

8. Velî, İslam’da velayet manasında kullanılmıştır; mesela: “Sizin dostunuz ancak Allah, O’nun Peygamberi ve namaz kılan, zekât veren ve rükû eden müminlerdir”.⁸⁷ “Allah iman edenlerin velisidir; onları zulümâtta nura çıkarır”.⁸⁸ âyetin mealinde olduğu gibi.

9. Velî lafzı ile kişiyi kölelikten kurtaran kimse kastedilmiştir; mesela: “Eğer babalarınızı bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır”.⁸⁹ âyetin mealinde olduğu gibi buyurularak “ihvânikum fi’l-dîni ve mevâlîkum” cümlesinde “velâyet” ve “uhuvvet” kavramları bir anlam bütünlüğü içerisinde birlikte kullanılmıştır. Ayrıca Müslümanların “velâyet” ve “uhuvvet” ilişkileriyle birbirlerine bağlı oldukları da belirtilmiştir. Atası bilinmeyen bir kişinin aile aidiyetinin velâyet bağı, din kardeşliği üzerinden yapılması gerektiği belirtilmiş ve din kardeşi olarak hitap edilmesi gerektiği de tavsiye edilmiştir.⁹⁰

⁸⁴ Mücâdele, 58/14.

⁸⁵ Mâide, 5/51.

⁸⁶ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/92.

⁸⁷ Mâide, 5/51.

⁸⁸ Bakara, 2/257.

⁸⁹ Ahzâb, 33/5.

⁹⁰ Kasapoğlu, *Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 73.

10. Velî, içtenlik, samimiyet, dost edinmek manasında kullanılmıştır; mesela: “Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri evliya edinmesin”.⁹¹ âyetin mealinde olduğu gibi.⁹²

Kur'ân'a göre, “velâyet, velî” müminin Allah (cc) ve diğer Müslümanlarla olan ilişkisini ifade eder. Müminler yönünden “Velâyet”in iki boyutu bulunmaktadır. Allah'a yönelik boyutu, kişinin imanının bir gereği olmasıdır. Bütün Müslümanlar ibadet ve dualarında “el-Velî” isminin sahibi olarak Allah (cc) ile bağ kurarlar. Bu bağlamda, bütün Müslümanlar imanlarının bir gereği olarak Allah'a sevgi ve muhabbet bağlarıyla bağlıdırlar. Velâyetin ikinci boyutu ise bütün müminleri birbirine bağlayan ve onları bütünleştiren manevi bir bağ olmasıdır.⁹³

Kur'ân-ı Kerim yalnız insanların Allah'la olan velî (dostluk) ilişkisinden bahsetmez. Allah'ın evliyalığından bahsettiği⁹⁴ gibi şeytanın evliyalığından da⁹⁵ bahsetmektedir. Kur'ân-ı Kerim'e göre müminler Allah'ın, Allah da müminlerin evliyası; zalimler ve inkârcılar şeytanın, şeytan da zalimler ve inkârcıların evliyası konumundadır: “Allah iman edenlerin yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tağutlar olup onları aydınlıktan karanlıklara götürürler”.⁹⁶

Enfâl sûresinde, bir mü'min diğer müminlerin ve kâfirlerin de diğer kâfirlerin evliyası, dostu şeklinde zikredilmiştir: “Kâfirler de birbirlerinin dost ve yardımcılarıdır”.⁹⁷

Tevbe sûresinde ise “Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır”.⁹⁸ şeklinde buyrulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de müminler birbirlerinin, kâfirler ve münafıklar da birbirlerinin velîleri oldukları ifade edilmektedir.

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/28.

⁹² Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ân*, 76.

⁹³ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 78-79.

⁹⁴ Yûnus, 10/62.

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/175.

⁹⁶ Bakara, 2/257.

⁹⁷ el-Enfâl, 8/73.

⁹⁸ Tevbe, 9/71.

Müminleri birbirlerine bağlayan bağ iman bağıdır ve müminler bu sayede Allah'ın engin rahmetine ve rızasına nâil olmuşlardır.⁹⁹

Allah (cc), lütfu ve keremi ile karanlıktan çıkıp tahkikî bir imana geçmeleri için müminlere ihsanda bulunur. Eğer bir şüpheyi girerlerse onlara hidayet ederek, doğru yolu gösterip ona muvaffak kılar, onları bu durumdan çıkarır ve şüpheden kurtarıp aydınlığa ulaşmalarını sağlar. Kâfirlerin durumları ise bunun tam tersidir. Onların dostları ise şeytanlardır, onları aydınlıktan karanlıklara koyarlar, şek ve şüphenin karanlıklarına sürüklerler.¹⁰⁰

“Velâyet” bağı ayrıca Müslümanlar arasında inanç, eylem ve amaç birliğini de zorunlu kılar. Ortak gâye ve hedefler edinip, ortak amaçlar uğrunda birlikte fedakârlık yapmak, bunları gerçekleştirmek yolunda dayanışma içerisinde birbirine yardımcı olmak “Velâyet”in gereklerindendir.¹⁰¹

Dünyada Allah için değil de menfaat, küfür ve isyan üzere dost ve ahbab olanlar ahirette ise düşman olacaklardır. Allah için, takvâ ve kardeşlik üzere dostluk kuran mümin ve muttakîlerin dostlukları ise düşmanlığa dönüşmeyecektir. Allah için birbirlerini sevmenin ve yine Allah için kötülöklere buğz etmenin mükâfâtını görünce dostlukları artarak pekişecektir. İslam âlimleri bununla Allah'ın din konusunda mümine olan lütuf ve ihsanlarının kâfire olan lütuflarından daha fazla olduğuna kanaat getirmişler. Allah Teâlâ da kendisini, müminlerin dostu yapınca, müminlere lütuf ve ihsanlarının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰²

Kur'ân'ı Kerim, müminlerin birbirlerinin koruyucusu, velîsi ve yardımcısı olduğunu “Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi, bir de Allah'a tam boyun eğerek namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren müminlerdir”.¹⁰³ âyetin manasıyla ifade eder. Bu

⁹⁹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), II/ 473.

¹⁰⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/486.

¹⁰¹ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 85.

¹⁰² er- Râzî, *Mefâtîhu'l - ğayb*, VII/18; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Nesa Basın Yayın Grup, 1985), VII, 3295.

¹⁰³ Mâide, 5/55.

âyetin mealinde, müslümanların kimleri velî, dost edinmeleri gerektiğini de bildirmektedir.

“*Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez*”.¹⁰⁴ âyetin mealinde Yahudi ve Hristiyanlarla dost ve velî olunmaması gerektiği emredilmektedir. Kendilerine düşmanlık edilmesi gerekenlere karşı dostluk yapılmasının nehyedilmesinin hemen sonrasında “*Sizin veliniz sadece Allah ve Resulü ile o müminlerdir ki...*” buyrulmakla velî edinilmesi gerekli olanlar bildirmektedir. “*innemâ*” (sadece) kelimesi, dost ve velî olmanın onlara özgü kılınması gerektiğini bildirmektedir.¹⁰⁵

Cenabı Allah’ın “*Allah iman edenlerin velisidir*”¹⁰⁶ şeklinde buyurduğu ayetin devamında kâfirlerin dostlarının tağutlar olduğu beyan edilmiştir. İrâdelerini düzgün kullanarak, Kur’ân’ın ölçüleri ile gidenler, tağutlar yerine Allah’a imanı tercih edenler ise Allah’ın evliyâsı olurlar. Dolayısıyla müminlerin Allah’ın sevgi ve dostluğuna nâil olabilmeleri için kardeşliğin gereklerinden biri olan velâyetin lazımı olan gerekleri ifâ etmelidirler. Aksi takdirde velâyetin gerekleri yerine getirilmezse zulüm, adaletsizlik, şiddet, baskı, korku ve huzursuzluk meydana gelir. Kardeşliğe giden yolda takip edilmesi gerekli olan ölçülerin bilinmesi de gereklidir. Bunların insanın dünya ve ahiret saadetinde azim bir etkisi vardır.

Kur’ân-ı Kerim, menfaat, nefsânî arzular ve çıkar endeksli dostlukların hazin sonunu “*O gün Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar*”.¹⁰⁷ şeklinde ifade eder. Nitekim bu ayet nefsânî arzu ve dünya menfaatleri için dostluk kuran kimselerin hesap gününde birbirine düşman olacaklarını beyan etmektedir.

Tasavvufa göre ise velî, araya bir günah girmeksizin itaatleri işleyen kimsedir, bir başka görüşe göre Hakk’ı dost edinen, Hakk’ın da onu dost edindiği kimse demektir.

¹⁰⁴ Mâide, 5/51.

¹⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/258.

¹⁰⁶ Bakara, 2/257.

¹⁰⁷ ez-Zuhruf, 43/67.

Bu durum, perdelerin kalkmasıyla Hakk'ın kelamını duymak ve Hakk'ın yardım etmesi ile gerçekleşmektedir.¹⁰⁸

Müminlerin bütünleşmelerini sağlayan temel unsur iman bağıdır ve tevhid inancı onları birbirlerine bağlar. Müminler gönüllerindeki iman bağıyla da birbirlerinin velisi olurlar. Münafıkları ve kâfirleri birbirine bağlayan güçlü bir bağ ve akide ise mevcut değildir. Onlar maddî menfaatler etrafında bir araya gelirler. Ayrıca buradaki velâyet iki anlama gelebilir. Bunlardan biri ruhî velâyettir ki bu dinde dostluktur. Onları bir araya getiren dinle ortaya çıkan belirli görevlere riâyet etmeyi ve bunları korumayı gerektirir. İkincisi ise nefsânî velâyettir. Bu dostluk, neseple oluşan nefsânî dostluktur. Dolayısıyla onlar sadece maddî çıkarlar etrafında bir araya gelirler.¹⁰⁹ İslam'ın hâkim olduğu bölgelerde müminler velâyet bağı ile birbirlerine bağlıdırlar. İslamî bölgenin dışında yaşayan müminler ise velâyet bağı ile değil, din kardeşliği bağı ile birbirlerine bağlıdırlar.¹¹⁰

Sonuç olarak yukarıda velî ve evliyâ kelimelerinin geçtiği ayet-i kerimeleri incelediğimizde velî kelimesinin koruyan, yardım eden, yakın dost anlamlarında kullanıldığını anlam itibarıyla kardeşlik kelimesiyle benzer ve yakın anlamlarının olduğunu görmekteyiz. Dostluk, Kur'ân'ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in üzerinde çok durduğu konuların başında gelmektedir. İnsanlığın şahsî ve toplumsal hayatı için bir ihtiyaçtır. Müminin önemli bir sıfatı ise hem dost hem de dostluk kurulabilen kişi olmasıdır.

2.2.4. Halîl Kavramı

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan, kardeşlik ile ilgili kavramlardan biri de “Hillet” kavramıdır. Bu kavram, katıksız ve özel bir dostluk manasında kalbin derinliklerine nüfuz edip yerleşen engin bir dostluk, sevginin nefse sinmesi ve ona karışması anlamında kullanılır.¹¹¹ “Halîl” ise dost demektir ve çoğulu da “ehillâ”, “halile”dir.

¹⁰⁸ Abdurezzak Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, (İstanbul: iz Yayıncılık, 2004), 590.

¹⁰⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü ehl-i sünne*, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 1420/2004), II/429; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/298.

¹¹⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II/ 410.

¹¹¹ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, “h-l-l”, 211.

İçerisinde kusur bulunmayan bir dostluktur. Kişinin kardeşine karşı samimi olup, tam bir dostluk içerisinde olmasıdır.¹¹² Ayrıca kendisiyle ünsiyet edilen, insanın sırlarını kendisine açtığı en yakın dost anlamında kullanılır.¹¹³ Kişinin kendi beşeri sıfatlarından fânî olarak Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla vasıflanması ve onun aynası olmasıdır.¹¹⁴

Kur'an'da "Halîl" ve "Hîllet" kelimeleri on üç yerde geçer ve üç değişik manada tefsir edilir.¹¹⁵

1. Musaffî, dost manasında kullanılmıştır; mesela: Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın Hz. İbrahim'i dost edindiği halîl kelimesiyle şöyle ifade edilir: "*Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrahim'i dost edindi*".¹¹⁶ Bu ayette geçen halîl ifadesi, bir kişinin sevdiği bir dostuna önem vermesi gibi, sırlarını kendisine açtığı, sevdiği kimsenin kalbinin en ince ayrıntısına giren kimse anlamındadır. Bu ayette geçen Halîl kavramı ile Allah cc. Hz. İbrahim'e sırlarını emanet vermiş ve aynı zamanda bu ifade onun ehli ihtisas ve ıstıfa (seçilmiş kişi) olduğuna delalet eder.¹¹⁷ Bu, sevginin zirvesi, doruk noktasıdır. Bu da Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e ayrı bir değer ve önem verdiğini gösteren bir ifadedir. Aynı zamanda Allah sevgisinin makamını ve Hz. İbrahim'in Allah katındaki derecesini de beyan eder. Çünkü Hz. İbrahim ibadetin bütün makamlarının hakkını vermiş, kendisine emredilen her işi ifa etmiş, büyük küçük hiçbir şey onun ibadetine engel olamamıştır.¹¹⁸

¹¹² Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005), 994.

¹¹³ el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, III/131.

¹¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 170.

¹¹⁵ ed-Dâmeğânî, *Islâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 164.

¹¹⁶ Nisâ, 4/125.

¹¹⁷ el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, III/131.

¹¹⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu'l - ğayb*, XI/ 56.

2. Sadaka manasında kullanılmıştır; mesela: Kur'an-ı Kerim'de meâlen şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk (hulle) kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir”*.¹¹⁹

3. Yön, cihet manasında kullanılmıştır; mesela: *“Allah, rûzgârları gönderendir. Onlar da bulutları harekete geçirir. Allah, onları dilediği gibi, (bazen) yayar ve (bazen) yoğunlaştırır. Nihayet yağmurun onların arasından çıktığını görürsün”*.¹²⁰

vb. âyetlerin manalarında olduğu gibi hilal kelimesi ara, yön manasında kullanılmıştır.¹²¹

Muhabbet kalbe yerleşen bir sevgidir. Halîl ise sevginin, insanın kalbinin her tarafına zahir ve batını kaplaması demektir. Halîl, habipten daha yakındır, hillet ise kalbin derinliklerine giren bir sevgidir, bunun için her halîl, habiptir fakat her habip, halîl değildir.¹²²

Tasavvufî anlayışta Hillet kavramı üçe ayrılmıştır:

1. Hulletü'l amme; âvâmın dostluğu, hak ve halkın birbirlerinin sıfatları ile sıfatlanması.
2. Hulletü'l hassa; seçkinlerin dostluğu, kişinin yaratılmışlığının özelliklerinden arınıp hakkın sıfatlarının kendisinde tecelli etmesini isteyerek kulun, Allah'ın sıfatları ile ahlaklanması.
3. Hulletü'l kâmile; tam dostluk, hakkın sıfatları ile tahakkuk etmeyi gerektiren zati ilişki.¹²³

Hillet kelimesi, Kur'ân'da geçen kardeşlik ilgili diğer kelimelere göre daha güçlü ve içten bir dostluğu ifade manasında kullanılmaktadır.¹²⁴ Said Nursî, *İhlas Risalesi*

¹¹⁹ Bakara, 2/254.

¹²⁰ Rûm, 30/48.

¹²¹ ed-Dâmeğânî, *Islâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 164.

¹²² el- Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, II/477.

¹²³ Abdurezzak Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, 233.

isimli eserinde, Kur'ân ve iman hizmetindeki yolun, samimî ihlâsa dayanan kardeşlik ve dostluk tarîki olduğunu belirtip düstûr olarak şunlara yer verir: “*Mesleğimiz ‘Halîliye’ olduğu için meşrebimiz hilleştir. Hillet ise en yakın dost ve en fedakâr arkadaş ve en güzel takdir edici yoldaş ve en civanmert kardeş olmak iktiza eder*”.¹²⁵

Yani Hz. Peygamber’in bize miras bıraktığı İslâmı tebliğ vazifesinde bulunanların dikkat edecekleri husus, samimî dostluk ve kardeşliktir. Kur'ân ve iman hizmetinde bulunan kişilerin kardeşlerinin iyilik ve faziletlerini kendinde görmesi ve kardeşlerinin güzellik ve başarılarıyla gururlanıp, övünmesi gerekir. Bunu gerçekleştirebilmeleri için ise kendi benliğini terk edip şahs-ı mânevînin (kollektif kişiliğin) bir ferdi olarak diğer kardeşlerine yardım eden ve seven bir birey olmalıdır.

Hillet kelimesi, Kur'ân'da zalimlerin ahirette duyacağı büyük pişmanlığı ifade için kullanılmıştır: “*O gün zalim, parmaklarını ısırır "Eyvah! der, keşke o Peygamberle birlikte yol tutsaydım. Eyvah! Keşke falanı dost edinmeseydim! Vallahi bana gelen öğütten (Kur'an'dan) beni o uzaklaştırdı*”.¹²⁶

Hillet kelimesiyle ilgili Kur'ân'da geçen âyetlerin manalarından bazıları da şöyledir: “*O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar (ehillâ) birbirine düşman olurlar*”.¹²⁷ “*Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi*”.¹²⁸

Yukarıda geçen âyetlerin manalarında görüldüğü üzere hillet kelimesi sâfî bir dostluk, derinden sevgi, samimî arkadaşlık anlamlarına gelmektedir. Hillet ve Halîl sıradan bir arkadaşlık ve dostluk değildir. İnsanlar arasında daha güçlü ve içten bir dostluğu ifade etmektedir.¹²⁹

¹²⁴ Mustafa Çağrı, "Ülfet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ulfet> (14.09.2021).

¹²⁵ Nursi, *Lem'âlar*, 224.

¹²⁶ el-Furkân, 25/27-29.

¹²⁷ ez-Zuhruf, 43/67.

¹²⁸ İsrâ, 17/73.

¹²⁹ el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, III/131.

Hız. Peygamberden gelen bir rivayette meâlen: “Eğer kendime candan bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir’i tercih ederdim; fakat arkadaşınız (Muhammed) Allah’ın dostluğunu tercih etmiştir”.¹³⁰ halil kelimesi kullanılmıştır. İmam Gazâlî, bu hadiste geçen halil kavramının, diğer kardeşlikle ilgili bütün kelimelere göre en büyük dostluğu ifade ettiğini söylemiştir. Halil kavramının, kişinin Allah ile olan dostluğunu; başka insanlara karşı olan dostluğun ise uhuvvet vb. diğer kelimelerle ifade edildiğini söylemiştir.¹³¹ Hılllet, sıradan bir dostluk ve arkadaşlık değildir. Bilakis kişiler arasında inanç, hayat tarzı ve bütün değer yargıları gibi alanlarda oluşan karşılıklı etkileşimi meydana getiren güçlü bir beraberliktir.

Sonuç olarak yukarıdaki ayet-i kerimeler ve rivayetler incelediğinde hılllet ve halil kelimelerinin güçlü ve içten bir dostluğu ifade manasında kullanıldığı anlam itibarıyla kardeşlik kavramıyla yakın anlamlarının olduğu görülmektedir.

2.2.5. Refik Kavramı

Refik kelimesi; dostluk, arkadaşlık anlamlarına gelen refakat mastarından türemiş bir sıfat olup, kibar ve yumuşak davranmaktır. Çoğulu ise rüfekâdır. Kelime anlamı olarak ise kişinin yolculukta yol arkadaşı manasına gelir. Terim anlamı ise aynı düşünce ve inancı paylaşan arkadaş, kişilerdir. Müennesi ise “Refika” şeklindedir.¹³² Ayrıca ondan yardım istenilen kişi anlamında da kullanılır kişiler birbirlerinden ayrıldıklarında refiklik kalkar. Refik kavramının zıt anlamlısı “ehrak” tır.¹³³

Refik kavramı, günlük hayatta insanların çok kullandığı bir kelimedir. Kur’an’da Refik kavramı, beş yerde üç değişik manada tefsir edilir:¹³⁴

1. Arkadaş manasında kullanılmıştır; mesela: Refik ibaresi Kur’ân-ı Kerim’de arkadaş manasında yalnız bir yerde geçer: “Kim Allah’a ve Resul’e itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği, nebiler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle

¹³⁰ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, 80 (467).

¹³¹ el- Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, II/476.

¹³² Ferâhidî, *Kitâbu’l-ayn*, II/138; es-Sâhib İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi’l-luğa*, V/400.

¹³³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*. 887.

¹³⁴ ed-Dâmeğânî, *Islâhu’lvücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 207-208.

beraberdirlar. Onlar ne iyi arkadaşırlar".¹³⁵ Bu ayette geçen refik kelimesi ile insanların kıyamet günü yanında olacağı, dost ve arkadaşları kastedilmektedir.

2. Kolaylık, dayanak manasında kullanılmıştır; mesela: "*Siz onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından ayrıldınız, bunun için mağaraya girin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve size işinizde kolaylık göstere*"¹³⁶ âyetinin manasında olduğu gibi.

3. Dirsekler manasında kullanılmıştır; mesela: "*Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın*".¹³⁷ ayetinde geçen merafik kelimesi dirsekler manasında kullanılmıştır.¹³⁸

Hız. Peygamber, vefatından önce son nefesini teslim ederken, şehadet parmağını yukarı doğru dikip: "Refik-i Âlâya" yüce dosta gidiyorum".¹³⁹ diyerek asıl dostun Allah olduğunu bizlere göstermiştir.

İnsan fıtratı itibarıyla diğer insanlarla birlikte yaşama, onların yardım ve dayanışmasına ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. Okulda, çarşıda, iş hayatında vb. yerlerde herkes diğer insanlarla arkadaşlık kurmaktadır. Bu da insanlarla birlikte yaşamının ve toplumsal hayatın tabii bir sonucudur. Bundan dolayı İslamiyet arkadaşlığa büyük önem vermektedir.

Bu konuda Hız. Peygamber meâlen: "*Kişi arkadaşının dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine iyi baksın*"¹⁴⁰ buyurmuştur. Bu hadis-i şerif dost ve arkadaşlarımızı, beraber olduğumuz kimselerin seçiminde dikkatli olmamızı emretmektedir. Çünkü arkadaşlık kişide bir tesir meydana getirir. Hız. Peygamber, arkadaşlık, dostluk, komşuluk gibi beşerî münasebetlerin merkezinin Allah için gönül bağına bağlı olduğunu bizlere fiil ve uygulamalarıyla göstermiştir.

¹³⁵ Nisâ, 4/69.

¹³⁶ Kehf, 18/16.

¹³⁷ Mâide, 5/6.

¹³⁸ ed-Dâmeğânî, *Islâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 207-208.

¹³⁹ Safiurrahmân el-Mübârek fûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, 7 bs. (Riyad: Mektebetu'r- Rüşd, 2013), 475.

¹⁴⁰ et-Tirmizî, "*Zühd*", 45 (2552).

Yukarıdaki ayet-i kerime ve rivâyetler incelediğinde refîk kelimesinin yakın arkadaş, yakın münasebet içinde bulunma, muhabbet, sevgi ve dostluk anlamında kullanıldığı anlam itibariyle kardeşlik kelimesiyle yakın anlamlarının olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, kardeşlik kelimesiyle yakın anlamlı olan sahâbî, halîl, velî, sâhib ve refîk kelimelerinin anlamlarına baktığımızda bu kelimelerin her birisinin kardeşliğin anlamlardan birini karşıladığı görülür. Bu itibarla kardeşlik kavramı, içerdiği mana yönünde benzerlik ifade etmekle beraber bu kavramların tamamını bünyesinde barındırmaktadır.

2.3. Kardeşlik Modelleri

Kur’ân-ı Kerim’de kardeşlik anlamına gelen “uhuvvet” kelimesini incelediğimizde birçok kardeşlik modelinin ifade edildiğini görürüz. Bunlar; aynı anne ve babanın çocukları olmaktan oluşan biyolojik kardeşlik, Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın çocukları olarak meydana gelen insan kardeşliği, evlilikten doğan akrabalık bağından gerçekleşen sıhrî kardeşlik, vatandaşlık gibi toplumsal bir ilişkiye ve aynı soy ve kabile mensubiyeti olmaktan oluşan kabile kardeşliğidir. Aynı dini inancı paylaşan kişilerin meydana getirdiği din kardeşliği ve çocuğun beraber süt emdiği diğer çocuklarla gerçekleşen süt kardeşliğidir.

Kur’ân-ı Kerim’de uhuvvet kavramının mana bakımından birçok ilişki biçimini, değişik ilişki düzey ve modellerini ifade ettiği görülmektedir. Kardeşlik kavramı farklı ilişki biçimlerini ortaya koyduğundan hukukî ve ahlâkî yönden değerlendirilmesi elzemdir.

2.3.1. Biyolojik ve Sıhrî Kardeşlik

Kur’ân’ı Kerim, bütün insanları Âdemoğulları şeklinde niteler. Böylece tüm insanlar kendi aralarında beşerî bir kardeşlik oluştururlar. Kan yoluyla meydana gelen kardeşliğe biyolojik kardeşlik, evlilik yoluyla meydana gelen kardeşliğe ise sıhrî kardeşlik denir. İnsanlar arasında biyolojik ve sıhrî bir kardeşliğin oluşması nesep ve evliliğe bağlıdır.¹⁴¹ Soy ve evlilik bağının olmadığı diğer kardeşlik ilişkilerinde

¹⁴¹ el-Furkân, 25/54. ; kelimelerinin kullanımlarını detaylı bir şekilde görebilmek için bk. er-Râzî, *Mefâtîhu’l - ğayb*, XIV/101.

hukukî olarak kişiye bir hak teşkil edilmez.¹⁴² Biyolojik kardeşlik İslam'ın en çok önem verdiği akrabalık bağlarından. Kur'ânda, biyolojik bağ ve sıhrîyet bağ Allah'ın kudretinin delillerinden sayılmaktadır.¹⁴³

Biyolojik kardeşlik bağ, İslam hukukunda karşılıklı hak ve sorumluluklara özellikle miras ve aile hukuku konularında birçok hükümlere temel esas olarak oluşturur. Süt kardeşliği de bilhassa aile hukukunda evlenmeye mani olma konusu yönünden önemlidir.

Bazı dilbilimciler, uhuvvet teriminin iki farklı çoğulundan “ihve”nin genelde aynı anne babadan dünyaya gelmiş kardeşleri, “ihvân”ın ise daha fazla aynı anne babadan veya hiçbir biyolojik bağ olmadan aynı fikir ve düşünceleri paylaşan bireyleri ifade etmek için kullanırlar.¹⁴⁴

“Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”.¹⁴⁵ Bu âyette geçen “ve ülü'l-erhâm ba'zuhum evlâ bi ba'z” cümlesiyle, biyolojik ve sıhrîyet bağına ve doğal eğilime işaret edilir. Bu ayetin öncesinde iman bağının yardımlaşma ve dayanışmayı gerekli kılması vurgulanmıştır. Buradan hareketle akrabalık bağları bulunanların birbirlerine daha yakın oldukları izah edilmiş ve birbirlerini daha çok sevmelerine dikkat çekilmiştir. İnsanların biyolojik akrabalarını koruması ve onları çok sevmesi psikolojik yönden doğal bir eğilimdir. Kur'ân bu ayette insanların fitratındaki bir eğilime yer vermiştir. Bütün müminler birbirlerinin velîsidirler, bunlar arasında “rahim sahipleri” yani biyolojik ve sıhrîyet bağına sahip akrabalar birbirine daha yakındırlar.¹⁴⁶

¹⁴² Ahzâb, 33/4, 5.

¹⁴³ el-Furkân, 25/54.

¹⁴⁴ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Kahire: *Dâru'l-Meârif*, trs.) s. 40.

¹⁴⁵ el-Enfâl, 8/75.

¹⁴⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991), III/541.

Biyolojik kardeşlik olgusu, birçok değişik vesileyle Kur'ân'a konu olmuş ve farklı ilişki modellerini ortaya koymuştur. Bir ayet-i kerimede, sevgi çeşitlerinden biri olarak kardeş sevgisi zikredilir.¹⁴⁷ Bilhassa hak ve hukuk ile ilgili ayetlerde ve miras ile ilgili hak sahibi olan kişilerin paylarına düşen hakların beyan edildiği hükümlerde kardeşlik ilişkisine değinilir.¹⁴⁸ İnsanlar arasındaki mahremiyet sınırının açıklandığı ayetlerde kardeşlik bağına yer verilir.¹⁴⁹ Kimlere nikâh düşmeyeceği konusunun anlatıldığı ayetlerde kendisiyle nikâhlanmanın haram olduğu kişiler izah edilirken kardeşlik bağı da zikredilir. Hz. Musa'nın nesebi, öz kardeşi Harun'un yardımcı olarak verilmesini istemesi,¹⁵⁰ kız kardeşinin¹⁵¹ kıssalarının anlatıldığı ayetlerde kardeşlik bağından bahsedilir. Hz. Yusuf'un kardeşlerinin Hz. Yusuf'a ihanet etmeleri anlatılır,¹⁵² ahlak yönünden Hz. Âdem'in çocuklarından Hâbil ve kardeşi Kâbil'in kıssasında,¹⁵³ Kâbil'in haset duygusuna yenik düşüp kardeşi Hâbil'i öldürmesi, kardeşler arasındaki bağlar anlamında örnek olarak verilir. Mahşer günü hesapların görüldüğü zaman aralarında biyolojik bağ ile sıhrî kardeşlerin durumlarını anlatan ayetler zikredilir.¹⁵⁴ Biri mümin, diğeri kâfir olan kardeşlerin ahvâllerini tasvir eden ayetlerde ise biyolojik kardeşlik üzerinde durulur.¹⁵⁵

Örneğin mirasla ilgili olan bir ayette meâlen:

“Çocuğu olmayan bir kişi ölür de (aynı babadan) bir kız kardeşi bulunursa, o takdirde bıraktığının yarısı onundur. Eğer (kız kardeş ölür de) onun (o ölen kız

¹⁴⁷ Tevbe, 9/24.

¹⁴⁸ Nisâ, 4/11-12; 176.

¹⁴⁹ Nur, 24/31, 61; Ahzâb, 33/55.

¹⁵⁰ Mâide, 5/25; A'râf, 7/111, 142, 150-151; Yûnus, 10/87; Meryem, 19/53; Tâha, 20/30, 42; Mü'minûn, 23/45; el-Furkân, 25/35; Şuarâ, 26/36; Kasas, 28/34-35.

¹⁵¹ Tâha, 20/40; Kasas, 28/11.

¹⁵² Yûsuf, 12/5, 8.

¹⁵³ Mâide, 5/30-31.

¹⁵⁴ Nisâ, 4/23.

¹⁵⁵ Mücâdele, 58/22.

*kardeşin) çocuğu yoksa o (geride kalan erkek kardeş) de ona (tamamen) vâris olur.*¹⁵⁶

Bahsi geçen erkek ve kız kardeş kelimeleri biyolojik kardeşlik anlamında kullanılmıştır.

Yine Kur'ân'da, biyolojik kardeşlik anlamını taşıyan bir başka ayet ise Hz. Âdem'in oğullarından Hâbil ve Kâbil kardeşlerle ilgilidir: *"Onlar Allah'a birer kurban takdim etmişlerdi de birinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen kıskanıp: "Seni mutlaka öldüreceğim" deyince, öteki şu cevabı vermişti: "Allah ancak takva sahiplerinin ibadetini kabul buyurur".*¹⁵⁷

Yusuf sûresinde de, yine Hz. Yakup'un oğullarının, kardeşleri Yusuf'a kıskançlık yüzünden ihanetleri ve Hz. Yusuf'a yaptıkları kötülükler anlatılır. Yusuf sûresinin sonuna doğru her şey ortaya çıkınca Hz. Yakup'un oğullarının Yusuf'a: *"Allah'a yemin ederiz, Allah seni bizden üstün kılmıştır. Biz doğrusu suçlu idik".* dedikleri; Hz. Yusuf'un da; *"Size, bu gün hiç bir başa kakma ve ayıplama yok, sizi Allah yarlıgasın. O merhametlilerin en merhametlisidir diyerek, onlara af ve hoşgörü ile muamele ettiği haber verilmektedir".*¹⁵⁸ dediği beyan edilmiştir.

Hz. Musa'nın Allah Teâlâ'dan kardeşi Harun'u kendisine yardımcı verilmesini, hayır ve iyilikte kendisiyle ortak olmasını istemesi şu şekilde anlatılır: *"Bana kendi ailemden bir de yardımcı ver; kardeşim Harun'u, Onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak kıl. Ta ki seni çok zikredelim, çok analım".*¹⁵⁹ Yukarıda kaydedilen ayet meallerindeki kardeşlik ile ilgili ifadeler, biyolojik ve sıhrî kardeşlik anlamındadır.

Biyolojik ve sıhrî kardeşliğin diğer kardeşlik ilişkilerine göre hukukî bazı öncelikleri vardır. *"Aralarında akrabalık bağı bulunanlar, Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındırlar. Şüphesiz ki Allah, her şeyi hakkiyle bilendir".*¹⁶⁰ ayet-i kerimesi bu

¹⁵⁶ Nisâ, 4/176.

¹⁵⁷ Mâide, 5/27-31.

¹⁵⁸ Yûsuf, 12/91-92.

¹⁵⁹ Tâha, 20/29-34.

¹⁶⁰ el-Enfâl, 8/75.

manaya işaret eder. Allah (cc), akrabalık bağına gözetenleri övmekte¹⁶¹ sorumsuzca davranıp akrabalık bağlarına önem vermeyenleri de yermektedir.¹⁶²

Hiz. Peygamber hadislerinde akrabalık bağlarının korunması ve akrabalık bağlarının koparılmamasını ve birbirlerine karşı hak ve görevlerinin yerine getirilebilmesini istemektedir. Bunun için de kişilerin akrabalık bağları ve nesepleri hakkında bilgi sahibi olmaları şeklinde tavsiyede bulunmuştur.¹⁶³ Hiz. Peygamber meâlen “*Kişinin soyunu, nesebini sevmesi asabiyeti millîye (ırkçılık) olur mu*” sualine cevaben “*Hayır, fakat birinin kavmine zulümde yardım etmesi ırkçılıktır*”.¹⁶⁴ demekle akrabayı sevip, yardım etmekle menfî olan asabiyet-i millîye ile arasındaki farka dikkat çeker.

Kardeşlerin birbirleri üzerinde hak, sorumluluk ve vazifeleri vardır. Kardeşler, kendi aralarında hak ve adalet üzere olmalıdırlar. İnsan toplulukları aile, akraba gibi birliklerden oluşur. Bu birlikleri oluşturan en büyük ilişki de kan bağıdır. Kardeş olan iki kişi, birbirlerinin eksikliklerini tamamlayan ve temize çıkaran iki el gibidirler, birbirlerine nasihat etme, yardımcı olmak, hakkı ve sabrı tavsiye etmekle sorumludurlar. Kardeşinin eksik ve kusurlarını örtüp, birbirlerine yardımcı olurlar.

Sonuç olarak, biyolojik kardeşliğinin miras ve evlenme engeli gibi hukukî yanlarının bulunmasıyla beraber akrabalık bağı gibi ahlakî, beşerî ve toplumsal yanlarının da olduğu anlaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim, kardeşliğe çok büyük önem vermiştir. Toplumsal hayat; aile, akraba, millet gibi topluluklardan oluşur. Bu beraberlikleri oluşturan ortak bağ ve ilişki kan bağıdır. Miras, mahremiyet ve nafaka hükümlerini ifade eden kan bağına dayalı biyolojik kardeşlik kendi içerisinde üçe ayrılır:

2.3.1.1. Uht (Kız Kardeş)

Kur’an-ı Kerim’de kız kardeşe “uht”, erkek kardeşe “ah” denilir. Kız (el-bint) ise, sende doğma her dişinin adıdır. Bir derece yahut bir kaç derece ile doğum suretiyle nesebi sana ulasan her dişinin adıdır. Bunun kapsamına neseben kız girdiği gibi, o

¹⁶¹ Râd, 13/21.

¹⁶² Râd, 13/25.

¹⁶³ et-Tirmizî, “Birr”, 49 (2107).

¹⁶⁴ ibn Mâce, “Fiten”, 7 (4084).

kızın kızları ve oğlun kızları istedikleri kadar aşağıya doğru gitsin hepsi girer. Kız kardeş (el-uht), iki asıldan veya o iki asıldan birisinde sana komşu olan her dışının adıdır.¹⁶⁵ Aynı anne ve babadan olan kardeşler için “benü’l-a’yân” ifadesi, aynı şeyin cüzleri olmaları hasebiyle şakîk, babaları bir olup anneleri farklı olan kardeşler için “benü’l-allât”, anneleri bir olup da babaları farklı olanlar ise “benü’l-ahyâf” ibareleri kullanılır.¹⁶⁶ Kardeşler arasındaki yakınlık ilişkisi, İslâm hukukunda karşılıklı hak ve sorumluluklara, bazı hususî hükümlere konu teşkil eder. Biyolojik kardeşlik bağının işlendiği miras paylaşımında kardeşler kız ya da erkek veya öz yahut üvey olmalarına göre farklı hükümler alırlar.¹⁶⁷

Aile hukukunda kardeşlerle evlenme engelleri, hidâne ve nafakayla konusuyla ilişkili olarak anlatılır. Kur’ân-ı Kerim’de kendileriyle evlenilmesi yasak ve haram olan kadınlar sıralanırken kız kardeş, kız kardeş kızları, kardeş kızları ve sütkardeşler şeklinde sıralanır.¹⁶⁸ Ulemâ, öz kardeş veya üvey kardeşlerle ve onların çocukları ile evlenmenin haram olduğu hususunda müttefiktirler. Ayrıca ayette aynı iki kız kardeşle aynı zamanda evli olmak da haram kılınmıştır.¹⁶⁹ Kendileriyle evlenilmesi haram kılınmış ve mahremiyet oluşturan kadınları anlatan şu ayet meali örnek gösterilebilir:

*Ey mü'min erkekler! Şu kadınlarla evlenmeniz size haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren sütanalarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle cinsî münasebette bulunduğunuz eşlerinizden olup himâyenizde bulunan üvey kızlarınız.*¹⁷⁰

¹⁶⁵ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'an*, XI/175.

¹⁶⁶ Rahmi Yaran, "Kardeş", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kardeş> (04.08.2021).

¹⁶⁷ Yaran, "Kardeş"

¹⁶⁸ Nisâ, 4/23.

¹⁶⁹ İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çev: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 4/1614.

¹⁷⁰ Nisâ, 4/23.

Bu ayet-i kerimede geçen “kız kardeş” kelimelerinin hepsinin biyolojik kardeşliği ifade ettiği görülmektedir.

2.3.1.2. Ah (Erkek Kardeş)

Biyolojik kardeşlik bağı hayatta sahip olunabilecek değerli ilişkilerdendir. “Allah dilediğine kız, dilediğine erkek çocuk bahşeder. Kimine hem erkek, hem kız çocuğu verir, dilediğini de kısır bırakır. Her şeyi hakkı ile bilen ve her şeye gücü yeten ancak Allah’tır”.¹⁷¹ Bu ayetin manasıyla erkek ve kız kardeşler her ikisi de bizlere Allah’ın bir hediyesidirler.

Psikolojiye göre, bireyin yaşadığı bütün ilişkilerden farklı olarak kişiliği belirlemede kardeşlerle olan ilişkiler oldukça etkilidir. Kardeşler bireyin duygu ve düşüncelerini silinmemek üzere etkiler ve derin izler bırakır özellikle sağlıklı kardeş ilişkisi de kişinin psikolojisine yönelik koruyucu bir görev üstlenir.¹⁷² Kız ve erkek kardeşler, İslam’ın iyilik yapılmasını emrettiği akrabalarındandır. İslam’ın toplumsal hayattaki amacı kardeşliğin tesis edilip, birlik ve beraberliğin inşasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber, bir hadis-i kudsîde meâlen şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ, Ben Rahmanım, akrabalığı (rahim) yarattım ve ona kendi esmamdandır bir ad verdim. Her kim akrabalık bağlarını gözetirse ben de onu gözetirim. Her kim katı sıla-i rahim yaparsa bende ondan rahmetimi keserim”. buyurmaktadır.¹⁷³

2.3.1.3. Süt kardeşliği

Bir diğer kardeşlik kavramı olan Râda’ bir çocuğun, annesinden başka bir kadının sütünü emmesinden dolayı meydana gelen akrabalık manasında kullanılan bir fıkıh terimidir. Çocuğun bir kadının göğsüne dokunup süt emmesidir, o kadın bu emzirmeden dolayı sütanne olur.¹⁷⁴

¹⁷¹ Şûrâ, 42/49, 50.

¹⁷² <https://www.posta.com.tr/yazarlar/aytul-farquharson/en-onemli-servet-iyi-bir-kardes-17489>.

¹⁷³ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 46 (1696).

¹⁷⁴ Ferâhidî, *Kitâbu’l-ayn*, II/123.

Râda' kelimesi sözlükte “süt emmek; emzirmek” anlamlarına gelir. Çoğulu radda'dır.¹⁷⁵ Terim anlamı ise “iki yaşından küçük bir çocuğun annesinden başka bir kadının sütünün içilip yutulmasıdır”. Sütanneye murdîa, sütü içen çocuğa Râdî, sütanne tutan kişiye müstardî', bunun sonucunda meydana gelen ilişkiye ise karâbetü'r-Râd'a denilir. Râda' kelimesinin türevleri Kur'ân'da on bir sefer geçmektedir. Bu fiil ve türevleri hadislerde de yaygın olarak geçmektedir.¹⁷⁶

Sütkardeşliği, bir çocuğun öz annesinden başka bir kadının sütünü emmesiyle oluşur. Bu çocuğun aynı dönemde beraber süt emdiği çocuklar, murdiasının çocukları, öz annesinin ve murdiasının sütünü emen başka çocuklar ise sütkardeşi olarak kabul edilir. Biyolojik kardeşlikte olduğu gibi sütkardeşlerin de evlenmesi haram kılınmıştır. Sütkardeşliğinin evlenmeye engel olması yalnız İslam hukukunda olan bir hükümdür.¹⁷⁷ Bu hüküm “*Sizin sütanneleriniz ve sütannelerinizin kızları olan kız kardeşleriniz size haram kılındı*”.¹⁷⁸ ayetin mealinde açıkça ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in meâlen “*Allah Teâlâ kan bağından haram kıldığını süttten de haram kılmıştır*”.¹⁷⁹ hadisi ile sütkardeşliği yoluyla olacak evlenme yasağı, nesep kardeşliği bağı sebebiyle evlenmedeki yasağın yakınlık derecesi göz önüne alınarak belirlenmiştir.

“*Sizi emziren kadınlara gelince*”, bir kadın küçük bir çocuğa süt emzirecek olursa, onun annesi olacağından dolayı, ona haram olur. Kızı da onun kız kardeşi, emzirene annenin kız kardeşleri çocuğun teyzesi, annesi de çocuğun ninesi, sütün sahibi olan o kadın kocasının (üvey) kızı da onun kız kardeşi, kocanın kız kardeşi de halası, kocanın annesi de ninesi olmasından hepsi ona haram olurlar.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*. 722.

¹⁷⁶ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l Müfehres*, “rda” md. 394; Osman Kaşıkçı, “Radâ”, Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rada> (14.08.2021).

¹⁷⁷ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 5 bs. , (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996), I/316.

¹⁷⁸ Nisâ, 4/23.

¹⁷⁹ ibn Mâce, “Nikâh”, 34 (2012).

¹⁸⁰ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI/178.

Kur'ân-ı Kerim'de doğuran kadınlardan başka, o çocuklara süt emziren kadınlar da onların anneleri olarak kabul edilmektedir.¹⁸¹ Hz. Ali, Hz. Peygamber'e evlenmesi için Hz. Hamza'nın kızını teklif edince, Hz. Peygamber'e: “*O benim sütkardeşimin kızıdır, o bana helal olmaz*”.¹⁸² buyurmuştur. Evlenme engelleri konusu yönünden sütkardeşliği de kan bağıyla olan kardeşlik gibi evliliği haram kılmakta ve mahremiyet oluşturmaktadır.

Müminin biyolojik kardeşlerine gösterdiği hürmet ve saygıyı sütkardeşlerine de göstermesi gerekir. Hz. Peygamberin, murdiası Halime-i Sa'diyye; eşi de Haris b. Abdi'l-Uzzâ'dır. Sütkardeşi de Abdullah, sütkız kardeşleri huzafe bt. Haris (Şeyma, çoğunlukla kullandığı lakabıdır) ve Üneyse bt. Hâris'dir. Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza iki cihetten Hz. Peygamber'e sütkardeş olur. Birincisi sütanneleri Süveybe, ikincisi Halime-i Sadi'yedir. Hz. Peygamber onlara ve diğer akrabalarına gereken saygıyı göstermiştir.¹⁸³

Sonuç olarak, sütkardeşliğinin mahremiyet, evlenme engeli ve akrabalık konularında, biyolojik kardeşlikten bir farkının olmadığı, aynı hükümlere tabi olduğu görülmektedir.

2.3.1.4. Biyolojik Kardeşlik ve Süt Bağıyla Oluşan Kardeşliğin Kapsamı ve Getirdiği Sorumluluklar

Bütün insanların Hz. Âdem'in soyundan gelmelerinden dolayı genel anlamda kardeş sayılmaktadırlar. Bununla birlikte miras, mahremiyet ve akrabalık hükümlerini etkileyen ve yakınlığı ifade eden biyolojik kardeşlik ve sütkardeşliğine dayanan nesebî bir kardeşlik söz konusudur.

“*Akraba olanlar, miras hususunda, Allah'ın Kitab'ında birbirlerine müminler ve Muhacirlerden daha yakındırlar. Dostlarınıza yapacağınız uygun bir vasiyet bunun dışındadır. Bu kitapda yazılı bulunmaktadır*”.¹⁸⁴ Muhacirler Mekke'de tüm mallarını

¹⁸¹ Bakara, 2/233; Nisâ, 4/23; Talâk, 65/6.

¹⁸² Müslim, “Rada”, 11(3658).

¹⁸³ Safiurrahman el-Mübarek-Furi, *er-Rahiku'l Mahtum*, 7. Bs. , (Riyad: mektebetur rüşd, 2013), 72.

¹⁸⁴ Ahzab 33/6.

bırakarak Medine'ye hicret ettiler. Muhacirlerin Ensârla kaynaşmaları ve Muhacirlerin birinci derecede ihtiyaçlarının giderilmesi için Hz. Peygamber her bir Medineli Müslümanı bir Muhacirle kardeş yaptı. Bu kardeşlik akdi vâris olma hakkını dahi kapsadı. Bu ayet nâzil olunca iman kardeşliğinin vâris olma hakkı olan hükmü kaldırıldı. Bundan sonra Müslüman'ın birbirlerine vâris olabilmeleri için biyolojik, kan bağının olması gerekmektedir.¹⁸⁵

Kardeşlik ve akrabalık bağı, İslam hukukunda karşılıklı hak ve sorumluluklara özellikle de miras ve aile hukuku konularında birçok hükümlere temel esas teşkil eder. Sütkardeşliği de bilhassa aile hukukunda evlenme engelleri konusu yönünden önemlidir.

Kardeşlik ve akrabalık ilişkisi yönünden bu hak ve sorumluluklardan bazıları şunlardır:

2.3.1.4.1. Mahremiyet

Kardeşlik bağıyla mahremiyetin gerçekleşmesi ve evliliğe mani olması İslam'da aile hukukunun temel esaslarından. Mahrem kelimesi, "helâl olmayan, yasaklanan şey" anlamına gelir. Terim anlamı ise, kendileriyle evlenilmesi dinen yasaklanmış bulunan akrabalar. Nâmahrem ise "aralarında evlenme yasağı bulunmayan bireyler anlamındadır.¹⁸⁶

Kur'ân-ı Kerim'de geçen evlenilmesi haram olan kadınlar kan bağıyla, süt yoluyla ve evlilikten doğan akrabalık bağı (sıhriyyet) sebebiyle evlenilmesi haram olanlar diye üç sınıfta mütalaa edilmektedir. Aralarında bu tür yakınlık bulunan erkek ve kadınlar evlenme engeli yönünden birbirlerinin mahremi sayılırlar.¹⁸⁷ Buna göre, kan bağına dayalı kardeşlerle öz veya üvey olsun evlenmek caiz olmadığı gibi, sütkardeşler ve sütkardeşlerin çocukları ile de evlenmek caiz değildir. "Sıhriyyetten ve kan bağından

¹⁸⁵ Karaman, Hayrettin, vd. , (Komisyon), Kur'an Yolu Meali ve Tefsiri, 3 bs.(Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 4/367-368.

¹⁸⁶Salim Ögüt, "Mahrem", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahrem> (16.08.2021).

¹⁸⁷ Salim Ögüt, a.g.e.

dolayı caiz olmayan her şey, süt emme ile de caiz olmaz”. kuralı da bunu özetlemektedir.¹⁸⁸

2.3.1.4.2. Sılâ-i Rahim

Sılâ-i rahim, iki kelimedenden oluşan bir terkiptir. Akrabalık ilişkileri anlamına gelir. “Rahm” kelimesi Esmâül Hüsna’dan Rahman ve Rahim isimlerinden üretilmiştir.¹⁸⁹ Sılâ “bağ, ilişki”, rahm/rahim “döl yatağı, ana rahmi” anlamına gelir, istiare yoluyla akrabalar anlamına gelir. Tüm akrabalar aynı rahimden gelmiştir. Terim anlamı olarak sılâ-i rahim “biyolojik veya sıhrî akrabalık bağıyla gerçekleşen akrabalık ilişkilerini devam ettirme, akrabalarla ilişkiyi yaşatma, onlarla ilgilenmek, ziyaret etmek, iyilik ve yardımda bulunmak” şeklinde açıklanır. Çoğulu da “erhâm”dır.¹⁹⁰ Kur’ân’da “erhâm” kavramı on yerde geçmektedir. Akrabalara karşı görevlerini ihmal etmek ya da onlara kötü davranmak “kat’-ı sılâ-i rahim” kavramıyla ifade edilir. Yakın akrabalar için de “ülû’l-erhâm, zü’l-erhâm” gibi ifadeler de kullanılır.¹⁹¹

“Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik”.¹⁹² ayeti meâlen sılâ-i rahim ve valideyne karşı iyi davranmayı tavsiye eder.¹⁹³ Ayette geçen “Rahim”, akrabalık bağı müennestir. Çoğulu erham şeklinde gelir. Burada kastedilenler, erkeğin ölene akrabalık nispetinde araya kadın girmeyen kişi demek olan babası, oğulları gibi (akrabaların kastedildiği) asabelerdir.¹⁹⁴

Sılâ-i rahim konusu Kur’ân’daki esas öğretiler arasında yer alır. Biyolojik kardeşliğin meydana getirdiği en büyük ahlâkî görev ve sorumluluklardan biri de akrabalara

¹⁸⁸ Dağcı, Şamil, “İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.39, S.1, (2000): 222.

¹⁸⁹ Ferâhidî, *Kitâbu’l-ayn*, II/107.

¹⁹⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 253.

¹⁹¹ Mustafa Çağrı, “Sıla-İ Rahim”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sila-i-rahim> (16.08.2021).

¹⁹² Kehf, 18/ 81.

¹⁹³ Ferâhidî, *Kitâbu’l-ayn*, II/107.

¹⁹⁴ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/93.

karşı görevlerini ihmal etmemektir. Allah (cc), akrabalık haklarını ihlalden sakındırmakta,¹⁹⁵ akrabalara haklarını vermeyi,¹⁹⁶ onlara yardımda bulunmayı ve iyilik etmeyi emretmekte,¹⁹⁷ akrabalara kötü davranmanın veya akrabalık görevlerini ihmal etmenin fesada yol açacağını¹⁹⁸ bildirmektedir. Sılâ-i rahim görevlerini tam olarak yerine getiren kişi Allah'ın rızasını kazanır. Ömrün uzamasına, malda bolluk ve berekete, aile içinde sevgi ve muhabbete sebeptir.¹⁹⁹

Hz. Peygamber, sılâ-i rahim yapmayı emretmiş ve akrabalarla iletişim kurulmasına teşviklerde bulunmuştur. *“Rızkının genişlemesi ve ömrünün uzun olması kendisini memnun eden, sılâ-i rahim yapsın”*.²⁰⁰ hadisi bunu destekler.

Ensârdan bir kadın fakir olan kocalarına ve himâyelerindeki bakıma muhtaç ve yetim çocuklarına sadaka vermelerinin caiz olup olmadığını sorar. Hz. Peygamber bunun iki kat fazla hayır olacağını meâlen, *“Bunlardan biri sılâ-ı rahimden dolayı, diğeri de sadaka olarak iki sevap vardır”*. demiştir.²⁰¹

Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hayatında kardeşlerin kötü muamelelerine karşı iyilikle karşılık vermeye dair birçok örnek vardır. Sözelimi Hz. Âdem'in oğullarından Kâbil ve Hâbil'in kıssasında²⁰² geçtiği gibi Kâbil'in çirkin ve kötü muamelelerine rağmen Hâbil ona güzel bir şekilde karşılık vermiştir. Yine kardeşlerinin yaptıkları onca işkence ve kötü muamelelerine rağmen, karşısına çıktıklarında Hz. Yusuf onları affetmiş ve iyi davranmıştır.²⁰³ Hz. Peygamber ve sahâbe-i kirâm, Mekke'de gördükleri o kadar işkence ve zulümden sonra Mekke'yi fethettiklerinde Hz. Peygamber, aynen Hz. Yusuf gibi Mekkeli akrabalarını

¹⁹⁵ Nisâ, 4/1.

¹⁹⁶ İsrâ, 17/26.

¹⁹⁷ Nahl, 16/90.

¹⁹⁸ Bakara, 2/27.

¹⁹⁹ et-Tirmizî, “Birr”, 49 (2107).

²⁰⁰ Buhârî, “Edeb”, 12 (6051).

²⁰¹ Nesâî, Zekât, 82 (2595).

²⁰² Mâide, 5/27-31.

²⁰³ Yûsuf, 12/9-10, 57-78.

affetmiştir.²⁰⁴ Bütün bu zikredilen hadiseler, kardeşler arasında güzel ilişkilerin ve sılâ-i rahimin ne kadar ehemmiyetli olduğunu işaret etmektedir.

İnsan her durum ve vaziyette kardeşlerine ilgi göstermeli, kardeşleriyle bağlarını kesmemelidir. İnsanlar, kardeşlerinin ve akrabalarının yaptıkları kötü muamele ve çirkin davranışlardan dolayı bazen onlarla bağlarını koparabilir. Her şeye rağmen kardeş ve akrabalarla irtibatın kesilmemesi gerekir. Biri hırs ve nefesine mağlup olup zalimce davranırsa da Allah'ın rızasını düşünen kardeş, iyiliği, takvâyı esas alıp ve elinden geldiği kadar kötülüklerden ve menfî davranışlardan uzak durmalıdır. Aksi durumda ilişkilerin bozulmasına, sılâ-i rahimin zedelenmesine sebep oluşturabilir.

2.3.1.4.3. Miras

Biyolojik kardeşliğin meydana getirdiği en büyük ahlâkî görev ve sorumluluklardan biri de miras konusudur. Miras, “verise” kökünden türemiştir. Miras kavramı, sözlükte “temel, kök, eski durum, birinin başkasından devraldığı bakiye,” anlamlarına gelir.²⁰⁵ Terim anlamı olarak miras ve irs, ölen bir kişinin geride bıraktığı malın akıbetini tanzim eden kâidelerin bütünüdür. Mirasçılığın gerçekleşme sebebi kan bağı, evlilik ve velâdır.²⁰⁶ Kan bağıyla oluşan kardeşlik hukuku, miras paylaşımında en büyük hususiyetlerdendir. Miras hukukundan bahsedilirken kardeşlik hukuku konusuna da değinilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de mûrisin akrabalarının mal paylarıyla ilgili olarak üç ayet zikredilmektedir. Bunlar aynı zamanda İslam'da miras ile ilgili hukukunda esas ölçü ve temellerini de koymuştur. Hz. Peygamber, miras hukukunun tam bir şekilde bilinmesini teşvik etmiş, Kur'ân-ı Kerim'de geçen hükümlerin şerh ve uygulamasını yapmış, ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de temas edilmeyen bazı usûl ve hükümleri de izah etmiştir.²⁰⁷

Mûrisin mal bırakan kişinin bıraktığı mallara “muhallefât” ya da “tereke” denir. Bu kavramlar İslam hukukunda mûrisin bıraktığı malın aktif kısmını belirtmek üzere

²⁰⁴ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI/455; Safiurrahmân el-Mübârek fûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, 411.

²⁰⁵ Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, IV/362.

²⁰⁶ Hamza Aktan, "Miras", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/miras> (21.08.2021).

²⁰⁷ Hamza Aktan, A.g.e.

kullanılır.²⁰⁸ İslam hukukunda, terekede kimlerin ne kadar mal alacağını belirlemeye dönük “ferâiz ilmi” öne çıkmıştır.²⁰⁹

Bir kişi öldüğünde, o şahsın bıraktığı mal varsa o kişinin vâris olacak kadar yakın olduğu akrabaları önce onun bıraktığı terekesinden cenâze masrafları, sonra borcu ödenir, vasiyeti de terekenin üçte biri şartıyla yerine getirilir sonrasında ise mirasçılara geçer. Mirasçılar esasta üç grupturlar: zevi’l-erhâm, ashâb-ı ferâiz ve asâbe.²¹⁰ Böylece mûristen miras olarak kalan mal, Kur’ân-ı Kerim’de belirtilen ölçülere göre taksim edilir.

2.3.2. Aynı Soy, Kabile ve Millet Kardeşliği

Kur’ân-ı Kerim’de kardeş manasına gelen “uhuvvet” ifadesini değerlendirdiğimizde birçok kardeşlik modeli olduğu görülür. Bunlar arasında ilk göze çarpan, gerçek manada kardeşlik bağı olan biyolojik ve sıhriyet bağı ile ortak inanç ve düşünce etrafında bir araya gelen din kardeşliğidir. Kur’ân, bu iki modelin haricinde başka bir kardeşlik modelini de zikretmektedir. Bu kardeşlik modeli ise peygamberlerin kavimleriyle olan hemşehrilik, soydaşlık, vatandaşlık gibi ilişki bağlarıdır. Kabile ve millet kardeşliği anlamındaki kardeşlik aynı kabileye, millete ya da sülaleye bağlı olmayı ifade eder. Bu da kavmiyetçilik, asabiyet ve milliyetçilik şeklinde adlandırılır.

İnsanlar, Hz. Âdem’den gelmekle beraber zaman içerisinde farklı soy, kavim, kabile ve milletler şeklinde farklı topluluklar oluşturmuşlardır. Dünyada bulunan bütün insanlar kardeşirler, insanların kabile, dil, renk ve milletlerinin farklı olması, Allah Teâlâ’nın kudretinin de delillerindendir.²¹¹ Bu farklılıkların temel amacı düşmanlığa değil, zenginliğe vesile olmalıdır. Ayette: “*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok*

²⁰⁸ Ali Bardakoğlu, vd., *İlmihal-II-, İslâm ve Toplum*, 3 bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 1320.

²⁰⁹ Bardakoğlu, a.g.e. 1320.

²¹⁰ A.g.e. 1321.

²¹¹ Rûm,30/22.

sakınanınızdır”.²¹² buyrularak bu farklılıkların maksadı açıklanmakta, bu ayrılıkların düşmanlık için değil, hayırda yarışmak için olduğu ifade edilmekte ve üstünlüğün kavim ve kabilede olmadığı takvada olduğu belirtilmektedir. Hz. Peygamber Veda Hutbesinde yaptığı konuşmasında meâlen şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar! Şunu bilin ki Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Ne Arap’ın Acem’e, ne de Acem’in Arap’a, ne beyazın siyaha, ne de siyahın beyaza, takva dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur. Hepiniz Âdem’in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır*”.²¹³ Bu durumda görüleceği üzere, takvanın vermiş olduğu üstünlük dışında bütün müminler kardeş ve eşittirler.

İnsanlığın aynı atadan gelmesine rağmen, tarih boyunca farklı soy, kavim, kabile ve milletlerin oluşması; kültürlerin, dillerin ve renklerin farklılığı bazı olumsuzluklara yol açmış, asabiyet-i milliye ile asâlet unvanları toplumsal hayattaki farklılığı menfi şekilde etkilemiştir. Kavim ve millet kardeşliği yani aynı soy, boy, aile ve millete dayanan üstünlük düşünceleri toplumsal hayattaki birlik duygularını öldürmekte, insanlar arasındaki kardeşliği zedeleyip, toplumda husumet ve düşmanlık duygularını meydana çıkarmaktadır.²¹⁴

Kur’ân’da bazı ayetlerde “ah” kelimesi, peygamberlerin kavimleriyle arasındaki ilişkiyi beyan etmek için kullanılmıştır. Aynı soya, kavme veya millete mensûbiyet yönünden, bireylerin kendi kavim veya milleti ile olan ilişkileri anlatılırken o kişiler kavimlerinin kardeşleri olarak anlatılır. Bilhassa Nuh, Salih, Hûd, Şuayb, Lut (as) gibi peygamberlerin kavimleriyle olan ilişkileri anlatılırken hemşehrilik bağlamında kabile kardeşliği ifadesi kullanılır. Kaynaklarda, bu bağlamdaki kardeşlik ifadesinin, o peygamberlerin kavimlerine olan soy birliğini ve kavimlerine olan sevgi, muhabbet ve kavimlerinin maddi ve manevi saadetleri için gösterdikleri çabayı ifade ettiği belirtilir.²¹⁵

²¹² Hucurât, 49/13.

²¹³ et-Tirmizî, “Kur’an’ın Tefsiri”, 49 (3581).

²¹⁴ Ömer Faruk Harman, “İlahî Dinlerde Kardeşlik”, (Haz.), DİB Yay. Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu. (Nisan 2012), Ankara: 84-92.

²¹⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 66; Ayrıca bkz. Abdurrahman Kasapoğlu Kur’an’da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak “Peygamberlerin Kavimleriyle Kardeşliği”, (Haz.), DİB Yay.

Allah (cc), Hz. Hûd'u tebliğ vazifesini yerine getirmesi için kavmine gönderirken onu, "Ad kavminin kardeşi" olarak zikrederken,²¹⁶ Hz. Salih peygamberi "*Semud kavminin kardeşi*" olarak²¹⁷ Hz. Şuayb peygamberi "*Medyen halkının kardeşi*"²¹⁸ olarak, Hz. Lût ve Hz Nuh peygamberleri ise "*mensubu bulunduğu kavmin kardeşi*"²¹⁹ diye niteleyerek zikretmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen peygamberler ile kavimleri arasındaki kardeşlik, sıhrî kardeşlik ya da inanç kardeşliği değildir. Kur'ân'da geçen "Ehâhum" kavramının daha geniş bir anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mensûbu olduğu kavmin kardeşi ifadesiyle o kavmin bir bireyi, aynı devletin bir vatandaşı gibi anlamlar söz konusudur. Yani Kur'ân o kavimlere içinizden biri, peygamber olarak farklı yönleri olsa da insan olarak sizinle eşittir mesajını vermiştir. Bununla da hedef kitle olan kavimler ve peygamber arasında bir yakınlık ilişkisi kurularak tebliğ görevinde başarı hedeflenmiştir. Yine günümüzde de insanlara mesajını iletmek isteyen kişiler, hitap ettikleri kitleye "ben de içinizden biriyim" diyerek, kendini hedef kitleye tanıtır ve mesajını daha kolay bir şekilde ulaştırır.²²⁰

Soy, kabile ve millet birliği, toplum içerisinde kişi veya gruplar arasındaki birlik, beraberlik, yardımlaşma ve dayanışma duygusunu besler. Kur'ân-ı Kerim bu manaya şöyle işaret eder: "*Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin*".²²¹ Aynı soy, kabile ve millette yaşayan kişilerin farklı din ve inançları olsa da, kabile ve millet kardeşliği, onları bir ve beraber kılar. Hz. Peygamber soy, aile, kavim aşiret, nesep, gibi birlik

Hız. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu: (Nisan 2012)-
Ankara, 61-83.

²¹⁶ A'râf, 7/65; Hûd, 11/50; Şuarâ, 26/124; Ahkâf, 46/21.

²¹⁷ A'râf, 7/73; Şuarâ, 26/142; Neml, 27/45.

²¹⁸ A'râf, 7/85; Kâf., 50/13.

²¹⁹ Şuarâ, 26/106, 161; Ankebut, 29/36.

²²⁰ Kasapoğlu, *Kur'an'da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak Peygamberlerin Kavimleri ile Kardeşliği*, 83.

²²¹ Mücadele, 58/22.

ilişkilerinin ehemmiyetini kabul etmekle beraber ırkçı asabiyet kavramının manasında büyük değişiklikler yaparak dinî öğretilerin tebliği, için onu bir araç olarak kullanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de bazı peygamberlerin mensup olduğu kavmin kardeşleri denilmesinin sebepleri arasında şunlar sayılabilir:

- Tebliğci peygamberlerin ümmeti ve milleti tarafından kişilik yönünden çok iyi tanınıyor olmaları, her kesin onları bilmeleri ve o peygamberlere yabancı biridir diyememeleri.
- Yakınlık ve akrabalık bağları nazara verilerek; akrabalık bağları yok sayılmamakta ve insanların ön yargılarından sıyrılmaları istenmektedir.
- Peygamberlerin nesep itibâri ile yakınlıkları bilinmektedir. Soyu ve ailesi, kavimlerinde bilinen, seçkin bir aileden olması nedeniyle kimse akrabalık bağlarını yok sayıp ve farklı ithamlarda bulunamamaktadır
- Tebliğci peygamberlerin bir beşer olduğu hatırlatılmakta ve kavimlerinin beşer üstü düşünce ve beklentilerini ortadan kaldırmaktadır.²²²

Bu vb. sebeplerden olsa gerek Kur'ân-ı Kerim'de bilhassa Salih, Hûd, Şuayb (as) gibi peygamberlerin kavimleriyle olan ilişkileri anlatılırken hemşehrilik bağlamında kabile kardeşliği ifadesi kullanılmıştır.

2.3.2.1. Hz. Hûd: Ad Kavminin Kardeşi

Hz. Hud (a.s.), Ad kavminin peygamberidir. Allah (cc), Hz. Hûd'u tebliğ vazifesini yerine getirmesi için kavmine gönderirken onu, "Ad kavminin kardeşi" olarak nitelemiştir. Ad kavmi, Nuh kavminin helâkinden sonra gelen, onlardan daha güçlü, üstün kılınmış²²³ ve Ahkâf bölgesinde yaşamıştır. Ad kavmi, servetlerine ve güçlerine güvenerek hak yoldan sapıp putperestliğe girmiştir.²²⁴ Allah (cc) zulme dalmış bu kavmi kurtuluşa çağırması için kendilerinden biri olan Hud peygamberi onlara gönderdi. Çünkü bir ümmeti, en iyi bilen, kendilerinden biri olabilirdi. Allah

²²² <https://www.siyervakfi.org/ad-kavmine-gonderilen-kardesleri-hz-hud-as/>.

²²³ A'râf, 7/69.

²²⁴ Ömer Faruk Harman, "Hûd", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Hud> (10.08.2021).

(cc), bu yakınlıktan dolayı, içlerinden birini peygamber olarak göndermiş ve bu yakınlığa işaret etmiştir: “*Ad kavmine de kardeşleri Hûd’u gönderdik. O, şöyle dedi: Ey kavmim Allah’a ibadet edin. Sizin O’ndan başka hiç bir ilâhınız yoktur. Hâlâ (O’nun azabından) korkmayacak mısınız?*”²²⁵

Bu ayette geçen kardeş ifadesi, Hud peygamberin kavmi ile aynı soyu ve milleti paylaştığı ve onların içlerinden biri olduğu, onlarla din bağının olmayıp dolayısıyla din kardeşliği olmadığı konusunda ittifak vardır. Hûd peygamberin bu şekilde zikredilmesinin amacı ise, doğruluk, güvenilirlik gibi ahlâkî güzelliğiyle bildikleri birisinin getirmiş olduğu dine ve öğretilerine kabulün daha kolay olmasıdır.²²⁶

Hûd peygamberin “Ad kavminin kardeşi” olması, nesep yönünden Ad kavminin soydaşı ve onların kavmine bağlı olmasını ifade eder. Allah (cc) hakkı tebliğde, onlarla diyalog ve irtibatla bir kaynak olarak Hud peygamberin bu sıfatlarını öne çıkarmıştır.²²⁷ Bunlar bir tebliğci sıfatıyla Hud peygamberin bilinen, tanınan biri olduğunu, kavmine mensubiyetini, Ad kavmiyle olan ortak yanlarını ortaya koymaktadır:

*Onların kardeşi Hud onlara: “Siz takva sahibi olmayacak mısınız” demişti. Muhakkak ki ben, sizin için emin bir resulüm. Öyleyse Allah’a karşı takva sahibi olun ve bana itaat edin. Ve ona (tebliğime) karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabbine aittir.”*²²⁸

Peygamberlerin ücret ve ödülleri onlara inananların sayısına göre değil, nübüvvet görevlerini yerine getirmede gösterdikleri çaba ve gayretlerine göredir. Her şeyden önce Peygamberlerin anlattıkları hakikatları hiçbir kimse dinlemezse veya takdir etmese bile onları dinleyip, takdir edecek melek ve ruhânîlerden birçok varlık vardır.²²⁹

²²⁵ A’râf, 7/65.

²²⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 457.

²²⁷ Kasapoğlu, *Kur’an’da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak Peygamberlerin Kavimleri ile Kardeşliği*, 75.

²²⁸ Şuarâ, 26/124-127.

²²⁹ Turner, *Kur’an’ı Sait Nursi ile Okumak*, 590.

Hız. Hûd, kavmini hak yola davetinden, onları irşada ve tenvire çalışmasından dolayı bir mükâfat beklemediğini, öyle bir menfaat mülâhazasıyla onları irşada çalışmadığını ifade etmiştir: Allah'tan korkun, dinine muhalifte bulunmayın, size bildirdiğim ilâhî emirleri, kabul edin ve gereğince amelde bulunun. Benim ücretim ifa ettiğim risâlet görevinden dolayı nâil olacağım sevap ancak Allah'a aittir, ben sizden herhangi bir ücret beklemekte değilim. Sizin için bundan başka kurtuluş yolu yoktur.²³⁰

2.3.2.2. Hız. Sâlih: Semud Kavminin Kardeşi

Allah (cc), Semud kavmine Hız. Sâlih'i uyarıcı olarak göndermiştir. Hız. Sâlih'in Semud kavminde itibarlı bir aileye mensup olduğu rivayet edilmiştir. Hız. Sâlih, Semud kavminde güvenilir, gelecek için büyük bir lider olacak diye ümit beslenen, çok zeki bir kişi olarak anlatılmıştır. Semud kavmi, önceleri tevhid inancına sahipti ancak zaman içerisinde onlar da Ad kavmi gibi putlara tapmaya, yeryüzünde fesat çıkarmaya başladılar. Allah (cc) onlara tevhit inancını kabul etmeleri için Hız. Sâlih'i gönderdi. Sâlih peygamber, kavmini tevhit inancına davet etmiş, Allah Teâlâ'ya iman ve ibadet etmeye ve kendisinin Allah Teâlâ tarafından onlara gönderilen güvenilir bir peygamber olduğunu tebliğ etmiştir.²³¹ Nitekim Şuarâ sûresinde meâlen: *“Hani kardeşleri Sâlih, onlara şöyle demişti: “Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphe yok, ben size bir emin resulüm. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin”.*²³² buyrulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in tebliğle görevli Peygamberlerin tebliğci olma sıfatına işaret ettiğini düşündüğümüzde, Kur'an'ın beyan ettiği, o Peygamberler “kavimlerinin kardeşi” diye sıfatlanmalarıdır. Bu da o Peygamberlerin kavmi içerisinde yetişmiş, olumlu özellikleriyle bilinen, kavmiyle sosyal ilişkileri bulunan bir kişi olduğunu göstermektedir: *“Semud kavminde kardeşleri Salih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey*

²³⁰ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, VI/2477.

²³¹ Ahmet Güç, "Salih", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Salih-peygamber> (11.08.2021).

²³² Şuarâ 26/142-144.

*kavmim! Allah’a ibadet edin; sizin için O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, sizi yerden (topraktan) yarattı”.*²³³

Allah (cc), Hz. Sâlih’i Semud kavmine, inanç bağı ile değil kabile, nesep, soy itibariyle kardeş göndermiştir. Salih Peygamber, kavmini tevhide ve Allah’a şirk koşmayı terk etmeye çağırmıştır. Allah Teâlâ’nın Sâlih Peygamberi kavminin kardeşi olarak tanıtmamasının amacı, Hz. Sâlih’in bir Peygamber olarak kavmi ile arasında nesep ilişkisi bulunan ve olumlu nitelikleri yönünden çok iyi tanınan bir kişi olduğuna delalet eder. Ayette Hz. Sâlih’in tanınan ve bilinen bir kişi olma özelliğiyle beraber güvenilirlik özelliğinin de belirtilmesi, bu özelliklerin önemini vurgulamaktadır.²³⁴

Nitekim Allah cc. meâlen şöyle buyurmaktadır: *“Dediler ki ey Salih! (Sen) bundan önce aramızda gerçekten ümit beslenen bir kimse idin; (şimdi) atalarımızın tapa geldiği şeylere kulluk etmekten bizi men’ mi ediyorsun”.*²³⁵

“Ey Salih! Önceden içimizde ümit beslenen bir kişiydin” ifadesi Hz. Sâlih’in Semud kavmi içerisinde bilinen, tanınan, birisi olduğunu göstermektedir. Semud kavmi, nübüvvetten önce Sâlih Peygamber hakkında; Biz senin aramızda seyyid, statüsü yüksek, hayır ve rüşd belirtileri gözlemliyorduk, geleceğe dair kendisinden ümit beklenen bir kimse olacağını, bize hayırlı olacağını iyiliğinin dokunacağını düşünüyorduk. Böylece biz de diğer kabilelere karşı hükmedecek fırsatlar elde edeceğimizi planlıyorduk demişlerdir. Semud kavminin, bu şekildeki söz ve itirafları gösteriyor ki Sâlih Peygamber’in, Semud kavmi arasında güvenilir, liderlik yeteneğine sahip, erdemli, olumlu özellikleriyle bilinen, üstün özelliklere sahip bir kişi olduğunu göstermektedir.²³⁶

²³³ Hûd, 11/61.

²³⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, Çev. Sadreddin Gümüş vd. (İstanbul: Ensar Vakfı/ İz Yayıncılık, 2003), III/104.

²³⁵ Hûd, 11/ 62.

²³⁶ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XI/153.

2.3.2.3. Hz. Şuayb: Medyen Kavminin Kardeşi

Allah (cc), Hz. Şuayb'ı, Medyenliler ve komşuları Eykeliler'e dini tebliğ etmesi için göndermiştir. Medyen halkına, Ashab-ı Eyke de denilir. Şuayb Peygamberin ismi, Kur'ân-ı Kerim'in farklı yerlerinde on defa geçer.²³⁷ Allah (cc), bu konu ile alakalı olarak meâlen şöyle buyurmaktadır: “*Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik, onlara şöyle dedi: Ey milletim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Rabbinizden size bir belge geldi*”.²³⁸

İslâmî kaynaklarda Hz. Şuayb'ın peygamber olarak ilâhî davet için gönderildiği bölgenin, Hûd ve Sâlih peygamberlerin kavimlerinin bölgesi olan Akabe Körfezi'nin doğu kıyıları ve kuzeybatı Arabistan olduğu kabul edilir.²³⁹ Cenabı Allah'ın, buyruklarını Medyen halkına iletmek için gönderilen Hz. Şuayb, Medyen halkının hemşehrisidir ve o bölge halkının soyundan gelmektedir. Bu durum onun kavmi içerisinde bilinen ve tanınan bir kişi olduğunu gösterir. Aynı zamanda bu durum Şuayb Aleyhisselamin ümmetiyle kurmuş olduğu bağın ve ilişkinin olumlu olmasına imkân sağlayacak bir niteliktir.²⁴⁰ Cenab-ı Allah'ın bir Peygamberin, Allah'ın buyruklarını kavmine aktarırken onların bu özelliklerinin izahı, iletişim açısından değerlendirilmesi gereken bir konudur: “*Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. O, şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum*”.²⁴¹

Peygamberlerin inkârcı olan ümmetleriyle hemşerilik, insan cinsinden olma manasında kardeşlik, nesep kardeşliği gibi bağları olabilir fakat din kardeşliği manasına gelen kardeşlik bağları olamaz. Hz. Şuayb, Medyen bölgesinde yaşayan bir kabilenin mensubudur ve onların soyundan gelmiştir. Bu anlamda ona “kardeşleri”

²³⁷ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 599.

²³⁸ A'râf, 7/85.

²³⁹ Mehmet Ümit, "Şuayb", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.Org>. Tr. (18.08.2021).

²⁴⁰ Kasapoğlu, *Kur'an'da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak Peygamberlerin Kavimleri ile Kardeşliği*, 79.

²⁴¹ Hûd, 11/84.

nitelemesi yapılmıştır. Allah Teâlâ, Medyen halkına, onların içinden biri, soy ve nesep yönünden kardeşleri ve ahlak ve şeref yönünden en üstün bir kişi Hz. Şuayb'ı buyrukları için bir tebliğci gönderdiğini haber vermiş ve Şuayb Peygamber, ümmetine Allah Teâlâ'nın buyruklarını açıklamıştır.²⁴²

2.3.2.4. Hz. Nuh: Nuh Kavminin Kardeşi

Kur'an-ı Kerimde "kavminin kardeşi" diye zikr edilen peygamberlerden birisi de Hz. Nuh'tur. (a.s) yeryüzünde fesada uğrayan bir topluluğu Allah'ın birliğine davet için gönderilen ilk peygamberdir. Hz. Nuh'un adı, Kur'ân'da kırk üç defa geçer ve yirmi sekiz sûrede ise Hz. Nuh ile alakalı bilgi verilmektedir. Aynı zamanda Kur'ân'da bir sûrenin ismi onun adıyla nâzil olmuş ve baştan sona onun davetinin safhalarından bahseder.²⁴³

Hz. Nuh'un "kavminin kardeşi" sıfatıyla zikredildiği ayet, bir tebliğci olarak, Hz. Nuh'un en önemli bir sıfatı olan emanet ve güvenilirliğinden bahseder. Bundan dolayı davet ettiği mesaj ve buyruklara inanmamak için, kavminin herhangi bir bahanesi olmadığını izah etmektedir. Bir tebliğci ve peygamber olarak onun tanınan ve bilinen bir kişi olma özelliği ise, Allah Teâlâ tarafından "kavminin kardeşi" özelliğiyle zikredilmektedir. İlâhî daveti sürecinde, tebliğde bulunan Hz. Nuh'un kavmiyle soy ve neseb ilişkisinden bahsedilmesi, kavmi tarafından tanınıp bilinmesinin olumlu bir şekilde olması, benzer özelliklerinin varlığı, ilâhî davetin kabulünü kolaylaştırabilecek ve iletişimin tesirini artıracak özelliklerdendir.²⁴⁴ Nuh Aleyhisselâmın bu özelliği ilâhî davet sürecinde olumlu yönde bir sıfat olduğuna delalet etmektedir yine ayette meâlen: "*Hani kardeşleri Nuh, onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum*".²⁴⁵ buyrulmaktadır.

²⁴² Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, II/1053.

²⁴³ Ömer Faruk Harman, "Nuh", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nuh> (03.08.2021).

²⁴⁴ Kasapoğlu, *Kur'an'da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak Peygamberlerin Kavimleri ile Kardeşliği*, 80.

²⁴⁵ Şuarâ, 26/106-110.

Kur’ân’da Hz. Nuh, o topluluğun içerisinde bir fert olduğu için “ehûhum” diye nitelenmiştir. Bununla, o kimsenin bahsi edilen topluluğun bir bireyi olduğu ifade edilir. Buradaki “ehûhum”dan maksat soy kardeşliğidir, inanç kardeşliği değildir. Allah (cc), bütün insanları “Ya benî Âdem!” şeklinde “Âdemoğulları” manasında isimlendirmiştir. Yani nesep yönünden birbirlerinden uzak olmalarına rağmen birbirlerine nispetle “kardeşler” olarak adlandırılmaları da mümkündür. Bu itibarla onların neseb yönünden kardeşleri olan, onların içinden yetişmiş olan Hz. Nuh, kavmini Allah’tan korkup, putlara tapmayı bırakmayı emreden Allah’ın gönderdiği güvenilir bir elçi olduğundan kavmine ibadetlerini yerine getirmeleri şeklinde ilahî davetini yapmıştır.²⁴⁶

“Şüphesiz ben, size gönderilmiş emin bir peygamberim” cümlesi tıpkı Hz. Muhammed’in Mekke’de emin olarak tanınıp bilindiği gibi, Hz. Nuh’un da kavmi arasında emanet ve doğrulukla bilindiğini ortaya koymaktadır. Buna göre sanki “Ben daha önce aranızda emin ve doğru sözlü idim. O zaman bugün beni nasıl itham ediyorsunuz? diyerek, Cenabı Allah’ın gönderdiği güvenilir bir davetçi olduğunu ispatlamıştır.²⁴⁷

2.3.2.5. Hz. Lut: Lut Kavminin Kardeşi

Lût (a.s), Allah Teâlâ’nın kendisine çok yüksek hasletler, hikmet ve ilim verdiği ve Kur’ân’da ise “kavminin kardeşi” olmakla nitelendirdiği peygamberlerdendir. Lût Aleyhisselamın kavmi ile olan kıssası ve daveti Kur’ân’da değişik sûrelerde geçmektedir.

Allah Teâlâ, Lût peygamberi, Sedum ve başka dört şehir halkına, bâtıl inançlarını ve ahlaklarını düzeltmesi davetçi ve tebliğci olarak göndermiştir. Lût peygamber onlara, Allah’a ibadete çağırıp yaptıkları ahlaksızlıkları bırakıp tövbe etmeye yoksa tövbe etmediklerinde azaba uğrayacaklarını haber vermiştir.²⁴⁸

Bir davetçi olarak Lût (a.s), Kur’ân’da “İhvanu Lût” Lût’un kardeşleri diye nitelendirilmektedir. Lût kavminin Hz. Lût’un kardeşi olması, evlilik yoluyla

²⁴⁶ el- Mâturîdî, *Te’vîlâtü ehl-i sünne*, III/531.

²⁴⁷ er- Râzî, *Mefâtîhu’l - ğayb*, XIV /153.

²⁴⁸ es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 4/ 326.

gerçekleşen bir akrabalık bağının olması, onların yakını, hemşehrisi, arkadaşı, dostu olduğunu vurgular. Kavmiyle arasında evlilik yoluyla akrabalık ilişkisinin olduğu Hz. Lût'un kavmi, onun davetini ve peygamberliğini kabul etmemiştir.²⁴⁹

Hz. Lût'un, kavmiyle kardeş olma özelliği yani kavmiyle arasında vatandaşlık ilişkisinin bulunması, aynı bölgede bulunmaları, akraba olması gibi özellikler, onun kavmi tarafından tanınan, iyi bilinen biri kişi olduğunu bildirir. Bu da peygamberin hedef kitlesi olan kavmini çok iyi tanıdığını göstermektedir.²⁵⁰ Hz. Lût, kavminden hiçbir karşılık beklemediğini, yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak için çaba gösterdiğini ifade etmiştir: *"Kardeşleri Lût, onlara: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Doğrusu ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum; benim ecrim ancak Âlemlerin Rabbine aittir".*²⁵¹

Maddî bir karşılık beklemeden ilâhî daveti kavimlerine tebliğ etmek bütün peygamberlerin ortak özelliğidir. Allah'ın buyruklarını kavmine tebliğ eden ve onların yanlış inanç, tutum ve davranışlarını değiştirmeye çalışan Hz. Lût, davetine karşılık *"Sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir"* diyerek, Cenabı Allah'ın gönderdiği güvenilir bir davetçi olduğunu ortaya koymuştur.

Kur'an-ı Kerim'de Lût (a.s) ümmetinin sapkınlık ve dalalette çok ileri gitmelerine rağmen, kavmine karşı bir kardeş gibi davrandığı ifade edilir: *"Lût'un kardeşleri de yalanlamıştı".*²⁵² Bundan maksat, Hz. Lût'un kardeşleri değil Hz. Lût'un kavmidir.²⁵³

Hz. Lût, o topluluğun içerisinde bir fert olduğu için Kur'an'da *"ehûhum"* diye nitelenmiştir. Bu, Hz. Lût'un bahsi edilen toplulukta bir kişi olduğunu ifade etmek

²⁴⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, VII/3468.

²⁵⁰ Kasapoğlu, *Kur'an'da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak Peygamberlerin Kavimleri ile Kardeşliği*, 81.

²⁵¹ Şuarâ, 26/161-164.

²⁵² Kâf, 50/13.

²⁵³ el- Mâturîdî, *Te'vîlâtü ehl-i sünne*, IV/ 554.

içindir. Ayet-i kerimede geçen “ehûhum” ibaresi, Lût Aleyhisselamın kavmiyle beraber, onlarla birlikte yaşamasından gerçekleşen birliktelik anlamındadır.²⁵⁴

Esasen Lût (a.s), o kavmin yerlisi değildi. Aralarına Irak’tan gelip, sonradan bu bölgeye yerleşmiştir. Aynı soydan veya aynı dinden gelen bir bağ ve ilişki söz konusu değildir. Lût Aleyhisselamın kavmi ile vatandaşlık ve hemşehrilik bağı vardı, herhangi bir din bağı yoktu. Nitekim Hz. Lût ‘un dini ise İslam’dı. Bu ayette geçen “ehûhum” ifadesinin kullanılması doğruluk, güvenilirlik gibi ahlaki güzellikleriyle bildikleri birisinin getirmiş olduğu dine ve davete kabulün daha kolay olması amacına matuftur.²⁵⁵

Lût Aleyhisselam, kavmine Cenabı Allah’ın buyurduğu ilahi mesajlarla uyarılarda bulunmuş ve kavmine ahlak dışı davranışlar, bilhassa yaptıkları çirkin hayâsızlıkları bırakmalarını, onlara Allaha isyandan vazgeçmelerini ve Allah’tan korkmalarını, Allaha tövbe etmelerini tavsiye etmiştir. Allah tarafından gönderilen güvenilir bir elçi olduğunu ve kendisine tâbi olmalarını söylemiştir. Hz. Lût, yaptığı bu ilâhî davetten hemen sonra onlardan herhangi bir ücret beklemediğini, amacının yalnızca Allah’ın rızasını kazanmak olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶

Sonuç olarak, Kur’ân’da geçen kavimlerin ve peygamberlerin kıssalarının zikr edilmesinin sebebinin, müminlere uyarıcı mesajların verilmesi olduğu söylenebilir. Çünkü peygamberler kavim ve milletlerinin kardeşi olarak zikredilirken, Hz. Peygamber de ümmetine ve bütün müminlere kardeş diye hitap etmiştir.²⁵⁷

2.3.3. Din Kardeşliği

Aynı inancı paylaşanların kardeşliğine din kardeşliği denir. Tüm dinlerde, o dinin mensuplarının oluşturdukları gurup ve cemaatler vardır ve bu mana, batı dillerinde ecclesia, İslami camiada ise ümmet kavramıyla ifade edilir.²⁵⁸ . Din kardeşliği bütün

²⁵⁴ er- Râzî, *Mefâtihu’l - ğayb*, XIV /153.

²⁵⁵ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 6/316.

²⁵⁶ Bilmen, *Kur’an-ı Kerîm’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, VI/2493-2494.

²⁵⁷ Zekeriya Pak, “Kur’an’da Kardeşlik”, (Haz.), DİB Yay. *Hiz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu*. (Nisan 2012)- Ankara, 105.

²⁵⁸ Harman, *İlahî Dinlerde Kardeşlik*, 92.

ilâhî dinlerde bulunduğu ve çok derin manalar taşıdığı için üzerinde önemle durulan bir kardeşlik modelidir. Dolayısıyla kardeşlik modelleri arasında en ehemmiyetli olanın din kardeşliği olduğu görülmektedir. Din Kardeşliği konusunu İslamiyet açısından ele aldığımızda İslam dinine mensup olmaktan doğan inanç kardeşliği söz konusu olmaktadır.

Bütün dinlerde olan “din kardeşliği,” özellikle İslam’da daha büyük bir öneme sahiptir.

Bu kavramın İslamiyette üzerinde durulan manası dinde ve inançta kardeş olunmasıdır. İslamiyet, din kardeşliğini, bütün kardeşlik çeşitlerinden daha üstün saymaktadır. İdeal bir toplumu oluşturma gayesi bu kardeşliğin esasını teşkil eder.

Din kardeşliğinin diğer kardeşlik model ve çeşitlerinden çok daha güçlü, etkili ve önemli olduğu başta Kur’ân’da sonra da Hz. Peygamber’in hayatında ve ashâb-ı kirâmın hayatlarında görülmektedir.

İslam’da müminler kardeş sayılırlar. “Eğer tövbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme ayetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız”.²⁵⁹ Bunun için Kur’ân-ı Kerim’de “din kardeşi” ifadesi kullanılır. Eğer kâfirler, samimi olarak tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse Müslümanların din kardeşi olurlar.²⁶⁰ Din kardeşi muamelesi görürler. Müminlerin lehine olan her şey artık iman ettikten sonra onların da lehinedir; müminlerin aleyhine olan şeyler de onların aleyhlerinedir. Aynı haklara sahip olurlar. Aralarında böyle mükemmel bir tesanüt, bir meveddet husûle gelmiş olur. İslam kardeşliği sayesinde her türlü düşmanlık ortadan kalkar. İşte bu şekilde oluşan uhuvvet, soy kardeşliğinden daha güçlü ve sürekli.²⁶¹

Bu ayetin hükmüne göre, “Uhuvvet” denen din kardeşliğinin tahakkuku Allah’a tövbe edip, farz olan namazları erkân ve şeraitine riayetle kılmak, zekâtı da fakir Müslümanlara vermekle gerçekleşir. Aksi takdirde İslam toplumunun bir üyesi olma statüsünü elde edemez. Bir kişinin Müslüman olduğunun göstergesi, namaz kılması,

²⁵⁹ Tövbe, 9/11.

²⁶⁰ Vecdi Akyüz, Kur’an’da Siyasi Kavramlar, (İstanbul: Kitabevi, 1998), 409.

²⁶¹ Bilmen, Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri, III/1233-1234.

zekât vermesidir. Nitekim bir kimsenin Müslümanlığının sübût bulması diğer insanlar arasında dinin emirlerini yerine getirmesiyle mümkündür.²⁶²

Din kardeşliği, irade sonucunda gerçekleştirilen kardeşlikler kategorisinde değerlendirilir. İnsanın doğduğu yer, dünyaya geldiği zaman, cinsiyet, ırk ve dil konusunda hiçbir etkisi yoktur. Biyolojik kardeşlik ve millet kardeşliği insanın elinde değildir ama kültürel plandaki inanç kardeşliği kişilerin kendi seçimine bağlıdır.²⁶³ Bu bağlamda din kardeşliği uyumlu bir toplumun üyeleri olarak aynı inanç ve yaşam tarzına sahip olmayı gerektirir. Bütün müminleri din kardeşliği şemsiyesi altında birleştiren, ortak inanç ve değerlerdir.

Kur'ân-ı Kerim, “kardeş” kelimesini Müslümanlar için inanç kardeşi olarak kullanmış ve Müslümanların kardeş olduklarını ifade etmiştir. Din kardeşi olan Müslümanların, kardeşlik bağlarıyla yaşamaları gerektiğini izah etmiştir. Bu bağlamda, kardeşliğin bir gereği olarak bazı ödev ve sorumluluklar yüklemiştir. Bu iman, amaç ve gaye birliği anlamına gelen bir kardeşlik türüdür. Kardeşliğin sorumluluk ve ödevlerini yaşamaktan uzaklaşan müminlerin aralarının düzeltilmesini emretmiştir.²⁶⁴

Kur'ân-ı Kerim, Müslümanları kardeş olarak görürken,²⁶⁵ kâfir ve münafıkları da birbirlerine kardeş olarak görmektedir,²⁶⁶ inkâr ve günahlara saplanmış azgınlık yapanları da şeytanların kardeşleri olduğunu belirtmektedir.²⁶⁷

Kur'ân-ı Kerim’de genelde tüm insanların fitrattan dolayı insan kardeşliği, özelde ise din kardeşliği geçerlidir. Kur'ân, müminlere din kardeşliğinin sağlanmasıyla dünyada emniyet ve güvene gidecek yolun mesajını vermektedir.²⁶⁸

²⁶² Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II/423.

²⁶³ Salih Gürdal, *Tevhid ve Şirk*, (İstanbul: Beyan Yay. , 1983), 65.

²⁶⁴ Ahmed Kalkan, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*, VI/1012-1013.

²⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/103; Hucurât, 49/10; Tevbe, 9/11; Haşır, 59/10.

²⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/156, 168; Ahzâb, 33/18.

²⁶⁷ A'râf, 7/202; İsrâ, 17/27.

²⁶⁸ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 74-75.

Hız. İbrahim (a.s.), zalimlerden birinin toprağında yolculuk yaparken güzel kadınların kocalarını öldürüp onlara el koyan zalim hükümdara karısı Sâre için kullandığı “kardeşim” kelimesiyle istiare yapmış ve din kardeşliğini kastetmiştir.²⁶⁹ Buradan da anlaşılıyor ki peygamberlerin ümmetleriyle olan kardeşlikleri de din kardeşliği kapsamına girmektedir.

Din kardeşliği ya da iman kardeşliği, ortak değer ve inancı paylaşan kişilerin kardeşliğidir. Din kardeşliği, ortak dine, inançlara, değerlere sahip olmayı ve dostluk içinde yaşamayı gerektirir. İnanç kardeşliğiyle birbirine bağlananlar, temiz duygular içerisinde, şahsî çıkar ve gayelerden uzak olarak, aralarında muhabbet bağı örerler. Bir sıkıntıya düştüklerinde çaresini beraber ararlar. Bütün müminleri İslam kardeşi olarak görmek durumundadırlar. İnanç kardeşliği, yalnız dünya değil, ahiret hayatını da içine alır.²⁷⁰

İnsanlar, zaman içerisinde çeşitli birçok kavim ve millete bölünmüşlerdir. Kur’ân-ı Kerim bütün ilişkilerin üstünde, ortak amaç ve gaye birliğine dayanan ilişkileri oluşturur. İşte Kur’ân dilleri, renkleri, ırkları, kavimleri farklı olan bireyleri din kardeşliği etrafında bir araya getirir. Bu iman kardeşliği “müminler kardeşir” düsturu ile ifade edilir.²⁷¹

Dünyada bulunan bütün insanlar Hz. Âdem’den gelmekle beraber zaman içerisinde farklı soy, kavim, kabile ve milletler şeklinde farklı topluluklar oluşturmuşlardır. Dolayısıyla bütün insanlar kardeşirler, insanların kabile, dil, renk ve milletlerinin farklı olması, Allah Teâlâ’nın kudretinin de delillerindendir.²⁷² Asıl farklılaşma Allah Teâlâ’ya iman edip etmemede gerçekleşmektedir. Buna göre insanlar, Allah Teâlâ’ya karşı tutumlarından dolayı ikiye ayrılmaktadırlar: Yaratıcılarına karşı imanla mukabelede bulunan müminler ve küfürle mukabelede bulunan gayri müminler.²⁷³

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 16 (2214).

²⁷⁰ Ahmet Rıfat, *Tasvir-i Ahlâk*, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, tsz.), 353.

²⁷¹ Aydın, *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, 203.

²⁷² Rûm,30/22.

²⁷³ Hayati Yılmaz, *Hadislerde Kardeşlik -Kardeşlerin Kardeşliği*, 114.

Din kardeşliğindeki ortak değerler, toplumun bireylerini manevî olarak birleştirir. Bu manevî beraberlik, diğer beraberliklerin önüne geçer. Değişik milletlere, ırklara, dillere mensup kişiler arasında kopmaz manevî bağlarla onları kaynaştırır. Hayatın güçlüklerini yenmek için mümin kendinde dünyanın sınırlarını aşan bir güç bulur.

Din kardeşliği farklı ırk, kültür ve milletlere sahip kişileri birleştiren en güçlü bağıdır. Bu bağ, imanın toplumsal hayatta tezahürü demektir. Bir kişi Müslüman olmakla büyük bir ailenin doğal bir üyesi olmuş demektir. Bu ailenin bireyleri, sevinç ve sıkıntılarını paylaştıkça toplumda birlik, beraberlik ve dayanışma sağlanacak, toplumsal hayatta huzur hâkim olacaktır. Din kardeşliği sayesinde müminler geçmişte birlik, beraberlik ve dayanışmanın en güzel örneklerini sunmuşlardır. Bu sebeple Kur'ân'da iman kardeşliğinden söz edilmekte ve müminler buna davet edilmektedir.²⁷⁴

Bir gün Sa'd bin Ebi Vakkas, bir mecliste yanındakilere neseplerini kaçınıcı atalarına kadar sayabileceklerini sormuş. Sa'd bin Ebi Vakkas'ın bu davranışına üzülen ve yadırgayan Selman-ı Fârisî şu cevabı verir: "İslamoğlu Selman". Câhiliye döneminin kötü âdetinin kokusunun geldiği soruya Hz. Ömer de çok sinirlenmiş ve ben de "İslamoğlu Ömer" diye tepki göstermiştir. Bu olayı duyan Hz. Peygamber, bu olaydan çok rahatsız olmuş ve Selman'ın gönlünü almak için: "Selman bendendir Selman ehl-i beyttendir" şeklinde buyurmuştur.²⁷⁵

Hiz. Peygamber Vedâ Hutbesinde yaptığı konuşmasında meâlen şöyle buyurmuştur: "*Ey insanlar! Şunu bilin ki Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Bundan dolayı ne Arap'ın Acem'e, ne de Acem'in Arap'a, ne beyazın siyaha, ne de siyahın beyaza, takva dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur*".²⁷⁶ Bu durumda takvânın vermiş olduğu meziyet dışında bütün müminler kardeş ve eşittirler.

Yine bir gün Ebuzer Gıffârî, bir gaflet anında Bilal Habeşî'ye "siyah kadının oğlu" diyerek onu üzmüştür. Hiz. Peygamber, İslam'ın din kardeşliği ruhuna uygun olmayan bu sözü duyunca Ebuzer'e: "*Sende henüz câhiliye devrinin kalıntısı vardır.*

²⁷⁴ Demir, *Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur'an Kavramı: İsar*, 499-515.

²⁷⁵ Nihat Temel, *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası*, 2 bs. , (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 674 675.

²⁷⁶ et-Tirmizî, "Kur'anın Tefsiri", 49 (3581).

Bilal'i annesiyle mi ayıplıyorsun” uyarısından sonra Ebuzer koşup Bilal'den özür dilemiş ve önünde yanağını toprağın üzerine koyarak Bilal'e: “*Ayağınla yüzümün üzerine ayağını koymadan başımı yerden kaldırmayacağım*”. demiştir. Hz. Peygamber, her zaman din kardeşliğini en yüksek hakikat olarak görmüş ve bunun bozulmasına da engel olmuştur.²⁷⁷

Din kardeşliği, ilk insanla başlayan ve kıyamete kadar bütün müminleri ebediyete uzanan kesintisiz birbirine bağlayan manevî bir bağıdır. Bu bağ ile bağlananlar dünyanın neresinde olursa olsunlar, birbirleriyle kardeşlerdir.²⁷⁸

Kur’ân-ı Kerim, müminleri kardeş sayarken, iman bağına esas alır. İnanç kardeşliği, Müslümanların içinde en kapsamlı ve en güçlü bağı oluşturur. Mümini mümine bağlayan bağ, iman bağıdır. Müminler soy, bölge, millet gibi beşerî faktörlerle de birbirlerine bağlıdırlar. Fakat din, bu faktörlerin varlığını reddetmez. Din, beşerî unsurları tamamıyla inkâr etmemiş, reddetmemiştir. Ancak soy, ırk bağı gibi beşerî faktörler din kardeşliğinin yerini alamaz. Toplumsal bütünleşmeye, birlik, beraberlik ve bütünlüğe son derece önem veren İslamiyet bu alanda beşerî unsurlarla oluşan anlayışları reddeder. Toplumsal bütünleşmede “inanç birliği”ne dayanır.²⁷⁹

Kardeşlik olgusunu pekiştiren en büyük değer inanç kardeşliğidir. Din ve İslam birliği ile bütünleşmiş kardeşlik olgusu toplumsal birliğin ve beraberliğin esasını oluşturur. Bütün Müslümanlar dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar en büyük rabitaları imandır ve müminler birbirlerine iman bağı ile bağlıdırlar. Büyük bir ailenin bireyleri gibi, birbirlerinin sevgi ve muhabbette kardeşidirler.

İnanç kardeşliği, ortak kültür ve değerlere bağlanmak gibi ilişkiler insanı bir bütün halinde birleştirir. İşte bu kalbî beraberlik diğer tüm birliktelikleri geride bırakır. Farklı ırklardan, dillerden, muhtelif menfaat birlikteliklerinden öyle muntazam ve kuvvetli bağlar kurulur ki hepsi aynı potada erir.²⁸⁰

²⁷⁷ Temel, *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası*, 675.

²⁷⁸ Salih Gürdal, *Tevhid ve Şirk*, 63.

²⁷⁹ Abdülkerim Zeydan, *İslâm Davetçilerine*, Çev. Nezir Demircan, (Ankara: İkbal Yay. , 1968), 144.

²⁸⁰ Aydın, *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, 203.

“Müminler ancak kardeşler” cümlesinin müminler başka bir şey değil, ancak kardeşlerdir. Müminler iman esasında bütünleşmiş olan din kardeşleridir. O hâlde, siz de şayet bir bölünme meydana geldiği zaman bunu ortadan kaldırın ve Allah’a karşı gelmekten sakının, böyle yaptığınızda, Cenabı Hakk’ın rahmeti sizi bulacak; şefkat ve merhameti sizi kuşatacaktır.²⁸¹

“İnneme’l-mü’minûne ihvetun” ifadesindeki “innemâ”, kelimesi hasr içindir. Sadece, ancak manasına gelir. İslam bütün müminleri bütünleştirir. Bu bağlamda, uhuvvet ancak müminler arasında mümkün olur. Bu kardeşlik, sadece müminler arsandır. Müslüman ile kâfir arasında herhangi bir kardeşlik gerçekleşmez. Çünkü burada toplayıcı unsur, İslam’dır, bundan dolayı, bir mümin ölse ve onun da kâfir mirasçıları varsa, mal kâfir akrabalarına değil de, müminlere kalır.²⁸²

Kur’ân-ı Kerim, Müslümanların birbirine kenetlenmiş bir bina gibi uyumlu olduğu bir toplumla birlik ve beraberlik içinde olmalarını istemektedir. Çünkü İslamiyet bir aksiyon ve faaliyet dinidir. Bu konuda Hz. Peygamber iki elini parmaklarını birbirine geçirerek kenetleyip, ümmetinden nasıl bir kardeşlik, istediğini mealen şöyle ifade etmiştir: “Müminin mümine karşı durumu, parçaları birbirini bağlayıp tahkim eden bina gibidir”.²⁸³ Bu hadis, İslam binasında her bir müminin birer yapıtaşı olduğunu, birbirlerine maddî ve manevî destek vermeleri gerektiğini böylece İslam binasının sağlam ve muhkem olacağını belirtmektedir. Yine Hz. Peygamber mealen: “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücudun benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer organlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar”.²⁸⁴ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber, bu hadiste müminler topluluğunun bir vücudun azaları gibi bütünlük teşkil ettiklerini ifade etmiştir. Sağlam bir toplumsal yapıya sahip olan bir toplum Hz. Peygamber’in tasvir ettiği şekilde oluşmaktadır. Müslümanların sıkıntılarında birlik ve beraberlik içerisinde olduklarını temsili bir şekilde belirtmiştir. Nasıl ki insan bedeninde bir uzvu hastalandığında oluşan elem bütün bedende hissediliyorsa,

²⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V/573.

²⁸² er-Râzî, *Mefâtîhu’l - ğayb*, XXVIII/130.

²⁸³ et-Tirmizî, “Birr”, 18 (2053).

²⁸⁴ Buhârî, “Edeb”, 27 (6079).

toplumsal bütünlüğü oluşturmuş müminler topluluğunda da sıkıntılar ve ıstıraplar bütün bireyler tarafından hissedilir ve çözümü için hep birlikte çare aranır. Bu konuda Sadi Şirazi'nin şöyle bir beyti vardır: *"Âdemoğulları birbirinin uzuvlarıdır. Çünkü yaratılıştan bir tek cevherdendirler"*. Hz. Peygamberin tasvir ettiği benzetmeye göre, Müslümanlar birbirlerine yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olmak durumundadırlar.²⁸⁵

Yukarıda geçen hadis-i şerifler ve Sadi Şirazi'nin ifadeleri, müminlerin kardeşleriyle birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını, tek vücut olup, birbirlerinin dertleri ile dertlenmelerinin gerekliliğini ve bir müminin sıkıntısını diğer müminlerin yüreğinde hissetmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Gerçek bir mümin, mümin kardeşlerinin sıkıntılarına, çaresizliklerine, yokluklarına asla duyarsız kalamaz.

Yukarıda geçen hadis-i şerifte ifade ettiği gibi, uykusuzluğun sebebi her hangi bir organda duyulan acıdır. Her hangi bir uzuvda oluşan küçük bir rahatsızlık, kişinin bütün vücudunu etkileyip rahatsız eder. İnsan vücudundaki organlar birbirlerinden ayrı düşünülemez. Aynen öyle de İslam dünyasını bir vücut kabul edip, bütün müminleri o vücudun organları şeklinde değerlendirmek gerekir.

Kur'ân-ı Kerim adalet, yardımlaşma ve dayanışmaya büyük önem vermektedir. İnsanların huzur ve güven içinde yaşamaları kardeşlik bağlarının yerleşip kökleşmesine bağlıdır. Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın bütün insanları bir tek nefisten yarattığı buyrularak inanç, bölge ve millet farklılığı gözetilmeksizin insan olarak kardeş oldukları ifade edilmektedir. İnsanların bir tek nefisten yaratılmaları bir ayırım gözetilmeksizin kendi aralarında bir yardımlaşmayı, aynı dinde olmaları da daha güçlü bir şekilde müminler arasındaki beraberliği zorunlu kılar.²⁸⁶ Yine Kur'ân-ı Kerim'de, adını müminlerin sağlam beraberliklerinden aldığı, Sâff sûresinin ilgili

²⁸⁵ Abdülkadir Karahan, *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, (İstanbul: Nurettin Uycan Basımevi, 1981), 87- 88.

²⁸⁶ Recep Demir, *Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur'an Kavramı: İlsâr, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. C.2, (Haziran 2016)- Ordu, 499-515.

ayetinde mealen: *"Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever"*.²⁸⁷ buyrulmaktadır.

Müminler birbirlerine maddî ve manevî her yönden destek olurlar, birlik ve beraberlik içinde hareket ederler, birbirlerinin haklarını savunurlar. Birbirlerine sabrı ve hakkı tavsiye ederler, birbirlerine karşı özveride bulunurlar. Borç konusunda yardımcı olurlar. Birbirlerine dua eder ve birbirlerinin her türlü sevinç, dert, sıkıntı ve ızdıraplarını paylaşırlar. Böylece hep birlikte İslam'ın toplumsal değerlerini ayakta tutarlar. Bizlere düşen görev, aile, soy, millet farklılığına takılmadan, tüm müminler olarak birbirimize karşı, aynı atadan geldiğimizi ve aynı inancı paylaştığımızı hatırlayıp öyle davranmaktır. Kur'ân-ı Kerim'de bu durum mealen şöyle zikredilmiştir: *"Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz"*.²⁸⁸

Bu şekilde gayet net bir ifadeyle buyrulan ayet ve hadislerin bağlamında Hz. Peygamber'in teşekkül ettiği mümin kardeşler toplumunu tekrar gerçekleştirmek ve devam ettirmek için her bir müminin, üzerine düşen görevleri yapması gerekmektedir. Hz. Peygamber, bu konuda Müslümanların diğer Müslüman kardeşlerine nasıl ilgilenmesi gerektiğini mealen şöyle ifade etmiştir: *"Sizden biriniz kendisi için istediği bir şeyi din kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz"*.²⁸⁹ Aslında Hz. Peygamber'in bu sözü tam anlamıyla anlaşılıp hayata geçirilse, kardeşlik için yeterli olacaktır.

Sonuç olarak, Müslümanları diriltecek, asr-ı saadet dönemindeki gibi huzur ve güveni getirecek en kuvvetli bağ, hiçbir dinde bulunmayan kardeşliktir. Kur'ân'ın tâlimiyle, Hz. Peygamber'in tesis ettiği kardeşlik kültürünü bizler yeniden tesis edilebilirsek bugün Müslümanların yaşadıkları yokluklar, ıstıraplar, sıkıntılar, çaresizlikler son bulacaktır. Dolayısıyla İslam tarihi boyunca büyük hayırlara ve

²⁸⁷ Sâff, 61/5.

²⁸⁸ Âli İmran, 3/103.

²⁸⁹ İbn Mâce, "Mukaddime", 9 (69).

faziletlere vesile olan din kardeşliğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Yukarıdaki ayet ve hadisler de açıkça ifade edildiği gibi kardeşlik modelleri içerisinde en önemlisinin din kardeşliği olduğu görülmektedir.

2.3.3.1. Dinin Kardeşlik Olgusuna Etkisi

Tarihin tüm zamanlarında bütün medeniyet ve topluluklarda en büyük evrensel olgu dindir. Din, insanların hem maddî, hem manevî hayatlarında en önemli bir disiplindir. Kur'ân hayata Tevhid inancını getirerek, insanın şeref ve itibarına yakışmayan bütün yanlış inanç, kötü adet ve hasletleri ortadan kaldırıp ahlâkî yönüyle insanların manevî hayatlarında yeni bir düzen kurmuştur. Hak ve hukuk yönünden ise câhiliye döneminin bütün kâide ve kurallarını ortadan kaldırıp yerine Kur'ân nurlarının hâkim olduğu bir hayat sistemini getirmiştir.

Din, bir noktada tüzel kişiliğin işlevini yerine getirir. Din kendisine sığınılacak, kuvvet alınacak toplumdaki meşru fiillerin yapılarını tanımlayan bir hâd ve koruyucu zırhtır. Dinin bu şekilde müminler topluluğunun bir kuruluş belgesi olarak, ümmet yapısının içinde birçok işlevi vardır.²⁹⁰ Din; ferâgati, sabrı, mücadele etmeyi telkin ettiği için topluma düzen verir, gelecek ümidini dinden alır.²⁹¹

Din, insan ve toplum için en büyük ihtiyaçtır. Bu hakikati sosyoloji ve tarih tasdik eder. Tarihte dinsiz bir millet yaşamamıştır. İnsandaki ahlâkî değerlerin en büyük desteği dindir. Din; doğruluk, adalet, yardımlaşma ve dayanışma gibi değerleri Allah'a inanan kişilerin kalp ve vicdanlarında yaşatır. Din, insanlara şefkati, sevgiyi ve yardımlaşmayı tavsiye eder. Bundan dolayı din şahsî ve toplumsal hayatın en büyük ihtiyacıdır.²⁹²

İnsana güven verip huzursuzluktan kurtaran ve toplum düzenini temin eden de dindir. Çünkü insan, ruhunda hâkim olan ve bütün canlılarda bulunan bencillik

²⁹⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 77-78.

²⁹¹ Hüseyin Aydın, *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, (Ankara: Karakoç Yayınları, 1995), 201-205.

²⁹² Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 33.

hislerinin tesiri altındadır, bu fitrî olan bencillik hislerini terbiye edip başkasını düşünme duygusunu yine din verir.²⁹³

Dinin insanın şahsî hayatına ve kardeşlik olgusuna olan etkisini sosyolojik yönden incelediğimizde, özellikle bireysel ilişkiler ve karşılıklı ilişkilere çok önem verdiğini görürüz. Örneğin hasta ve taziye ziyaretleri, bayramlaşma etkinlikleri, selamlaşma, komşuluk ilişkileri, misafirlere ikram vb. medeni ilişkilerin geliştirilmesi İslam'ın çok önem verdiği konular arasındadır.²⁹⁴ Kur'ân-ı Kerim bizlere büyük bir düstur olarak hem dünya hem de ahiret hayatını imar etmeyi tavsiye etmiştir: “*Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru, diyenler de vardır*”.²⁹⁵ Allah (cc), müminlerin toplumsal birlik ve bütünlüğü nasıl sağlayabileceklerini açıklamıştır.

Müminler, hep birlikte Allah Teâlâ'nın ipine yani Kur'ân'a sarılmalı ve onun hükümleri doğrultusunda hareket etmelidirler. Bu ayette Müslümanların Kur'ân'a itaat üzere toplumsal bütünleşmeleri yönünde bir emir vardır.²⁹⁶ Burada Medinelilerin iman etmeden önceki durumlarına işaret edilmiştir. Onların nasıl basit sebeplerle birbirleriyle tefrikaya düşüp savaştıklarına işaretler vardır. Rivayetlere göre, Medineli Evs ve Hazreç kabileleri yüz yirmi yıl boyunca birbirine düşman olmuştur. Bu iki kabile iman ettikten sonra Allah onların kalplerini din kardeşliği sayesinde birleştirmiştir. Bunun bir benzeri de “*Sen yeryüzünde olan her şeyi toptan harcamış olsan, yine de onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı*”.²⁹⁷ ayetinin manasında tecelli etmiştir.

Allah Teâlâ'nın bu nimeti sayesinde düşmanlıklarını terk ederek, birbiriyle yardımlaşan kardeşler olmuş, birbirine karşı şiddetli bir şekilde düşmanlık besleyen

²⁹³ Aydın, *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, 201.

²⁹⁴ Adnan Demircan, *Asrı Saadet Dünyası yeni bir toplum inşası*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2016), 51-52.

²⁹⁵ Bakara, 2/201.

²⁹⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I/427.

²⁹⁷ el-Enfâl, 8/63.

bu kişileri, din kardeşliği birleştirmiştir. İslam’a girmekle din kardeşi olmuşlardır. Bu güzellikler imanın, doğru yol üzere olmalarının bir sonucudur.²⁹⁸

Bu ayette geçen “Hablullâh” ibaresindeki “habl” kelimesi ip, bağ, urgan, halat gibi manalara gelir. Bir şeyi diğerine sağlam bağlayan bir şeye “habl” (ip) denir. Mecazî olarak Kur’ân-ı Kerim, ilâhî değerleri, İslam dinini, Allah’ın ahdi, Allah tarafından belirlenen yaşam tarzını anlatmak için kullanılmıştır. Bu anlamların hepsi birbirine yakın ve birbiriyle uyumludur. Zira kuvvetli bir ipe yapışan kimse, yükseklerle çıkabilir, sükûttan kurtulur. Kuyudan, çukurdan çıkmaya muvaffak olur. Allah Teâlâ’nın kitabına sarılanlarda küfür ve dalâletten kurtularak hidayet sahasına ulaşırlar. Müslümanların Allah ve kitabı ile olan bağlarını sağlam tuttukları zaman onları birbirine kaynaştırıp toplum halinde birleştirir ve toplumsal bir bütün oluşturur. Bu ayetin toplumsal bütünleşmeyi emrettiğinde şüphe yoktur. Kur’ân, Müslümanları birbirine bağlayan bağdır. Kur’ân’a bağlanan Müslümanlar, aynı zamanda birbirlerine de bağlanmış olurlar.²⁹⁹

İbn Abbas’tan şöyle rivayet edilmiştir: “Hablullâh’tan” maksat müminlerin toplumdur; önceki ümmetler ancak ayrılıklara düşmelerinin sonucunda helak olmuşlardır. Cenabı Hak birlik olmayı emretmekte, ayrılıklar ve tefrikayı yasaklamaktadır. Bütün müminler bir tek topluluktur. Allah Teâlâ, bu ayette müminleri birlik içinde olmakla, diğer insanları da parçalanmakla nitelemiştir. İbn Mesut’un da “Hablullâhtan” maksat cemaattir, dediği rivayet edilmiştir.³⁰⁰

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, Allah’ın ipi ile kastedilen Kur’ân’dır. Müminlerin birlik ve beraberliklerinin adresi Kur’an’dır. Hz. Peygamber, Kur’ân’ın Allah’ın gökten yere uzatılmış bir ipi olduğunu ifade etmektedir. İnsanlar farklı hedeflere yönelebilirler fakat müminlerin iman birlikteliklerinden söz edilecekse o da Kur’ân-ı Kerim’in etrafında kenetlenmelerinden geçmektedir.³⁰¹

²⁹⁸ er- Râzî, *Mefâtîhu’l - ğayb*, VIII/177.

²⁹⁹ er- Râzî, *Mefâtîhu’l - ğayb*, VIII/175.

³⁰⁰ el- Mâturîdî, *Te’vîlâtü ehl-i sünne*, I/296.

³⁰¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I/393.

Allah Teâlâ'nın sarkıttığı ipe yani O'nun gönderdiği kitaba sarılanlar, toplumsal bir birlik ve bütünlük oluşturlar. “Allah’ın ipi” O’nun tarafından tavsiye edilen hayat tarzıdır. O bir “iptir”, çünkü Müslümanların Allah’la olan bağlarını sağlam tutar ve onları birbirlerine bağlayıp birleştirir. Bu emir, müminlerin Allah’ın kitabına büyük önem vermeleri ve hayatlarının merkezine getirmeleri, dini tebliğ ve hizmette birlik ve bütünlük içinde birleşmeleri gerektiğini ifade eder. Müminler, Allah’ın kitabına sarılmayı bıraktıkları ve Kur’ân’ın ana ilkelerinden uzaklaştıklarında aralarında tefrikalar meydana gelecektir. Önceki ümmetler gibi çeşitli gruplara parçalanacaklardır.³⁰²

Hablullâh, Cenabı Hakk’a götüren vesileler demektir. Kur’an, ahdullah, emrullah, tâat, ihlas, cemaat, İslam diye tefsir edilmiştir ve hepsi birbirine yakın ve birbiriyle uyumludur. Bu ayetin toplanma, birlik ve bütünlük için emrolunduğundan şüphe yoktur. Ancak burada cemaat, hablullahın kendisi değil, ona bağlılığın hâsıdır.³⁰³

“Allah’ın ipine sarılınız” buyruğunda istiare-i tasrihiyye ile Kur’ân ipe benzetilmiştir. Müşebbehin bih olan “habl” ifadesi, müşebbeh olan “Kur’ân” kavramı yerinde müsteâr olarak kullanılmıştır. Benzetme ciheti ise, her ikisinin de kurtuluş vasıtası olmalarıdır.³⁰⁴

“İşte O’nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz” buyruğu, onlar arasında İslam’dan sonra gerçekleşen bütün güzel iş ve muamelelerin Allah’ın lütfuyla olduğuna delâlet etmektedir. Zira onların kalbinde bu manayı yaratan Allah Teâlâ’dır.³⁰⁵

Yukarıdaki ayette geçen Allah’ın nimetinden maksat İslam’ın Müslümanları birleştirip bütünleştirmesidir. Düşmanlıktan maksat ise savaş düşmanlığıdır çünkü bu ayet iman etmeden önce uzun süreler birbiriyle savaşan Hazreç ve Evs kabilelerine

³⁰² el- Mevdûdî, *Tefhîmu ’l-Kur’an*, I/282-283.

³⁰³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* I-X, 3 bs., (İstanbul, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), II/1153.

³⁰⁴ es-Sâbûnî, *Safvetü ’t-Tefâsîr*, I/407.

³⁰⁵ er- Râzî, *Mefâtîhu ’l - ğayb*, VIII/178.

işaret etmektedir. Müslüman olunca bu iki kabile savaşa son verip kardeş olmuşlardır.³⁰⁶

“Allah’ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin” cümlesindeki Allah’ın buyruğu cemaat olun demektir. Şüphesiz Cenabı Hak, birbirimizle beraber olmamızı emretmekte ve parçalanıp bölünmeyi yasaklamaktadır. Çünkü ayrılık ve bölünme helak olmaktadır. Birlik, beraberlik ve cemaat ise kurtuluştur.³⁰⁷

Eğer insanlar arasındaki kardeşlik bağı Allah için olmuyorsa bu gerçek manada bir din kardeşliği olamaz. Hedefi Allah rızası olmayan her türlü ilişki fânîdir ve hiçbir manevî fayda sağlamaz.

İç ve dış her türlü saldırı ve tehlikelere karşı koyabilmenin tek yolu birlik ve iç ihtilafların terk edilmesidir. İslam’ın tevhid anlayışının gereği olarak ittihadın tek yolu kalplerin tevhidi yani Allah için kardeşçe yaşamaktır.

Günümüzde de fitne ve fesat odaklarının oyunları aynı tarzda devam etmektedir. Müslümanlar değişik millet ve topluluklar olarak bir arada yaşamaktadırlar. Günümüzün bir hastalığı olan ırkçı akımlar mezhepsel ayrılıklardan da yararlanarak Müslümanları bölmüş, ayrılıklara sokmuş ve birbirlerine düşürmüştür. Geçmişte yaşanmış bazı olayları saptırarak ve abartılı bir şekilde her milletin asabî damarlarını tekrar canlandırmaya çalışmaktadırlar. Müminlerin bazıları kendi geçmişiyle övünerek diğer milletleri küçük görmektedir. Bunun sonucunda günümüzde İslam ümmeti parça parça olmuştur. Bu durumdan kurtulmanın yolu Kur’ân’a sarılıp: “Allah ayetlerini işte böyle size açık diyor ki Hidayet bulasınız”.³⁰⁸ ayetinin manasına ittiba etmektir.³⁰⁹

Kardeşlik, toplumsal düzeyde Müslümanların ve İslam topluluğunu oluşturan bireylerin birbirlerine yardım ve desteğini sağlayan faktördür. Kur’ân Müslümanların kardeş olduklarını ilan ediyorsa da bu ilke pratikte tam olarak uygulanmamaktadır. Buradaki başarısızlık ancak Kur’ân’ın ilke ve prensiplerine uymak, şahsî garaz ve

³⁰⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, V/644.

³⁰⁷ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, V/241.

³⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/103.

³⁰⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I/394.

arzularımızı bırakıp, Kur'ân'ın ittihat emrine uymakla düzelebilir. Toplumdaki kişilerin bireysel çıkarları, partizanlık, tarafgirlik, kıskançlık gibi unsurlar husumet ve düşmanlığa yol açtığından İslâm kardeşliği için birer zehir olarak kabul edilmektedir. İşte Kur'ân'ın müminlere diğer müminlere karşı kin ve gareze girmelerine izin vermemesinin sebebi budur.³¹⁰

Her şeyden önce Müslümanların ittihat, ihlas, uhuvvet içinde yaşamalarına Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur. Kardeşlik ve ittihada ihtiyacı olan bugün parça parça olmuş İslam topluluğudur. Uhuvvet ve muhabbete bizim ihtiyacımız olduğuna göre bu vasıfların bir amacı olmalıdır. Bu da Müslümanların medeniyetin zirvesine sahip oldukları ihtişamı yeniden elde etmeleri ve İslam medeniyetinin altın çağını yeniden diriltmeleridir. Böylece uhuvvet, ihlas, muhabbet ve ittihad ilkeleri amaç olmaktan çıkıp, belli bir amaca yönelik araçlar haline gelmektedir.³¹¹

Bugün ehl-i dalâlet tabir ettiğimiz kollektif bir gücü olan aldatıcı ve iyi donanmış bir düşmana karşı fert olarak karşı konulamayacağı açıktır. Müminler de aynı şekilde birlik ve beraberlik şuuru ile kollektif bir güce ulaştıklarında buna karşı koyabilirler. Burada yalnız fiziksel bir saldırı değil, aynı zamanda dinsiz materyalizmin saldırıları ve Müslüman topluluğunun zihinlerine yapılan saldırılar da kastedilmektedir. Ehl-i dalâletin büyük bu kollektif gücüne karşı tek başına çalışan bireyler ve ihtilaflarla parça parça olmuş bir toplum, dışarıdan gelen tehdit ve saldırılara karşı pek fazla bir şey yapamayacaktır.³¹²

Müminleri bir cemaat haline getiren, birbirine bağlayan bağ din kardeşliğidir. Her mümin ümmetin bir unsuru olduğu derecede bir varlığa sahiptir. Avâmdan havâsa her Müslümanda bu cemaatin yüksek değerinin bilincine az ya da çok rastlanır. Dinî yaşantıdan uzak kalan müminler bile, kendilerini İslam ümmetine ve din kardeşliği mensup görmekten onur duyarlar.³¹³

³¹⁰ Turner, *Kur'an'ı Sait Nursi ile Okumak*, 604.

³¹¹ A.g.e. 578.

³¹² A.g.e. 586.

³¹³ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, s 78.

Seyyid Kutup'un ifadeleriyle müminin tabiatı, ümmetin tabiatı gibidir. Birlik, dayanışma ve yardımlaşma tabiatıdır. Hayrı gerçekleştirme, şerri yok etme konusunda yardımlaşmadır. Bu da dostluk, yardımlaşma ve dayanışmayı gerektirir. Bundan dolayıdır ki, iman edenler, tek bir saf halinde bulunurlar ve aralarına hiçbir tefrika unsuru giremez.³¹⁴

Hız. Peygamber'in getirdiğı kardeşlik anlayışı farklı soyları, milletleri, kabileleri din kardeşliğı çatısında birleştirip bütünleştirmiş, kan ve soy bağına dayanan birliktelikleri geride bırakmıştır. Müminler için en büyük üstünlük ve ayrıcalığın "takva"dan başka olmadığı düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Hız. Peygamber, bir taraftan Tevhid akidesini gönüllere nakş ederken diğer taraftanda tüm müminleri din kardeşliğı çatısında kaynaştırmıştır. Din kardeşliğini zedeleyebilecek her türlü tutum ve davranışa müdahale etmiştir.³¹⁵

İnsanlar, Kur'an'ın genel prensipleri içinde kaldıkça kardeş olurlar. Müminler arasında düşünce ayrılıklarının olması da normaldir. Allah Teâlâ bizleri zekâ, yetenek ve düşünce yönünden farklı yarattığına göre insanlar içinde bazı konularda düşünce ayrılıklarının olması da normaldir: "*Rabbin dileyseydi bütün insanları tek bir millet yapardı. Fakat onlar ihtilaf etmeye devam ediyorlar*".³¹⁶ Yalnız bu farklılıkların, düşüncede olması, büyüyüp düşmanlığa dönüşmemesi gerekir. Aralarında bazı konularda ayrılık ve farklılıklarının olması onların birbirlerini sevmelerine engel olmaz. Hız. Peygamber, Kur'an ile birbirlerini seven ideal bir toplum kurmuştu. Müminler, Kur'an'ın genel prensiplerine gönülden sarılıp, o prensiplerin dışına çıkmadıkça her zaman böyle bir toplumu kurabilirler.³¹⁷

2.3.3.2. Günümüzde Din Kardeşliğine Olan İhtiyaç

Müslümanların günümüz dünyasında yaşanan olumsuzluk ve ayrılıklar karşısında her zamankinden daha fazla kardeşliğe, birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduğu açıkça

³¹⁴ Seyyit Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Terc. Salih Uçan, Vahdettin İnce, , (İstanbul: Dünya Yayınları, 1994), III/1674.

³¹⁵ Temel, *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası*, 671.

³¹⁶ Hûd, 11/118.

³¹⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/86.

görülmektedir. Din kardeşliği, yalnız dünyada değil, ebediyete kadar uzanır; ahirette de devam eder. İslam kardeşliği hem dünya, hem de ahiret hayatında en büyük nimetlerden kabul edilmiştir. Kültürümüzde bu bağlamda, “âhiret kardeşliği” diye sembolik bir adet de teşekkül etmiştir.³¹⁸

Cenabı Hak, aynı dini paylaşmaktan meydana gelen toplumsal bütünleşmeyle bütün Müslümanları din kardeşi ilan eder. Kur’ân, müminlerdeki din kardeşliğinin boyutlarını ortaya koyar. Din kardeşliği, insanların Allah’a olan bağlılığının ve diğer müminlere olan sevgisinin bir yansımasıdır. Din kardeşliğinde diğer müminleri sevmek, onları kendine tercih etmek, bağışlamak, kusurları örtmek gibi dini değerler vardır. Bu değerler müminler arasındaki kardeşlik ilişkilerinin güçlenmesine yardım eder.³¹⁹

Elbette hakikî bir kardeşliğin İslam topluluğuna maddi yönden de çok avantajları vardır. Nasıl ki asr-ı saâdetteki ilk devir Müslümanlarının ihlas, uhuvvet ilkelerine sarılmaları Mekke’li müşriklere karşı kazanılan zaferden sonra tüm dünyaya yayılan İslam medeniyetinin çekirdeğini oluşturduysa, ihlas ve uhuvvetin sonucunda oluşan ittihadın maddi yararları yadsınamaz. Bununla beraber insanın ruhuna olan manevî yararları ise daha fazladır.³²⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere, uhuvvet yalnız maddî bir amacın değil, manevî bir amacın aracı olarak da önemlidir. İttihad yalnızca sosyal-siyasal güç kazanmak için değil, psikolojik-manevî arınmışlığı sağlamak için de önerilmektedir. Kur’ân destek noktası olarak gücü değil hakkı, amaç olarak da maddî menfaati değil erdemi almaktadır.

Toplumsal dinamikler açısından, Kur’ân çatışma ve karşılıklı husumetin değil, karşılıklı yardımın anahtar prensip olacağını beyan etmektedir. Kur’ân’ın hedefi şehvetli nefsin kaprisleri, arzuları ve keyfine karşı bir bariyer inşa etmek; insan ruhunu yüceltilmiş ve üstün amaçlara yönelmeye teşvik etmek, insana mükemmelliğin yolunu göstermek; insanlığı hakikî insan mertebesine çıkarmaktır. Hakikatin gereği uyum içinde yaşamak, erdemin gereği ise uhuvvettir. Uhuvvet ise

³¹⁸ Kasapoğlu, *Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 76.

³¹⁹ İsmail Raci el-Faruki, *İslâm Kültür Atlası*, Çev. Mustafa Okan Kibaroglu, (İstanbul: Yeni Şafak, İnkılap Yayınları, 1999), 173-175.

³²⁰ Turner, *Kur'an'ı Sait Nursi ile Okumak*, 580.

dini ve maksatları aynı olanları teşvik etmek ve desteklemek; böylece nefs-i emmârelerini dizginleyip, ruhlarını bu dünya ve ahirette saâdete yöneltmelerini sağlamaktır.³²¹

Sonuç olarak, özelde Müslümanların din kardeşliğine genel olarak ise beşeriyetin insan kardeşliğine büyük bir ihtiyaçlarının olduğu açıkça görülmektedir. Günümüzde de fitne ve fesat odaklarının oyunları aynı tarzda devam etmektedir.

Günümüzün bir hastalığı olan ırkçı akımlar, mezhepsel ayrılıklardan da yaralanarak Müslümanları bölmüş, ayrılıklara sokmuş ve birbirlerine düşürmüştür. Geçmişte yaşanmış bazı olayları saptırarak ve abartılı bir şekilde her milletin asabî damarlarını tekrar canlandırmaya çalışmaktadırlar. Müminlerin bazıları kendi geçmişiyile övünerek diğer milletleri küçük görmektedirler. Bunun sonucunda da günümüzde İslam ümmeti parça parça olmuştur. Bu durumdan kurtulmanın yolu Kur'ân'a yönelip: “*Allah ayetlerini işte böyle size açık diyor ki hidayet bulasınız*”.³²² ayetinin manasına sarılmaktır.³²³

³²¹ A.g.e. 620.

³²² Âl-i İmrân, 3/103.

³²³ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I/394.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAN KARDEŞLİĞİNİN HAYATA YANSIMALARI

İnsan, sosyal bir varlık olduğu için diğer insan ve toplumlarla ilişki kurmak durumundadır. İnsanın medeni ve toplumsal hayata ayak uydurabilmesi için ilk olarak hakikî insan olmayı gerçekleştirmesi gerekmektedir. Hakikî insan olmak ise Kur'ân'ın bizlere gösterdiği şekilde yaşamak, yani Allah'a tam kul olmak, Allah'ın sıfatlarını yansıtmaya ve Allah'a halife olmaya gayret göstermekle olur. Bunun için de siyasî olarak İslam devleti kurmak değil Kur'ânî bir düşünce yapısı kurmaya gayret edilmelidir.

3.1. Kur'ân'da Kardeşliğin Tezâhürü: Muâhat

Kur'ân'ın üzerinde en çok durduğu hususlardan birisi de din kardeşliğidir. “Mü'minler ancak kardeşler”.³²⁴ emri gereğince bütün müminlerin birbirleriyle kardeş oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca önceki ayette mealen: “Kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten de sakının ki size merhamet edilsin”. buyrularak müminlerin arasına küskünlük yerine sevgi ve muhabbetin yerleşmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Dünya tarihinde hakikî kardeşliğin ilk tohumu tevhid inancının fışkırıp dal budak saldıği Mekke'de atılmıştır. Yeşeren bu tohumlar Medine'de uhuvvet bahçesinde yeşermiş ve yeryüzünün her tarafına yayılmıştır. Hz. Peygamber bir taraftan tevhid akidesini gönüllere nakşederken diğer taraftan da tüm müminleri din kardeşliği çatısında kaynaştırmıştır.³²⁵

Hız. Peygamber'in getirdiği din kardeşliği müminlerde öyle bir heyecan uyandırmıştı ki Habeşli köle ile Mekkeli bir asilzâdeyi sarmaş dolaş etmekteydi. Muhacirlerle Ensârın kalplerini tek kalp haline getirip efendilik ve kölelik farkını kaldırıyordu. Medine'de Evs ve Hazreç arasında yüzyıllardır devam edip gelen kan davası ve düşmanlıkları din kardeşliği, irfan havuzunda sona erdiriyordu.³²⁶

³²⁴ Hucurât, 49/10.

³²⁵ Temel, *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası*, 671.

³²⁶ A.g.e. , 672.

Kur’ân-ı Kerim, huzurlu ve güvenli bir toplumsal bütünleşmenin kurulabilmesi için kişilerin birbirlerine muhabbet, sevgi, saygı duymalarını ve birbirlerine kardeşlik duygusuyla bağlanmalarını sıkça tavsiye etmiştir. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerim kardeşlik duygusunu zedeleyebilecek yalan, alay, dedikodu, gıybet, aldatma, kandırma, hakaret, küçük görme, lakap takma ve kötü zan gibi kardeşlik duygusunu zedeleyebilecek her türlü söz ve davranışı da haram kılmıştır. Bu hususlarla alakalı emir ve yasaklar ortaya konulmuş ve Müslümanların buyrulan ilkelere uymak hususunda gereken hassasiyeti göstermeleri tavsiye edilmiştir. Cuma namazında hutbede okunan ayette mealen: *“Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir”*.³²⁷ buyrulmuştur.

Hz. Peygamber, hicretten sonra oluşan yeni toplumun bütünleşmesini sağlamak ve hicretin olumsuz neticelerini ortadan kaldırmak için bazı uygulamalar yapmıştır. Bunların başında Muâhat projesi gelir. Muâhat kavramı, “uhuvve” kökünden türemiştir, “başkasıyla kardeş olmak, başkasını kardeş edinmek” gibi manaları ifade etmektedir. İslamiyet bütün Müslümanları inanç kardeşi olarak kabul etmiştir. Kardeşlik çeşitleri içinde en üstün olanı inanç kardeşliğidir. Hz. Peygamber’in hicretten sonra Medine’de Muhacir-Ensâr arasında tesis ettiği kardeşleştirmeyi ifade için kullanılan bir kavramdır. Muâhat projesi ile inanç kardeşliğine dayalı özel bir kardeşleştirme olayı gerçekleştirilmiştir ki, bir benzeri dünya tarihinde mevcut değildir.³²⁸

Allah Teâlâ, Kur’ân’daki buyruklarıyla başta müminlerde ve tüm insanlıkta sevgi ve muhabbetin oluşmasına büyük önem vermiştir. Özellikle müminlerin kardeş olduklarını ve bir binanın taşları gibi kenetlenip birbirlerine maddi ve manevi destek olmalarını sevip ve muhabbet göstermelerini emretmiştir. Bunun için Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettiğinde Muhacir ve Ensâr arasında Muâhat kardeşlik projesini hayata geçirmiştir.

³²⁷ Nahl, 16/90.

³²⁸ Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber’in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi” *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konya, (2007), 58.

Hicretten sonra Muhacir ve Ensâr için Medine’de yeni bir hayat başladı. Muhacirler Mekke’de mal, mülk vs. her şeylerini bırakarak Hz. Peygamber’in emri ve Allah rızası için Medine’ye hicret ettiler. Medine’ye geldiklerinde Medineli Müslümanların evlerinde misafir oldular, bu misafirliğin uzaması Muhacirlerin onurlarına dokunuyordu. Bu süreçte Hz. Peygamber, Muhacirlerle Ensârın bütün aile büyüklerini biraraya getirerek bir toplantı yaptı. Bu soruna çözüm olarak Ensârla Muhacirler arasında Muâhat projesini hayata geçirdi.³²⁹

Hz. Peygamber, ashabını hak ve adalet esaslarına göre kardeş yaptı, din kardeşliğini kan bağından daha üstün tutarak birbirine mirasçı kıldı. Hz. Peygamber, daha sonra ashâbı arasındaki bu kardeşliği güzel bir dostluk bağı ile perçinledi. Bu özel kardeşlikteki mirasçı olma konusu Bedir savaşıdan sonra nâzil oldu: “*Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir*”.³³⁰ Böylece bu hüküm önceki hükmü nesh etti. Din kardeşliğinden kaynaklanan miras kısmı her mümin için kendi akrabalarına döndü. Artık bütün Müslümanlar kardeş olmuşlardı.³³¹

Medine’ye hicretten sonra Mekkeli Müslümanlar, Mekke müşriklerinin işkence ve sıkıntılarından kurtulup Medine’de İslam medeniyetinin inkişâfının başlangıcı olan Muhacir - Ensâr kardeşliğinin temelini oluşturdular. Onun için Medine’ye hicreti bir kaçış veya sığınma olarak düşünmek çok yanlış olur. Hicretle birlikte Kur’ân ve İslamî hakikatlerin yaşanıp fiiliyata geçirilmesi, maddî ve manevî hayatın saâdetini temin edecek dinî, sosyal, kültürel, iktisadî kısacası; hayatın her alanı ile ilgili kuralların konulması, Kur’ân’a dayanan bir toplum düzenini oluşturmuştur. Aslında hicret bir hedef değil yeni bir medeniyetin başlangıcıydı, hicretle Muhacirler işkenceden kurtulmuş ve Mekke müşriklerine karşı güvenli bir ortam kurulmuş oldu. Böylece Mekke’de gerçekleştirilemeyen İslam birliği, Medine’de kurulmuştur.³³²

³²⁹ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006), 291.

³³⁰ el-Enfâl, 8/75.

³³¹ el-Bûti, *Fıkhu's-siyre*, 187.

³³² İlhami, Ayrancı, "Hz. Peygamberin Medine’ye Hicreti ve Bu Dönemde Uyguladığı Stratejiler Üzerine Bir Deneme". Kalemname 3 / 6 , (2018): 44-77.

Cahiliye döneminde ittifaklar ve hıflarla toplumsal dayanışma sağlanırdı. Cahiliye döneminde toplumsal birliğin temeli sayılan bu faktörler, İslâm'ın getirmiş olduğu İslam kardeşliğiyle geri planda kalmışlardır. Aynı kabileden, soydan, kavimden, milletten olmasa da bütün müminler din kardeşi sayılmıştır. İslamiyet, cahiliye dönemindeki asabiyet birliğinin yerine din kardeşliğini getirmiştir.³³³

Ensâr - Muhacir kardeşliği, Hz. Peygamber'in hicretinden sonra Medine'de toplumsal bütünleşmeyi sağlamak, yeni bir medeniyet inşa etmek için önemli bir etken oldu. Bunun sonucunda müminler kavim ve kabile sınırlarını aşıp, din kardeşliği ile ümmet bilincini kazanıp, eşit hak ve hukuklara sahip olmuşlardır.³³⁴ Kur'ân'da Ensâr - Muhacir kardeşliği: *“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihat edenler ve (Muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır”*.³³⁵ ayetiyle sena edilmiştir. Muâhat projesi ile kardeş kabul edilen Müslümanlar başlangıçta birbirlerine mirasçı dahi saymışlardır: *“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler ve (Muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir”*.³³⁶ İleri zamanda bu hükmün manası: *“Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihat edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir”*.³³⁷ ayetinin manası ile nesh edilmiştir.

İbn Abbas: *“Birbirlerinin velileridirler”* buyruğunu mirasta birbirlerinin velileridirler, diye açıklamıştır. Önceleri hicret sebebiyle birbirlerine mirasçı olurlardı, iman edip hicret etmeyen kimse hicret edene mirasçı olamıyordu. Allah

³³³ Sancaklı, Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi, 64.

³³⁴ el- Kurtubî, el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân, X/89.

³³⁵ el-Enfâl, 8/74.

³³⁶ el-Enfâl, 8/72.

³³⁷ el-Enfâl, 8/75.

Teâlâ bunu: “*Akrabalar Allah’ın Kitabınca birbirlerine daha yakandılar*” buyruğu ile nesh etti.³³⁸

“*Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse...*” buyruğu ile Allah Teâlâ şunu kastetmektedir: Eğer daru’l-harpde kalıp hicret etmeyen bu mü’minler kendilerini kurtarmanız için asker yahut malî bakımdan yardımcı olmak üzere çağrıda bulunacak olurlarsa, siz de onlara yardımcı olunuz. Bu sizin için bir farzdır, onları yardımsız bırakmamalısınız.³³⁹

Hiz. Peygamber, cahiliye zamanındaki haksızlığı önlemek, yardım ve dayanışma için gerçekleştirilen hıfleri de geçerli kabul etmiştir. Muâhat projesi ile cahiliye zamanındaki hılfin yerini din kardeşliği almıştır. Hılfta kan bağı, çıkarıcılık, kabilecilik gibi unsurlar olmasına karşın Muâhat projesinde ise îsâr ve din kardeşliği söz konusudur.³⁴⁰

İslam’dan önce Arap Yarımadası’nda bulunan kabilecilik anlayışından dolayı Hazreç ve Evs kabileleri arasında Buâs savaşları denilen pek çok savaş olmuştur. İslam kardeşliği, kabileciliği ortadan kaldırdı. Bunun yerine din kardeşliğini getirdi. Hazreç ve Evs kabileleri islama girdikten sonra aralarındaki çatışmalar sona erdi ve Mekke’den hicret eden Muhacir kardeşlerini bağırllarına bastılar. Birbirleriyle savaşmak için basit bahaneler arayanlar birbirleriyle kaynaştılar ve kardeş oldular.³⁴¹

Hiz. Peygamber’in gerçekleştirdiği din kardeşliği, ilk Müslümanların Mekke’de birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri kardeşliğin devamı niteliğindedir denilebilir. Hiz. Peygamber ile Hiz Ali; Zeyd bin Harise ile Hiz Hamza kardeş sayılmıştır. Sonradan Abdullah bin Mesut ile Zübeyir bin Avvam, Abdurrahman bin Avf ile Hiz. Osman,

³³⁸ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/90.

³³⁹ A.g.e. 91.

³⁴⁰ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: DİB., Yayınları, 2003), 142.

³⁴¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, II/403.

Bilal-i Habeşî ile Ubeyde bin Haris, köle Salim ile Ubeyde bin Cerrah, Talha bin Ubeydullah ile Said bin Zeyd ilk önce din kardeşi sayılmışlardır.³⁴²

Muâhat projesinde, kardeşler Muhacir ve Ensâr şeklinde belirlenmiştir. Kardeşleştirme uygulaması rastgele iki kişi seçilip bir araya getirilmekle olmamıştır. Hz. Peygamber'in Ensâr ı iyice tanıyarak ve Müslümanlar arasında birbirine yakın kişileri tespit ederek muâhatı gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir.³⁴³ Hz. Peygamber, bir Medineli Müslümanı, bir Mekkeli Muhacir ile kardeş ilan ederken bunu uygulayarak göstermiştir. Hz. Ali'yi, Allah için kardeşi ilan ettiğini belirtmiş ve ardından Ensâr ile Muhâcirûn arasında kardeşleştirmeyi gerçekleştirmiş ve kimlerin kardeş olacağını bizzat göstererek kendisi belirlemiştir. Muâhat projesi, Enes b. Mâlik'in evinde gerçekleştirilmiştir. Kardeşleştirmenin yapıldığı Muhacir ve Ensâr ın sayısı ile ilgili doksân ile yüz arasında olduğu, her birinin kırk altı civarında olduğu şeklinde değişik rakamlar verilmiştir.³⁴⁴

Hz. Peygamber, Muhacir ile Ensârın birbiriyle kardeş olmasını emrettiği zaman Hz. Ali'yi de kendisi ile kardeş ilan edip göstermişti. Fakat kardeşleştirmenin nasıl olacağının gösterilmesi yönünden Hz. Peygamber'in böyle bir uygulamada fiilî olarak bizzat bulunması önemliydi. Bu kardeşleştirme projesi şöyle cereyan etmiştir: Hz. Peygamber "Allah için ikişer ikişer kardeş olun" buyurmuş ve sonra da Hz. Ali'nin elini tutup: "Sen benim kardeşimsin, sen bana mirasçı olursun, ben de sana mirasçı olurum" demiştir.³⁴⁵

Muhacir ve Ensârın birbirlerine kardeş kılınmasındaki gaye, onların birbirleriyle kaynaşmaları ve birbirlerine destek olmalarıdır. Burada görüldüğü üzere, Muâhat projesi ile tüm mallarını Mekke'de bırakan Kureyşli Müslümanların Medineli Müslümanlar tarafından her türlü ihtiyaçları karşılanmış ve Kur'ân'ın emri ile Muhacir kardeşleriyle tüm imkânlarını paylaşmışlardır. Böylece bu uygulama sayesinde tüm Müslümanlar birlik olmuş siyasî, dinî, toplumsal, psikolojik,

³⁴² İbn Hişâm, *İslam Tarihi Sireti İbn Hişâm Tercemesi*, II/177.

³⁴³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 141.

³⁴⁴ İbn Hişâm, *İslam Tarihi Sireti İbn Hişâm Tercemesi*, II/177.

³⁴⁵ İbn Kesîr, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi*, Terc. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), III/339.

ekonomik dayanışma temin edilmiştir. Böylece Muhacirlerin Medine'deki hayatı kolaylaştırılmış ve sıkıntıları da giderilmiştir.³⁴⁶ Hz. Peygamber'in tesis ettiği bu din kardeşliği sayesinde Müslümanlar Medine'de en güçlü topluluk haline gelmişlerdir. Bu birlik ve beraberlik ileri zamanlarda daha da güçlenmiş Yahudi ve müşrik Araplar arasında olan mücadelede Müslümanları güçlü kılmıştır.³⁴⁷

Kur'an'da tasviri yapılan bütünleşme, en mükemmel bütünleşme türlerinden biri olan "mana etrafında bütünleşmeye" karşılık gelmektedir. Bu bütünleşmenin anlamlı ve mantıklı bir şekilde binâ edildiği görülmektedir. Toplumsal bütünleşmenin en güzel modellerinden birisi ortaya konulmaktadır. Bütünleşmenin esasını; bütünleşen insanların sahip olduğu inanç, değer yargıları ve kardeşlik oluşturmaktadır. Aralarında bütünleşmenin gerçekleştiği Muhacir ve Ensâr, birbirlerini fonksiyon gereği değil, mana bakımından da tamamlamaktadırlar. Neseb, kan bağı, maddî çıkarlar gibi maddî unsurlar böyle bir bütünleşmeyi sağlayamaz. Bu nedenle, böyle bir birlik ve bütünlüğü gerçekleştiren toplumun fertleri arasındaki ilişkiler daha samimî ve daha içten duygulara dayanır.³⁴⁸

Kardeşleştirme sırasında dikkat çeken bir hadise de, Ensârdan birçoğunun muhtaç ve fakir oldukları halde Muhacir kardeşlerini kendilerine tercih etmeleridir. Ensâr adeta Mekkeli kardeşlerini bağrına basmış bir kardeşini evinde ağırlayabilmek için adeta yarış içine girmişlerdir.

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, Muâhat projesiyle her bakımdan sağlıklı bir toplumsal bütünleşme meydana getirmeyi hedeflemiştir. Böylece Muhacirlerin sıkıntıları hafifletilip, kimsesizlik ve güçsüzlük duygularına kapılmaları engellenmiştir. Bu projenin temeli, rıza-yı ilahîyi elde etme ve takvâ gibi ulvî esaslara dayandığı için Ensâr, Mekkeli Muhacir kardeşlerini kendi nefislerine tercih etmiş ve Muhacirleri hiçbir konuda yalnız bırakmamıştır.³⁴⁹

³⁴⁶ Önkal, "Hicret", DİA, 461.

³⁴⁷ Mehmet Ali, Kapar, "Uluslararası ilişkiler bağlamında Hz. Muhammedin gayrimüslim unsurlarla olan ilişkilerindeki örnekliği". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 48 / 48, (2019): 57-82.

³⁴⁸ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 58.

³⁴⁹ Mehmet, Akbaş, "*Muhâcirûn-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni*". *İstem* / 15 (2010): 61-77.

Muâhat projesiyle psikolojik rahatlık sağlanmış, gurbet ve hasret duyguları da asgariye indirilmiştir. Ensâr ın sahiplenip destek çıkmasıyla Mekkeli Muhacir kardeşlerinin Medine’de bir evleri ve yurtları olmuş, bir ailenin fertleri olarak kabul edilmişlerdir. Kardeşleştirmenin olmadığı hiçbir Muhacirin kalmadığı rivayet edilir. Muhacirler, Hayber’in fethinden sonra Ensârdan aldıkları bütün malları iade etmişlerdir. Bu da Muhacirlerin ne kadar vefadâr olduklarını göstermektedir.³⁵⁰

Müslümanların ilk nesli, iman ve takvâ çizgisinde kardeş ilan edilmiş ve İslam’a hizmet hususunda kardeşlik bilinciyle yürümüşlerdir. Aradan uzun seneler geçmesine rağmen bu kardeşleştirme unutulmamış, sürekli önemine işaret edilmiştir. Ensâr ve Muhacir kardeşliği bütün İslam âlemince sürekli takdirle yâd edilmiş, İslâm’ın kendilerine sunduğu bir nimet ve lütuf olarak telakki edilmiş ve din kardeşliğinin önemli örnek bir uygulaması olarak görülmüştür.

Muhacirler Mekke’de mal, mülk vs. her şeylerini bırakarak Hz. Peygamber’in emri ve Allah rızâsı için Medine’ye hicret ettiler. Hz. Peygamber ve Muhacirler hicretten sonra ve Ensâr arasında tesis edilen Muâhat kardeşlik projesiyle güçlendiler. Muâhat projesi, biyolojik kardeşliğin ötesinde, aralarında iman bağından başka herhangi bir bağı olmayan din kardeşliği üzerine tesis edilmiştir.³⁵¹ Muâhat/kardeşlik projesinin daha iyi anlaşılabilmesi için Muhacir ve Ensâr kavramları hakkında bilgi verilmesi uygun olacaktır.

3.1.1. Muhacir Kavramı

Muhacir kelimesinin kökü “hecere” fiilinden türemiştir. Sözlük anlamı; kesmek, ayırmak, bağlantıyı koparmak, terk etmek ve yüz çevirmek anlamlarına gelir.³⁵² Hicret kelimesi ise isimdir, insanın bedenle, dille veya kalple başkasından ayrılması, bir yerden başka bir yere çıkıp gitmesi anlamındadır. Tehacur ise karşılıklı olarak ilişkileri koparmak demektir.³⁵³

³⁵⁰ Sancaklı, *Hz. Peygamber’in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi*, 58.

³⁵¹ el- Furi, *er-Rahiku'l Mahtum*, 207-208.

³⁵² Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, IV/292; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*. 495.

³⁵³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, III/418.

Kur'an'da: *"Ey Rabbim! Doğrusu milletim bu Kuran'ı terk etmişti"*³⁵⁴, *"büyüklik taslayıp, gece ağzınıza geleni söyleyerek ardınıza dönüyordunuz"*³⁵⁵ *"...onları yataklarında yalnız bırakın"*.³⁵⁶ ayetlerinde arkasını dönüp gitmek, terk etmek anlamlarında kullanılmıştır. Temel anlam olarak ise "kişiye taahhüdü gereken şeyin terki" anlamındadır.³⁵⁷

Muhacir ise, başkasından ayrılmak ve onları terk etmektir. Muhacir kelimesinin çoğulu muhacirindir.³⁵⁸ Kur'an'ı Kerim'de tekil olarak iki yerde geçmektedir.³⁵⁹ Çoğul olarak ise altı yerde geçmektedir, Kur'ânda çeşitli türevleriyle beraber otuz bir yerde geçtiği görülür. Ayetlerin genelinde Mekke'den Medine'ye hicret kastedilmektedir. Ancak bunlar kullanım yerlerine göre değişik anlamlarda kullanılmaktadır.³⁶⁰

Muhâcirûn deyince Cenabı Hakk'a ve Resûlüne iman eden, İslam'ı ilk kabul edip gereğince amel eden, bundan dolayı Mekke'de Kureyşli müşrikler tarafından çeşitli eziyetlere uğratılan ve bunun sonucunda yurtlarından çıkmaya mecbur bırakılıp Medine'ye hicret eden kimseler anlatılmaktadır. Bu ifadeler, Allah Teâlâ tarafından Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmiş, Hz. Peygamber tarafından da hadislerde aynı şekilde zikredilmiştir.³⁶¹

Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerin pek çoğunda hicret kelimesi ile Mekke'den Medine'ye olan yolculuk kastedilir. Yalnız bazen farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber: *"Muhacir Allah'ın yasakladığı kötülük ve günahları*

³⁵⁴ el-Furkân, 25/30.

³⁵⁵ Mü'minûn, 23/67.

³⁵⁶ Nisâ, 4/34.

³⁵⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 698.

³⁵⁸ A.g.e. 698.

³⁵⁹ Ankebût 29/26; Nisa 4/100.

³⁶⁰ Hüseyin Algül, "Muhâcirûn - Ensar Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.5, S. 5, (1993): 48.

³⁶¹ Algül, A.g.m. 46.

terkeden kimsedir”³⁶² bu hadiste hicretin “kötü şeyleri terk etmek” manasında kullanıldığı görülmektedir.

Kur’ân önceki peygamberlerden ve onlara tâbi olan müminlerin kâfirlerce inançları uğrunda yurtlarını terk edip başka memleketlere hicret etmelerinden söz eder. Hz. İbrahim önce Filistin’e, sonra Mısır’a hicret edip en sonunda da Kenan bölgesine hicret edip yerleşti: “İbrahim, “Ben, Rabbime (gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir” dedi”.³⁶³

Hiz. İbrahim, “Rabbime hicret edeceğim..” yani hicret etmem, yalnız Allah’ın emri ve rızasından ötürüdür, oraya gitmeyi istememden ötürü değildir.³⁶⁴ “Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından git. Hiçbiriniz arkaya bakmasın. Emrolunduğunuz yere (doğru) geçin gidin”.³⁶⁵ Hz. Lût, Cenab-ı Hak’tan aldığı emirleri tebliğ ederken kâfirlerin azgınlıkları karşısında bir gece vakti müminlerle beraber yurdundan çıkmış, gitmesi istenilen yere gitmişti. İbn Abbas, “Emrolunduğunuz yere (doğru) geçin gidin” ifadesiyle bu emirden Hz Cebrail’in onlara, Hz Lût’un kavminin yaptığı çirkin fiilleri yapmayan belirli bir bölgeye çekip gitmelerini söylemiştir.³⁶⁶

Hiz. Musa, Cenabı Hak’tan aldığı emirle geceleyin İsrâiloğullarıyla Mısır’dan göç etmiş, onları takip eden Firavun ve askerleri ise denizde boğulmuştu. “Biz, İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) Gerçekten, İsrail oğullarının inandığı Tanrı’dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim”.³⁶⁷ Bunlara dayanarak hicretin birçok peygamberin hayatında olduğunu söyleyebiliriz. Müşriklerden görülen baskı ve işkenceler, İslam’ı yaşama

³⁶² Nesâî, “İman” 9 (5013).

³⁶³ Ankebût, 29/26.

³⁶⁴ er- Râzî, *Mefâtihu’l - ğayb*, XXV /56.

³⁶⁵ Hicr, 15/65.

³⁶⁶ er- Râzî, *Mefâtihu’l - ğayb*, XIX /205.

³⁶⁷ Yûnus, 10/90.

ve tebliğ etme imkânının ortadan kalkmasından dolayı müminler hicret etmek zorunda kalmışlardır.³⁶⁸

Mekke döneminde Hz. Peygamber bir taraftan Cenab-ı Hak'tan aldığı emirlerini tebliğ ederken bir taraftan da Mekke müşrikleriyle mücadele ediyordu. Müslümanların gördükleri baskı ve işkenceler hicreti zorunlu hale getirdi. Mekkeli müşriklerin Müslümanlara işkence etmeleri üzerine bazı mü'minler Habeşistan'a hicret ettiler. Mekke, İslam'ın inkişafı için uygun olmayınca Hz. Peygamber uygun bir ortam bulmak için çevre kabileler ile görüşmeler yaptı. Hz. Peygamber'in talebine yalnız Medineliler olumlu yanıt verdiler. Medineliler ile yapılan görüşmelerden sonra Medine'ye hicret edilmesine karar verildi ve bütün Müslümanlar Medine'ye hicret ettiler.³⁶⁹

Allah Teâlâ, dini uğrunda sıkıntı çeken Muhacirleri Kur'ân'da övmektedir: *“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür”*.³⁷⁰

“Allah yolunda hicret edenlere gelince” buyruğuyla, hicretin Allah için olmadığı zaman bir değerinin olmamacana; bunun, tıpkı bir şehirden başka bir şehre geçmek gibi olacağına işaret etmek istemiştir. *“Zulme uğradıktan sonra”* ifadesinin manası, Onlar, kâfirlerin elinden zulüm ve işkence görüyorlardı, demektir.³⁷¹

İmkânı olduğu halde hicret etmeyen Müslümanlar ise Kur'ân'da yerilmişlerdir: *“Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?) Onlar da, Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik derler. Melekler, Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya”*.³⁷² Bu ayetin manası hicret edebilecek güçte oldukları halde hicret etmeyip Mekke'de kalan Müslümanlar için bir tevbih ve

³⁶⁸ Ahmet Önkâl, "Hicret", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicret#1> (29.09.2021).

³⁶⁹ Demircan, *Asrı Saadet Dünyası yeni bir toplum inşası*, 10-15.

³⁷⁰ Nahl, 16/ 41.

³⁷¹ er- Râzî, *Mefâtîhu'l - ğayb*, XX /34.

³⁷² Nisâ, 4/97-98.

azarlamadır. Çünkü onlar azarlandıkları konuda özür beyan ederek ve hicret etmeye güç yetiremediklerini belirterek, "*Bizler acizler idik*" demişlerdi. Melekler de onların bu mazeretlerini kabul etmeyip, "*Allah'n arzı geniş değil miydi Siz de oraya hicret etseydiniz*" demişlerdir. Yani; Sizler, Mekke'den çıkıp dininizi açıkça yaşayabileceğiniz yerlere hicret edebilirdiniz. Sizler buna kâdir olduğunuz halde, kâfirler içinde oturup kaldınız. Bunun için Allah, onlara "*barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir*" şeklinde tehdit etmiştir.³⁷³

Muhacir kavramı, Mekkeli Müslümanlar açısından Mekke fethine kadar dine bağlılığı ifade için kullanılan bir ifade olmuştur. Bu kavram, Mekkeli Müslümanları yurtlarından çıkaran Kureyşli akrabalarından ayıran bir niteliğe sahiptir. Özellikle Kureyşliler ifadesi hicretten sonra Hz. Peygamber ve İslam'a karşı çıkan Mekke müşrikleri için kullanılıyordu. Kur'an saff-ı evvel olan ilk Müslümanları Medine'ye hicretten sonra inanca bağlı bir sıfatla Muhacir kavramıyla tanıtmayı tercih etmiştir. Çünkü Mekke'nin fethine kadar gücü yeten müminlerin hicret etmesi Allah'ın emriydi. Zira hicret Hz. Peygamber ile İslam'a karşı çıkan Mekke müşrikleri arasında bir tercihte bulunmak anlamına geliyordu.³⁷⁴

3.1.2. Ensâr Kavramı

Ensâr, nasr kökünden türemiş ve "yardım etmek" anlamındadır.³⁷⁵ Ayrıca nasir ve ya nâsir sıfatının çoğulu olup, ismi mensubu Ensârîdir. Çoğulu ise Ensâriyyundur.³⁷⁶ Ensâr kavramı, Muhacirlerle birlikte Kur'an'da iki yerde geçmektedir.³⁷⁷ "*İslâm'ı ilk kabul eden Muhacirler ve Ensâr ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan,*

³⁷³ er- Râzî, *Mefâtihu'l - ğayb*, XI /13.

³⁷⁴ Adnan Demircan, "Siyasetin Kültürel Ve Sosyal Hayattaki Yansımaları Bağlamında Ensâr Ve Muhacir Kavramları", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.1, S.1, (2013): 9-10.

³⁷⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 639.

³⁷⁶ Hüseyin Algül, "Ensar", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ensar> (28.09.2021).

³⁷⁷ Tevbe, 9/100, 117.

içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır”.³⁷⁸ Allah’ın onları bağışladığı ve kendilerinden hoşnut ve razı olduğu belirtilmektedir.

“*Barındırıp yardım edenler*” buyruğu da bir önceki ayete atfedilmiştir. Bunlar ise hicret edenlerden önce (Medine’yi) yurt edinen ve iman eden, Hz. Peygamber ve Muhacirlerin kendilerine katıldığı Ensâr’dır.³⁷⁹

Araplar Evs ve Hazreç diye bilinen iki büyük kabileden meydana geliyordu. Bunlar arasında düşmanlık bulunuyordu. “Hz. Peygamber’e ve Mekkeli Muhacirlere yardım edenler” anlamında Ensâr kavramının tercih edilmesi, hem onları birleştirici hem de inanca dayalı bir tercih olmuştur.³⁸⁰

Medineli sahâbilerin Ensâr (yardım edenler) adını almaları, Kur’ân’ın ifadesiyle, mealen “*Kardeşlerini kendi nefislerine tercih etmelerinden dolayı*”³⁸¹ verilmiştir.

Muhacirler, müşriklerin baskı ve işkencelerinden evlerini, mallarını terk etmek zorunda kaldılar. Çoğu fakir değilken fakirliğe maruz kaldılar. Muhacirler hicret ettiklerinde karşılarında kendilerini kucaklayarak evlerini ve mallarını paylaşan din kardeşleri Ensârı buldular. Ensâr onlara büyük bir sevgi ve şefkat besliyorlardı. Onların iyiliğini sadece istemekle kalmayıp, mallarına ve evlerine ortak ediyorlardı. Kur’ân, ahlâkî açıdan fedakârlık konularını anlatırken Ensâra yer verir. Fedakârlığı Ensâr karakteriyle özdeşleştirir.³⁸²

Ensâr kavramı, Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde Medineli Müslümanlara iltifat gayesiyle kullanılmıştır. Bu kavram, olumlu ve müspet anlamından dolayı Medineliler tarafından da sahiplenilmiş ve onlar için bir iftihar vesilesi olmuştur.³⁸³

³⁷⁸ Tevbe, 9/100.

³⁷⁹ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/88.

³⁸⁰ Demircan, *Siyasetin Kültürel Ve Sosyal Hayattaki Yansımaları Bağlamında Ensâr Ve Muhacir Kavramları*, 9-10.

³⁸¹ Tevbe, 9/100.

³⁸² Abdurrahman Kasapoğlu, “Kuran’da İki Zıt Karakter: Şuh (Bencillik) ve Îsâr (Özgecilik)”, *Akademik Araştırma Dergisi*, S 21, (2004): 142.

³⁸³ Demircan, *Siyasetin Kültürel Ve Sosyal Hayattaki Yansımaları Bağlamında Ensâr Ve Muhacir Kavramları*, 9-10.

Hız. Peygamber'in ve Mekkeî Muhacirlerin Medine'ye hicretlerinden sonra yukarıda da anlatıldığı üzere Evs ve Hazreç kabileleri birbirlerine düşman oldukları ve birbirleriyle savaş içerisinde oldukları bir zamanda Hız. Peygamber'e biat edip Müslüman oldular ve "Ensâr " diye anıldılar. Din kardeşliğiyle hem kendi aralarında sulh yapıp kardeşliklerini pekiştirdiler, hem de kendilerine sığınan Muhacirler ile kardeş ilan edildiler ve ümmetin gıpta ettiği İslam'ın ikinci temsilcileri Müslüman bir topluluk haline geldiler.

3.1.3. Muâhat Projesinin Sonuçları ve İslam Toplumuna Yaptığı Katkılar

Hız. Peygamber, hicret sonrası oluşan yeni toplumun bütünleşmesini sağlamak ve hicretin olumsuz neticelerini ortadan kaldırmak için bazı uygulamalar yapmıştır. Bu kardeşlik uygulaması, nesebî kardeşliğin ilerisinde sevgi, muhabbet ve fedakârlığa dayanan bir iman kardeşliğidir. Aynı zamanda toplumsal hayat ağırlıklı olan bir harekettir ve insanlık tarihinde eşi görülmemiş bir toplumsal yardımlaşma ve kaynaşma örneğidir.

Ensâr ve Muhacir kardeşliği, Müslümanları tek vücut olarak bir bütün haline getirmiştir. Muhacirler İslam'ı daha iyi bildiklerinden Ensâr la aralarında hoca-talebe ilişkisi de oluştuğu gibi, her türlü maddî manevî yardımlaşmada birbirlerinin eksiklerini tamamlamışlardır. Muâhat projesiyle Muhacirler için psikolojik rahatlık sağlanmış, gurbet ve hasret duyguları da en aza indirilmiştir.³⁸⁴

Bu uygulama, işin maddî yönünü manevî bir kardeşlikle desteklemiş oluyordu, fakat sadece maddî bir dayanışmadan ibaret değildir, maddî bir destekle beraber manevî yönden bir destek sağlama olayıdır ki Muhacirler ile Ensâr arasında ortak bir kimlik ve zihniyet birliği oluşturulmuştur.³⁸⁵

Bu uygulamanın en önemli sonuçlarından biride ekonomik yöndedir. Medine'de Ensâr daha çok ziraatle, Yahudiler ise ticaretle uğraşıyorlardı. Böylece Muhacirlerin ticaretteki muvaffakiyetleri Ensârı memnun etmiş, Yahudilerin gücü ve sömürüleri de kırılmıştı. Ensârın desteği sayesinde Muhacirler tarafından kurulan pazarda zaman içerisinde Muhacirlerin güçlenmelerine ve söz sahibi olmasına yol açmıştır. Böylece

³⁸⁴ Sancaklı, *Hız. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi*, 57.

³⁸⁵ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 142.

Yahudilerin Müslümanlar üzerindeki ekonomik güç ve tesirleri azalmaya başlamıştır.³⁸⁶

Bu uygulama, yeni toplumu oluşturmada atılmış bir adımdır. Ensâr ve Muhacir kardeşliği, maddî ve manevî birçok olumlu yönü olmakla beraber İslam toplumunun da çekirdeğini oluşturur. İlk İslam toplumunun oluşumunda temel taşı olduğu gibi, zaman içerisinde daha da genişleyerek İslam âlemindeki bütün Müslümanları içine alacak İslam ve din kardeşliğinin de temel esası oldu. Dünya tarihinde benzerine rastlanmayan bu uygulama ile adalet, birlik ve beraberliğin sağlanmasında atılmış önemli bir adımdır ve İslam uygarlık medeniyetinin başlangıcı sayılmıştır.³⁸⁷

Hz. Peygamber, erdemli kişiler ve bu kişilerden oluşan bir toplum meydana getirmeyi amaçlamıştır. Bu kardeşlik uygulamasıyla Müslümanların kültüründe olan ihlas, samimiyet, başkasını düşünme, ahde vefa, iyilikseverlik, empati kurma, güven duygusu, değer verme, cömertlik, îsâr, sahiplenme, muhabbet ve fedakârlık gibi birçok güzel huyların kazandırması yönünden de önemlidir. Ayrıca kıskançlık, cimrilik ve bencillik gibi kötü huylardan da Müslümanları arındırmıştır.³⁸⁸

Hz. Peygamber'in Ensâr ile Muhacir arasında sağladığı Muâhat projesi Medine İslam toplumunun bütünleşmesini sağlaması ve o günkü sosyo-ekonomik kültürel sorunların çözümünde önemli bir gelişmedir. Muâhatın hılf denilen cahiliye âdetini ortadan kaldırması, Muhacirlere maddî ve manevî destek imkânlarının sağlanması ve onların Medine'ye intibaklarının sağlanması ve bunların manevi bir kardeşlik ile desteklenmesiyle Muhacirler Ensâr a mürşit, Ensâr da bir nevi talebe kılındı. Böylece manevi bir terbiyenin oluşmasının müşrik, Yahudi ve münafıkların fitnelerine karşı ümmet birliğinin ve tesanüdün oluşması gibi sonuçları vardır.³⁸⁹

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in Medine'de gerçekleştirdiği kardeşlik projesinde, günümüzde insanlığın maruz kaldığı birçok değişik sıkıntı ve felaketler karşısında

³⁸⁶ Hüseyin Algül, "Muâhât", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muahat> (09.10.2021).

³⁸⁷ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, 294.

³⁸⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 375.

³⁸⁹ Algül, *Muhâcirûn - Ensar Üzerine Bir Araştırma*, 46.

insanların şahsî ve içtimaî hayatları yönünden büyük bir fedakârlık göstergesidir ve kıyamete kadar Müslümanların için bir numune-i imtisaldır. Bu uygulama incelendiğinde Müslümanların maruz kaldığı birçok sıkıntıların çözümü olabilecek evrensel içerikli ilkelerin ve düsturların olduğu görülecektir. Ayrıca günümüzde uygulamaya konulan birçok kardeşlik projelerine ilham kaynağı olmuştur. Bunların içinde en önemlisi “Kardeş Aile Projesi”dir. Bu proje, tamamen Ensâr ruhuyla hareket edilerek başlatılan bir kardeşlik uygulamasıdır. Yine yardımlaşma ve dayanışma anlamında “kardeş şehir, kardeş ülke, kardeş köy” gibi uygulamalar vardır. Bu örnekler, Hz. Peygamber ile başlatılan bu uygulamanın hâlen devam ettiğinin bir göstergesidir.

Bu kardeşlik uygulamasıyla Müslümanların toplumsal bütünleşmelerinin esaslarından olan îsâr duygusunun inkişâfı ve empati kurarak ideal bir toplum oluşturmada bu ilkelerin benimsenmesini gerekli kılınmıştır.

3.2. Uhuvvet îsâr İlişkisi

Çalışmamızın bu bölümünde Kur’ân’daki îsâr kavramı ele alınacaktır. îsâr kavramına yer vermemizin nedeni, kardeşliğin ve toplumsal bütünleşmenin geçmişimizde yaşanmış olan bu ahlâkî duyarlılığı tezekkür edip birlik ve bütünlüğümüze bir katkı sağlamaktır.

Kur’ân’da müminlerin birbirlerine yardımlaşmalarıyla ilgili zekât ve sadaka kavramları bilinmektedir. Fakat îsâr kavramı yeterince bilinmemektedir. Öncelikle îsâr kavramının lügat ve terim anlamları üzerinde durulacaktır.

3.2.1. îsâr Kavramı

îsâr kavramı, esera fiili if’al babından türemiş bir mastardır. Kelime anlamı ise “ikram etmek, bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme” anlamlarında kullanılır.³⁹⁰ Bir şeyin eseri onun varlığını gösteren şeyin meydana gelmesidir. Çoğulu “Asar” şeklindedir. Allah Teâlâ mealen buyuruyor ki: “*Sonra onların izlerinden peygamberlerimizi gönderdik*”.³⁹¹, “*Onlar, yeryüzünde güç*

³⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Arab*, 25.

³⁹¹ Hadîd, 57/27.

olarak ve bıraktıkları eserler bakımından daha üstündüler".³⁹² bunun için kendisini kullanarak geçenleri gösteren yola "asar" adı verilir.³⁹³ Îsâr kelimesinin ıstılah anlamına gelince, "bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde olsa da sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması" manasını ifade eder.³⁹⁴

Cürcânî, îsâr hasletini, "kişinin bir zararı defetme ve bir fayda sağlamada başkasının yarar ve çıkarını kendi nefesine tercih etmesidir ve din kardeşliğinin nihaî mertebesidir". şeklinde tarif eder.³⁹⁵ Batı dillerinde "altruizm", Arapça'da "gayriyye" (başkalarını düşünme), Türkçe'de "özgecilik ve diğergâmlık" terimleri îsâr anlamında kullanılmaktadır. Bir kişinin îsâr derecesine ulaşabilmesi için kendisinin muhtaç durumda olması şart değildir, önemli olan kendisinin ihtiyacı olsa dahi başkasını kendi nefesine tercih edebilmesidir.³⁹⁶

Îsâr kavramı, Kur'ân'da dört yerde sözlük anlamında, bir yerde de terim manasında geçmektedir. Bu kavram, hadislerde de aynı manada kullanılmıştır.³⁹⁷ Îsâr kelimesinin lügat anlamında kullanıldığı: "*Allah'a yemin ederiz, doğrusu Allah seni bize üstün kılmıştır (eserake); hakikaten biz (sana yaptığımızdan ötürü) suçlu idik*". dediler.³⁹⁸ Allah'ın Hz. Yusuf'u kardeşlerinden üstün tuttuğunu ifade ediyor. Başka bir ayette mealen: "*Fakat sizler dünya hayatını tercih (bel tû'sirune) ediyorsunuz*".³⁹⁹ şeklinde lügat anlamıyla ifade edilmiştir.

Îsâr kavramının terim anlamında kullanıldığı Haşr sûresinde: "*Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara*

³⁹² Mü'min, 40/21.

³⁹³ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 10.

³⁹⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 10.

³⁹⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, 17. Cürcânî, *Ta'rifât*, 17.

³⁹⁶ Mustafa Çağrı, "Îsâr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/isar--digergamlık> (29.11.2021).

³⁹⁷ Çağrı, A.g.e.

³⁹⁸ Yûsuf, 12/91.

³⁹⁹ Âla, 87/16.

*verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar”.*⁴⁰⁰ geçmektedir.

Yukarıda îsârın terim anlamında kullanıldığı Haşr sûresindeki ayetin nüzûl sebebi olarak şöyle bir olay anlatılmaktadır: Muhacirler, her şeylerini Mekke’de bırakıp hicret ettikleri için herhangi bir gelire sahip değildiler. Hz. Peygamber, Nadir oğullarından elde edilen ganimet mallarını Muhacirlere dağıtmasından dolayı Ensâr, hiçbir şekilde haset ve kıskançlık belirtisi göstermedi. Bu kadar çok büyük fedakârlıklar yapılırken Ensâr da yoksulluk içinde yaşıyorlardı. Bunu da severek, bilinçli, istekli ve gönül rahatlığıyla yapıyorlardı. Birçok müfessire göre, bu ayetin nüzûl sebebi bu olaydır.⁴⁰¹

Bu ayette Medineli Müslümanların göstermiş olduğu îsâr hasleti övgüyle anılmaktadır. Çünkü onlar, kendilerinin ihtiyacı olmasına rağmen bütün mal varlıklarını Mekke’de bırakarak Medine’ye hicret etmek zorunda kalan Muhacir kardeşlerini kendi nefislerine tercih etmektedirler. Muhacir’inin yahut genel olarak bütün mümin kardeşlerinin ihtiyacını kendilerinininkinden daha öncelikli tutarak mümin kardeşlerini kendi nefislerine tercih ederler ki bu da Kur’ân ahlâkının en yükseğidir.⁴⁰² Ayette geçen “min ba’dihim” (onlardan sonra gelenler) cümlesi, cumhura göre, bunlardan murad Muhacirin ve Ensârdan sonra gelen ve onlara ittiba’ eden bütün Müslümanlar demişlerdir. Onların şahsında müminlerin bazı ahlâkî özelliklerine atıfta bulunmaktadır⁴⁰³

Ayette geçen: “zaruret içinde bulunsalar” cümlesi, yani onlar ihtiyaç ve fakirlik içerisinde bulunsalar dahi manasında olur.⁴⁰⁴

Medine’ye daha önce yerleşmiş olan Ensâr, daha sonra Medine’ye hicret eden Hz. Peygamber ve Muhacirlere kucaklarını açmışlar, onların her türlü yardımına koşmuşlar, üstün bir fedakârlık gösterip kardeşliğin en güzel örneklerini vermişlerdir.

⁴⁰⁰ Haşr, 59/9.

⁴⁰¹ er- Râzî, *Mefâtihu’l - ğayb*, XXIV/289.

⁴⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/4843.

⁴⁰³ A.g.e. VII/4848.

⁴⁰⁴ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XX/367.

Muhacirlere karşı gönüllerinde hiçbir kıskançlık ve kötülük duymamışlar, daha ilerisi her hususta Muhacirleri kendilerine tercih etmişlerdir. Allah Teâlâ da bütün insanlar örnek alsınlar diye, onların bu güzel tutum ve davranışlarını Kur'ân-ı Kerim'de ebedileştirmiştir.⁴⁰⁵

Ensâr topluluğu, yalnız Muhacirlerin iyiliğini istemekle kalmamış, din kardeşlerini mallarına ve evlerine ortak etmişler. Muhacirler ile arasında paylaştırılması gereken nimetlerden paylarına düşeni almamışlar, bütünüyle paylarını Muhacir kardeşlerine bırakmışlardır. Çünkü fedakârlık ve îsâr hasleti kendisinden önce başkasının yararını düşünmeyi ve bu düşünceleri eyleme dönüştürmeyi gerektirir. Kur'ân, ahlâkî açıdan fedakârlık konularını anlatırken Ensâra yer verir. Fedakârlığı Ensâr karakteriyle özdeşleştirir.⁴⁰⁶

"*Kim nefsinin bencilliğinden korunursa, işte bunlar (azabdan) kurtulanlardır*".⁴⁰⁷ ayetinin manası ahirette saâdete nâil olmanın yolu bencilikten korunma olduğuna dikkat çeker. Pragmatist anlayışın esiri, yalnız kendi nefsi için çalışan, dünyayı kendi çıkarından ibaret olduğunu düşünen insanlar Kur'ân'da yerilmektedirler.

Ayette geçen: "*şuhha nefsihi*" (nefsinin bencilliğinden korunmak) yani, infak hususunda kendiniz için hayırlı olan şeyler yapınız. Yâda mallarınızdan kendiniz için önden hayır gönderiniz manasındadır.⁴⁰⁸

Allah Teâlâ insanları, güzel şeyleri sevecek ve bunları elde etmekten mutlu olacak, kötü şeylerden nefret edecek bir fitratta yaratmıştır. Kurtuluşa ermeleri ve sevap kazanmaları için müminleri, sevdikleri şeylerden infak etmekle ve sevmedikleri şeyleri yapmalarını istemekle imtihan etmiştir. Cenabı Hakk'ın kişiyi cimrilikten koruması iki şekilde olur. Birincisi, âhirete dair bilmediği sevaplara sahip olması için bir anlayış vererek ihsanda bulunmasıdır, bu sayede o mümin sevdiği şeylerden infak etmekten korkmaz. İkincisi, Allah Teâlâ'nın onu kendisine emir ve yasaklarına saygı

⁴⁰⁵ Durak Pasmaz, "Kur'an'da İsar Kavramı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 25, (2012): 77-104.

⁴⁰⁶ Kasapoğlu, *Kuran'da İki Zıt Karakter: Şuh ve Îsâr*, 142.

⁴⁰⁷ Teğâbün, 16.

⁴⁰⁸ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXI/21.

göstermesini ilham etmesidir; böylece insan nefsinı yener ki kurtuluşa erecekler de onlardır.⁴⁰⁹

Her toplumun kendisine has “toplumsal karakterleri” vardır. Bir toplum içinde doğan kişi bu toplumsal karakterden etkilenmekte kendi karakterini de ona göre oluşturmaktadır. İslam toplumlarında yetişen kişilerin karakterine kanaatkârlık ve zühd nakşedilirken, modernizmin hâkim olduğu toplumlarda ise bireyin karakterine israf” ve “savurganlık nakşedilmektedir. Sürekli tüketmeye ve kendi maddî çıkarları için yaşamaya odaklanmış kişilerin başkası için bir fedakârlık yapmaları beklenemez.⁴¹⁰

Îsâr, tasavvufta daha geniş bir şekilde ele alınmakta, farklı görüşlerle, bilhassa asr-ı saâdet ve sonraki dönemlerde yaşanmış hikâyelerle geniş olarak anlatılmaktadır.

Güncel, yakın zamanda yazılmış tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüklerinde ise yukarıda sıraladığımız anlamlara yakın olarak “fedakârlık, seçmek, üstün saymak” anlamlarında kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle fayda ve zararda başkasının kârını, iyiliğini özellikle dostlarını ve din kardeşlerini kendi önünde tutmaktır. Bu da aşırı şefkat ve merhamet eseridir. Buna diğerkâmlık da denilir. Fütüvvet ehli arasında îsâr esastır.⁴¹¹ Îsâr, tahkikî imanın sevgi, muhabbet ve şefkat şeklinde bir tezahürü ve neticesidir.

Îsârın üç derecesi vardır. Birincisi, dünya hususunda sana haram olmayan, vaktini ifsâd etmeyecek şeylerde başkasını nefsinı tercih etmendir. İkincisi, Cenabı Hakk’ın rızasını başkasının rızasına tercih etmektir. Üçüncüsü ise, Cenabı Hakk’ı tercih etmektir. Îsârın zirve noktası, Cenabı Hakk’ı tercih edişini görmeyi terk etmen, daha sonra da bu terki de terk etmendir.⁴¹²

Tasavvufta cömertliği derecelendiren sûfilere göre, cömertliğin ilk derecesi “sehâ”dır, sonra “cûd” gelir, “îsâr” ise en üst derece sayılmıştır. Bir kişinin

⁴⁰⁹ el- Mâturîdî, *Te’vîlâtü ehl-i sünne*, V/85.

⁴¹⁰ Demir, *Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur’an Kavramı: Îsâr*, 510.

⁴¹¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, 5bs. , (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 318; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 188.

⁴¹² Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (2006), 488.

kendisinin ihtiyacı olduğu halde, sınırlı imkânlarına rağmen mümin kardeşini kendisine tercih etmesini îsâr olarak nitelemişlerdir.⁴¹³

Îsâr, daha çok maddî fedakârlıklar yardımlar için kullanılmakla beraber, bazı kaynaklarda can ile îsârdan yani insanın başka bir kişi için kendi canını feda etmeyi göze almasından da söz edilmekte ve bunun maddî fedakârlıklardan daha üstün olduğu belirtilmektedir. Tasavvufta sevgi de îsâr olarak kabul edilir. Zira sevginin en yüksek derecesi kişinin gerektiğinde hayatını feda etmeyi göze almasını sağlar.⁴¹⁴

Cömertliğin ve cimriliğin kendi içerisinde birçok dereceleri vardır. Cömertlik ilahî bir haslet olup îsâr ise bunun son haddidir. Îsâr kişinin muhtaç olduğu halde mümin kardeşini kendine tercih etmesidir. Hz. Ayşe validemiz buyuruyor: “Hz. Peygamber üç gün üst üste karnını doyurmamıştır biz dilesek doyurabilirdik, fakat başkasını kendimize tercih ederdik”. Bu yüzden Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber için mealen: “Şüphesiz sen yüce bir ahlak üzeresin” buyurmuştur.⁴¹⁵ Îsâr hasleti, Hz. Peygamber’in yaşantısında en güzel örneğini bulmuş ve ahlakının güzel bir tezahürü olmuştur.⁴¹⁶

Hz. Peygamber, nübüvvetten önce cömert kişiliğiyle tanınıyordu. Hz. Peygamber, mal ve servet biriktirmemiş, etrafındaki fakirlere dağıtmıştır. Risaletten önce Hz. Hatice gibi zengin bir hanım ile evliydi. Hz. Hatice’nin malları, Mekke’nin bütün kabile reislerinin mallarının toplamından daha fazlaydı. Hz. Peygamber ile Hz. Hatice, peygamberlikten önce bu büyük sermayeyi kendileri için kullanmıyorlardı, fakirlere cömertçe dağıtıyor ve misafirleri için harcıyorlardı.⁴¹⁷

⁴¹³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risaleleri*, Terc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981) 411.

⁴¹⁴ Mustafa Çağrıcı, "Îsâr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/isar--digergamlık> (29.11.2021).

⁴¹⁵ Kalem, 68/4.

⁴¹⁶ el- Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, III/571.

⁴¹⁷ Ebu'l-A'lâ el- Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, Terc. Ahmet Asrar, 3.bs., (İstanbul: Pınar Yay., 1992), II/416.

Yapılan bu tanımlamalardan sonra, îsâr kavramıyla ilgili bir değerlendirme yapacak olursak; îsârın cömertlik ve fedakârlığın son haddi olduğu görülür. Günümüzde felsefe, sosyoloji gibi modern bilim dallarında da özgecilik, diğergâmlık ifadeleriyle detaylı olarak anlatılmaktadır. Başkalarının iyiliğini yaşama ve eyleme ilkesi olarak benimseme, bir dünya görüşü olarak kabul etme, tutum ve anlayışına özgecilik (diğergâmlık, elseverlik) denir. Özgecilik, toplumun ahlak ve kültür yönünden gelişmesinin koşuludur.⁴¹⁸

Özgecilik, insanlığı ve insanları herhangi bir menfaat gözetmeden sevme, bireyin kendisini başkalarının refahına, iyiliğine adanmasıdır. Başkalarının iyiliğini esas alan, başkalarına karşı iyi niyetli, hoşgörülü, iyiliksever, başkası için yaşamak ilkesine göre davranmayı tavsiye eden ahlâk anlayışı; bencilliğin karşısında olan bir görüş olarak, kişinin kendisini herhangi bir menfaat gözetmeden, başkalarının ihtiyaç ve çıkarlarına adanması gerektiğini ifade eden öğretilerdir.⁴¹⁹

Özgecilik duygusuna sahip bulunan kimseler, kendi yararından çok başkalarının yararını düşünürler, diğer insanlara karşı şefkat ve sevgi beslerler, başkalarına maddî, manevî yararlı olmaya çalışırlar. Başkalarına herhangi bir menfaat gözetmeden yardım eder, hasbî (karşılıksız) olarak onlarla ilişkiler kurar ve herhangi bir davranış sergilerken bu davranışın başkalarına zarar verip vermeyeceğini düşünürler. Bunları yalnız düşünmekle kalmaz, bu düşüncelerini eylem haline de getirirler.⁴²⁰

Özgecilik ve diğergâmlık yanında sevgi ve dostluğu da getirir. Dost edinmek veya birisinin sevgisini kazanmak için özgeci bir tavır sergilemek gerekir. Bu tavır, çocukluktan başlayarak kişinin bütün hayatı boyunca kendisinde bulunabilen bir niteliktir.⁴²¹ Bundan dolayı çocuklara cömertlik, fedakârlık gibi iyi huyların düzenli bir şekilde erken yaşlarda kazandırılıp öğretilmesi gerekir.

⁴¹⁸ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998), 146.

⁴¹⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (Ankara: Ekin Yayınları, 1997), 261-262.

⁴²⁰ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi Gelişim Öğrenme Ve Ortam*, 6 bs., (Ankara: Nobel Yayınları, 2005), 270.

⁴²¹ A. g. a. 271.

Özgecilik aşamasına her insan ulaşamaz, özgecilik aşamasına ulaşan insan da, bütün törel davranışlarında özgeci olamaz. Özgeci insan, olaylar, kişiler karşısında, ussal vicdanın buyruklarına, uyarılarına göre davranır, toplumun yararını, ön planda tutar. Özgeci insan, başkalarıyla anlamdaş (empathy) olmaya, onları onlar gibi anlamaya çalışır.⁴²²

Kur’ân, inananları sevgi ve kardeşlik bağı altında yek vücud olmaya çağırmaktadır. Müminler değişik kültür ve çevreden olabilirler. Kuranın amaçladığı toplumsal yapının gerçekleştirilebilmesinde müminlerin arasındaki ilişkilerin bulunduğu ortak nokta, kardeşliktir. Kardeşlik İslam birliğine üye olan kişilerin ortak vasfıdır. Toplumsal hayatta imanın tezahüründe en belirgin yönüdür. İslam topluluğuna üye olan kişinin en önemli vasfı kardeşliktir. İslam, bütün inananları din kardeşliği çatısı altında birleştirmiş ve birbirlerine kenetlemiştir.⁴²³

Bir insanın yalnızca kendini sevmesine, sadece kendi kazanç ve çıkarları için çalışmasına, yalnız kendi yarar ve faydasını düşünmesine, yalnız kendi mutluluğu için uğraşmasına; başkalarının menfaat ve faydasına duyarsız kalmasına bencillik (egoizm) denir. Bazı düşünürler, bencilliğin doğuştan her insanda var olduğunu belirtirler. Özgecilik ise, toplumda birlikte yaşama sonucunda gelişmiştir. Bu düşünürler “İnsan doğuştan bencil midir, özgeci midir?” sorusuna, her insanın yaratılıştan bencil olduğu, bencilliğin bütün duyguların temelini teşkil ettiği şeklinde cevap vermişlerdir. Bununla beraber özgecilik duygusunun bir yetenek olarak, bir tohum şeklinde insanla birlikte var olduğu şüphesizdir.⁴²⁴

Îsâr kavramının zıttı ise bencillik ve cimriliktir. Arapçada bunun karşılığı “Şuhh” kavramıdır. Adet haline getirilen hırsla birlikte cimriliğin en ileri derecesi olduğu söylenmiştir.⁴²⁵ Yani insanın yalnız kendini düşünmesi, her şeyi kendi çıkarlarına kullanma isteği anlamına gelmektedir. Kibir, cimrilik, tamahkârlık, kin gütmeye, hırs, açgözlülük gibi huylar, bencillikten kaynaklanmaktadır. Bencillik, hemen her alanda

⁴²² A. g. a. 271.

⁴²³ Zülfikar Durmuş, “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’an’ın Öngördüğü İdeal Model: Îsâr”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.3, S.1, (2003): 17-27.

⁴²⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 261.

⁴²⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 337.

dayanışmaya ve yardımlaşmaya engel olmaktadır. Bencil kişiler, her şeyi kendileri için isterler, yalnız kendini düşünürler. Bencilliğin dayanağı, insanların kendini başkalarına karşı üstün görme arzusudur.⁴²⁶

Ayet-i kerimede geçen “şuhha nefsihi” tabirinden maksat, zekât ve farz olmayan akrabalık bağlarını gözetmek, misafirlik ve buna benzer hususlarda cimrilik göstermektir. Kendisine bol harcamalarda bulunmakla birlikte sözünü ettiğimiz zekât vs. yardım alanlarında gereği gibi infakla bu bunmayan bir kimse ise, nefsinin cimriliğinden korunmamış olur.⁴²⁷

İlk bakışta “şuhh” kelimesine bencillik ve cimrilik anlamı verilmişse de şuhh kelimesi daha geniş bir anlama sahiptir. “şuhh” ve “buhl” (cimrilik) arasındaki mana fark şudur: Buhl, cimriliğin bizzat kendisidir. Şuhh ise, insanın içinde bulunan ve bu cimriliğe sebep olan durumun adıdır. Allah’ın alınmasını nehyettiklerini alan ve verilmesini emrettiklerini vermeyen nefsinin cimriliğine tâbî olmuş olur. Çünkü şuhh kelimesi, cimrilik ve benzer davranışların kaynağıdır. Şuhh, insanın yapısında var olan bir olgudur ve insanın kişiliğinde var olan potansiyel bir duygu iken, cimrilik bu duygudan oluşan bir etkinliktir. Dolayısıyla şuhh, isârın zıddı olan şeydir.⁴²⁸

Ayette geçen “şuhh”, tabiri kişinin vermemeye eğilimli haris ve dar gönüllü olmasıdır. Yani mala karşı aşırı hırs, tamahkârlık ve cimrilik demektir. Kim nefsinin bencilliğinden korunabilmişse, Cenabı Hakk’ın inayet ve tevfiği ile tutkularına aykırı davranırsa felâha erecektir.⁴²⁹ Nefiste yaratılıştaki bulunan bu kötü huya şuhh denilmekte, fiilen engel olmaya ise buhl tabiri kullanılmaktadır. Onun için âyette “şuhha nefsihi” tabiri kullanılmıştır.⁴³⁰

Modern hayatın önemli değer yargılarından birisi bireyciliktir. Bireycilik anlayışı batı kökenlidir ve bazı şartların sonucunda meydana gelmiştir. Batıda bireycilik anlayışının oluşumu Reform hareketlerinden önce toplumda egemen olan kilisenin

⁴²⁶ Demir, *Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur'an Kavramı: İsâr*, 507.

⁴²⁷ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX/370.

⁴²⁸ er- Râzî, *Mefâtihu'l - ğayb*, XXIV/288.

⁴²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI/81.

⁴³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/4845.

yerleşik geleneksel değer yargılarına ve toplumcu tarzına bir tepki olarak bireyi toplumun önüne geçiren ve karşı çıkan bir hareket şeklinde ortaya çıkmıştır.⁴³¹

Bencillik (egoizm) insanın başkalarını düşünmeden bütün eylemlerini kendi menfaatine yöneltmesi, bu eylemlerini temel güdüsüne dönüştürmesidir. Bencil insanın, bazen başkalarını düşündüğü de olur; başkalarını düşünmesi bile yine kendi yararını aramasındandır. Bencil kişiler davranışlarını dürtülerine göre ayarlar; bunların doyurulması ortak değerleri çiğneyebilir. Bencil insanda, vicdan henüz gelişmemiş olduğundan, yaptıklarından dolayı suçluluk, utanma duygusu da yaşamaz. Bencil insan, yaptıklarını “açıkgözlülük” olarak nitelendirir.⁴³²

Özgecilik ve diğergâmlık bencilliğin zıddıdır. Özgecilik duygusuna sahip bulunan kimseler, bencil kişilik özelliğine sahip kişilere hoş yaklaşmazlar. Bu yönden zevkçiliğe, fertçiliğe ve bencilliğe karşıdırlar. Çünkü İslamiyet’te “*Müminler bir vücudun organları gibidir, birisi rahatsız olunca, hepsi birden rahatsız olur*”, “*Kendin için istediğini başkaları için istemediğin, kendin için istemediğini başkaları için istediğin müddetçe mü’min olamazsın*” ve “*Komşusu aç olduğu halde kendisi tok yatan kimse bizden değildir*”. manasındaki birçok hadis diğergâmlığın ve özgeciliğin tam anlamıyla islam ahlakının özünü oluşturduğunu gösterir. Özellikle, Hz. Ebu Bekir’e atfedilen “*Ya Rabbi! Cehennemde bedenimi o kadar büyüt ki benden başka kimseye yer kalmasin*” sözü özgeciliğin önemli bir örneğidir.⁴³³

Bütün ahlâkî fiil, tutum ve davranışlarda olduğu gibi, özgecilik duygusu da insanda bir huy, meleke ve karakter haline gelmekle kazanılır. Bunun huy ve karakter halini alması da güçlü bir irade eğitime ve bu alandaki davranışların örnek alınmasına bağlıdır.⁴³⁴

Modern hayatın insanları bencilileştirdiği ve insanları kendi çıkarları için yaşar hale getirdiği bu çağda bireycilik anlayışından kurtulmanın çareleri de elbette mevcuttur.

⁴³¹ Demir, *Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur’an Kavramı: İsâr*, 510.

⁴³² İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 6 bs., (Ankara: Gül Yayınevi, 1998), 149.

⁴³³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimleri Sözlüğü*, 9 bs., (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 333.

⁴³⁴ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 374-375.

Hız. Peygamber, bireycilik anlayışını kesinlikle uygun görmemiştir. Bir toplumda yaşayan bireylerin birbirlerini düşünmesi ve destek olması hem İslamî, hem de vicdanî bir görevidir. Müminlerin en önemli vasıflarından birisi, başkalarını da düşünmek, bireysellik anlayışından arınmış olarak toplumsal bütünleşmeye destek olmaktır.

3.2.2. Din Kardeşliği ve İlsâr İlişkisi

Din kardeşliği, İslam toplumunun birliği ve bunun sonucunda toplumsal bütünleşmenin gerçekleştiği önemli bir unsurdur. İslam ahlâkının önem verdiği tutumlardan biri olan İlsâr ise, hiçbir maddi çıkar beklemeksizin başkasını nefesine etmek ve başkalarına yardım arzusunun insanda huy halini alması demektir.

İlsâr, insanların başkasını nefesine ve nefsinin isteklerine tercih etmesi demektir. Dinî açıdan en büyük paya sahip olmak için ahiretteki nasibini bu dünyadaki her şeyden üstün tutarak, kendisi ihtiyaç içerisinde bulunmasına rağmen, maddî ve manevî bütün ihtiyaçlar hususunda, başkalarını kendi nefesine tercih etmektir. Bu durum yakînin güçlü oluşundan, derin sevgi ve fedakârlık duygusu ve meşakkatlere karşı sabırlı olmaktan ileri gelir.⁴³⁵

Talâk sûresinde Cenabı Hakk'ın mealen buyurduğu gibi: *“Kim Allah Teâlâ'ya karşı sorumluluklarının bilincinde olup, gereği gibi hareket ederse Allah Teâlâ'da o kişiye içerisinde bulunduğu durumdan bir çıkış kapısı açar ve o kişiye ummadığı bir yerden rızıklar gönderir”*.⁴³⁶

İnsana güven verip huzursuzluktan kurtaran ve toplum düzenini temin eden dindir. Çünkü insan, ruhunda hâkim olan ve bütün canlılarda bulunan bencillik hislerinin tesiri altındadır, bu fitrî olan bencillik hislerini terbiye edip başkasını düşünme duygusunu din verir.⁴³⁷

⁴³⁵ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX/368.

⁴³⁶ Talâk, 65/1-2.

⁴³⁷ Aydın, *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, 201.

“Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler”.⁴³⁸ Bu ayette Müslümanların takvâ sahibi olanlarının önemli bir vasfı ihtiyaçları olmasına rağmen, elindekileri yoksula, yetime ve esire ikram etmeleridir.

“kendi canları çekmesine rağmen... yoksula yedirirler”. İbn Abbas bu ayet için; azlığına ve ona olan sevgilerine, arzularına rağmen Allah için, yemek yedirmeyi severek, samimi olarak yedirirler diye açıklamıştır.⁴³⁹ Allah rızasını kazanmak açısından ihtiyacı olan insanlara yardım etmek, dertlerine deva olmak, sıkıntılarını paylaşmakla gerçekleşir. Günümüzde Muhacirler gibi toplumda sıkıntı çeken çok sayıda insan vardır. Burada Müslümanlara düşen görev, Ensâr ruhuyla hareket etmek ve kardeşlik duygusuyla onlara yardım etmektir.⁴⁴⁰

Kur’ân, kişinin başkalarını kendi nefesine tercih etmenin ne anlama geldiğini, başkasının iyiliğini kendine tercih etmenin ne gibi bir amacı olabileceğinin cevabını vermiş olmaktadır. Kur’ân’ın îsâr anlayışı, her türlü maddî beklentinin, dünyevî çıkarın ötesinde, manevî bir kaynaktan beslenen dinî, ahlakî ve ahiret hayatına yönelik gayeleri kendisine hedef seçmiştir. Bu îsâr anlayışı amaç ve gayeleri açısından dünyevî anlayışlardan ayrılır. Kur’ân îsâr manasında özgeciliğe özel bir görev yüklemiştir. Bu manayı taşımayan özgecilik anlayışı hakikî manada îsâr olamaz.⁴⁴¹

Başkalarını en az kendisi kadar seven, mümin kardeşlerinin ihtiyaçlarını samimî bir şekilde kendi ihtiyacı gibi karşılamaya çalışan, diğer insanların saâdetiyle mutlu insanların toplumda sayıları arttığı zaman, sosyal hayatta toplumsal bütünleşme, insanları birleştirebilecek ortak değerler ve toplumsal bir düzen de ortaya çıkmış olur.⁴⁴² Mümin kardeşlerinin fazilet ve iyiliklerini kendisinin gibi görmek ve kardeşlerinin başarılarıyla gurur duymak gerekir. Bunun da gerçekleşebilmesi için müminlerin kendi bireyselliklerini aşmaları ve kendilerini kollektif kişiliğin (şahs-ı

⁴³⁸ İnsan, 76/8.

⁴³⁹ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur’ân*, XXI/457.

⁴⁴⁰ Sancaklı, *Hiz. Peygamber’in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi*, 68.

⁴⁴¹ Kasapoğlu, *Kuran’da İki Zıt Karakter: Şuh ve Îsâr*, 139.

⁴⁴² Kasapoğlu, *A.g.m.* , 136.

manevî) mensuplarından biri olarak diğerlerinin başarısına yardım eden ve bundan mutluluk duyan müminler topluluğunun bir parçası görmeleri gerekmektedir.⁴⁴³

Bir mümine duyulan sevgi hakikî ve Allah için ise o kalpte kine yer kalmaz. Bir müminin doğru yoldan ayrılması kin ve adâvete değil, acımaya ve şefkat edilmeye layıktır. Ona olacak husumet ise ancak mecâzî olabilir. Çünkü muhabbet ve düşmanlık nur ve zulmet gibi zıttırlar, hakikî olarak bir kalpte cem olamazlar. Müminler, kendi aralarında bulunan ortak değerleri düşündüğünde diğer mümin kardeşlerinden kendisine daha yakın kimseyi bulamazlar.⁴⁴⁴

Sonuç olarak, İslam'ın üzerinde durduğu en önemli konulardan biri toplumda yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmektir. Toplumsal hayatta bireylerin şahsî ve içtimaî hayattaki ilişkilerinin sağlam olması sevgi, saygı, güven, muhabbet ve fedakârlık gibi duyguların oluşması ile gerçekleşir. Bu duygular, sağlam bir toplum düzeninin oluşmasına katkıda bulunan temel unsurlardır. Îsâr anlayışı, İslam toplumunun karakter, ahlak oluşumunda çok önemlidir. Bir toplumda yardımlaşma ve dayanışmanın hâkim olduğu bireylerden oluşan toplumda emniyet ve huzur hâkim olur. Çünkü îsâr, toplumda bireyler arasındaki fedakârlık, merhamet, sevgi, saygı, şefkat ve kardeşliğin bir tezahürüdür. Bireycilik anlayışıyla hep kendini düşünen, başkalarını düşünmeyen, paylaşma şuûruna ermemiş bir kimse İslam'da muteber değildir. Çünkü İslam yardımlaşma ve dayanışmayı toplumsal hayatın vazgeçilmez şartlarından biri saymıştır.

3.3. Toplumsal Bütünleşme

Çalışmamızın bu bölümünde Kur'ân'ın toplumsal bütünleşmeyle ilgili yaklaşımı incelenmiş ve dinin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Öncelikle “bütünleşme” olgusuna yapılan tanımlara, sonra da bütünleşme ile ilgili müfessirlerin yorumlarına ve bu konuda yapılan çalışmalara değinilmiştir.

3.3.1. Toplumsal Bütünleşme Kavramı

İnsan sosyal bir varlık olduğu için toplumda bir arada ve beraber yaşamak zorundadır. Toplumsal bütünleşme, birleşmek, birlik, kaynaşmak, denge ve ahenk

⁴⁴³ Turner, *Kur'an'ı Sait Nursi ile Okumak*, 597.

⁴⁴⁴ Nursi, *Uhuvvet Risalesi*, 7.

içinde bulunmak gibi anlamlara gelen “bütünleşme” din sosyolojisinde toplumdaki cemaat, müesseseler, küçük gruplar gibi toplumsal yapının çeşitli unsurları arasında kaynaşma durumudur.⁴⁴⁵

Toplumdaki küçük cemaat ve müesseselerin sosyal yapılarının unsurları arasındaki kaynaşmaya toplumsal bütünleşme denir.⁴⁴⁶ Bir bireyin veya grubun başka bir gruba yaklaşması ve beraber olması anlamına da gelir.⁴⁴⁷

Toplumsal bütünleşme, bireylerin ya da birden fazla toplumun, toplumsal kümelerle belirli amaçların gerçekleştirilebilmesi için davranış düzenlerindeki değişik ya da çatışan birimlerin uyumlulaşıp, bir düzen oluşturacak biçimde, karşılıklı bağımlılık içerisinde birleşmeleri ve yeni bir kimlikte buluşmalarıdır.⁴⁴⁸ Bir ülkeye dışarıdan gelen göçmenlerin yerli halk ile aralarındaki dil, kültür, örf, adet farkını kaldırarak aralarında bir kültür bütünlüğünün oluşmasıdır. Bir topluma dışardan gelen göçmenler, kamusal yaşama katılır, geldiği ülkenin dilini konuşur ve bir bütünleşme sürecinden geçerler.⁴⁴⁹

Toplumsal bütünleşmenin hedefi, toplumdaki farklılıkları azaltarak toplumsal yapıyı sağlamlaştırmaktır. Sosyal hayatta orta sınıfın oluşturulması ve orta sınıfa ait ortak kültür ve değerlerin yaygınlaştırılması toplumsal bütünleşmenin ve toplum yapısını sağlamlaştırmanın ana unsurlarını belirler. Toplumu oluşturan kişi ve grupların ortak istek ve yaklaşımlarını koruyup geliştirilmesini esas alarak toplumsal bütünleşme gerçekleştirmeye çalışılır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Ünver Günay (Der.), *Din sosyolojisi el kitabı*, Editörler: İhsan Çapcıoğlu, Niyazi Akyüz, 1 bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 455.

⁴⁴⁶ Âmiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, (İstanbul: İstanbul Üniv. İktisat Fakt. Yayınları, 1975), 292.

⁴⁴⁷ Remzi Yardımcı, İzzet Çıvgın, *Sosyolojiye Giriş*, 1bs. (Ankara: Nobel Yayınları, 2007), 79

⁴⁴⁸ Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 1997), 223.

⁴⁴⁹ Yardımcı, *Sosyolojiye Giriş*, 79.

⁴⁵⁰ Sami Güven, *Toplumbilim*, 1 bs. (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1999), 135.

Bir toplumun varlığını devam ettirebilmesi için en önemli koşullardan birisi sosyal adalet ve sosyal barışın olmasıdır. “Toplumsal hayatta herkese işine ve katkısına eşit olanak sağlanması” sosyal adalet ilkesinin somut bir içerik kazanabilmesi fırsat eşitliği ve fırsat adaletinin oluşumuna bağlıdır. Bu bağlamda bölgelerarası gelişmişlik düzeylerinin azaltılması, ekonomik iktisadî hizmetlerden bütün toplumun dengeli ve adil bir biçimde yararlanmaları sağlanmalıdır.⁴⁵¹

İlk insanla beraber dinin var olduğu ve dinle insanlar arasındaki ilişkiler bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla insanlığın ve toplumun yeryüzünde buluşmasıyla din, toplumları değişik şekillerde etkilemiştir. O zaman insanlık tarihi aynı zamanda dinler tarihi olarak da söylenebilir. İnsanlığın din ile olan bu beraberliği dinin insanlarla hem bireysel hem de toplumsal ilişkilerinin olduğunu göstermektedir.⁴⁵²

Din, kültürün ve toplumda kabul gören ortak değerlerin sonraki nesillere aktarılmasında ve süreklilik kazanmasında önemli işlevleri vardır. Din toplumdaki ortak değerleri kendi şemsiyesi altına alarak ortak kültürü koruma, aktarma işlevini görür.⁴⁵³

Toplumu oluşturan insanlar, yaşam ve hayat kültürleri birbirlerinden farklı kişilerdir. Din toplayıcı ve bütünleştirici bir unsur olarak da sosyal hayatta önemli bir etkiye sahiptir. Topluluklar belli coğrafya ve bölgelere yerleşen insanlardan ibarettir. Toplumdaki kişiler yaşama şekilleri ve bölgeleri farklı bireylerden oluşur. Bu toplulukları ortak hedef ve amaçlar karşısında birleştiren ve kaynaştıran olgu dindir. Böyle bir toplumda belirli amaç ve gayeler etrafında bir toplum haline getiren unsurların başında din gelir. Birbirinden farklı olan kişileri aynı duygu ve düşünceler etrafında birbiriyle bütünleştirir. Böylece din, birleştirici bir unsur olarak önemli bir işlevi yerine getirir.⁴⁵⁴

Günümüzde toplumsal bütünleşmeye katkısı açısından din eğitimi çok büyük bir önem kazanmıştır. Din, toplumsal hayatta bütünleştirici bir faktör olarak ele

⁴⁵¹ A.g.e. , 130- 133.

⁴⁵² Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*,1 bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 78.

⁴⁵³ A.g.e. , 96.

⁴⁵⁴ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 34.

alınmalıdır. Bu bağlamda eğitim etkinliklerinde ortak değerler önemle vurgulanmalıdır. Sosyal çözülmenin başlaması durumunda bütünleşmenin ve ortak değerlerin zayıflayacağına dikkat çekilmelidir.⁴⁵⁵

Farklı becerilere sahip olarak toplumu oluşturan kişiler çoğu konuda birbirine muhtaçtır. Her bir birey, bütünü parçaları gibi birbirlerini tamamlar. İnsanlar değişik eğitim ve öğrenimlerden geçerek değişik iş ve mesleklere yönelirler. Her kişi kabiliyetine göre toplumsal hayata katılarak onu işleyen bir bütün haline getirir. Böylece toplumda iş bölümüne bağlı olarak bir bütünleşme meydana gelir.⁴⁵⁶

Toplumsal bütünleşme, dünyanın olduğu kadar Türkiye'nin de öncelikli bir tartışma çerçevesi etrafında birleşen bir kavramdır. Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi etnik veya mezhepsel temelde var olan farklılıkların birlikte yaşama iradesi üzerinde yarattığı sonuçlar yönünden değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.⁴⁵⁷

3.3.2. Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Faktörler

Bir topluluğun bütünleşmesinde temel faktörler vardır ki liderlik, disiplin, güven, adalet bu faktörlerin başında gelir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında bunların çok büyük önemi vardır. Toplumun lideri durumunda olan kişinin toplayıcı rolü burada ortaya çıkmaktadır. Toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesinde psikolojik unsurların da önemli etkileri vardır. Örneğin, insanların tatmin, moral, güvenlik duyguları gibi faktörler toplumda birlik şuurunu etkilemektedirler.⁴⁵⁸

Kardeşlik projesindeki önemli yanlardan birisi de, Hz. Peygamber'in Müslümanlara güven vermesidir. Bu hususta bir güvensizlik olsaydı fitneler ortaya çıkardı. Müslümanlar, Hz. Peygamber'e o derece inanıp, güveniyorlardı ki, her şeylerini Mekke'de bırakıp bu güvenin sonucu olarak birlik olmuşlardır. Hz. Peygamber, Muhacir ve Ensâr arasında o derece bir güven oluşturdu ki, birbirini tanımayan iki

⁴⁵⁵ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 52.

⁴⁵⁶ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, 1 bs. (İstanbul: Beta Basım Yayım, 1994), 182.

⁴⁵⁷ Betül Duman, "Sosyal Kaynaşma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.15, S.1, (2010): 103-128.

⁴⁵⁸ Ünver Günay, "Din ve Sosyal Bütünleşme", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.7, S. 6, (1989): 1-14.

aile kardeşlik projesiyle aynı evde yaşamak durumunda kalıyordu. Hz. Peygamber, Müslümanlara tam bir şekilde güvendiği gibi, Müslümanlar da Hz. Peygamber'e güveniyorlardı.⁴⁵⁹

İnsanlar, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için cemaatle beraber ibadet ederler. Burada insanların biraraya gelmesiyle dinin görünen işlevi huzur, Allah'ın rızası iken dinin görünmeyen işlevi ise toplumsal bütünleşmedir.⁴⁶⁰

Din kişilere belirli bir dünya görüşü sağlar. İnsanlar inandıkları dinlerin etkisiyle bir dünya görüşüne sahip olurlar. Dinin toplumsal fonksiyonlarından biri de müminlere toplumsal olaylar karşısında takınacakları tutum ve tavırları belirleyen bir zihniyet ve ideoloji kazandırma yönüdür.⁴⁶¹

Toplumda birlik ve beraberliği sağlayan faktörlerden bir diğeri de toplumdaki kişiler arasında adaletin sağlanmasıdır. Özellikle toplumda gelir dağılımındaki adaletsizlik, bazı nedenlerle birilerinin kayırılması bazı hakların gözetilmemesi toplumdaki bütünleşmeyi bozan en önemli etkenlerdendir.⁴⁶²

Devlet yetkilileri kişiler arasında adaleti gerçekleştirmeyi ne kadar isterse istesinler kardeşlik, sevgi ve muhabbet ilkelerine dayanmadan gerçek manada adaleti gerçekleştiremezler. Aksine kardeşlik, sevgi ve muhabbet olmadan diğer maddî ve beşerî unsurlar toplum içerisinde kin ve adaveti arttırır.⁴⁶³

Bir toplumda istikrar birlik ve beraberlikle olabilir. Bir topluluğun varlığını devam ettirebilmesi toplumdaki bireylerin bir arada ve birbirlerine bağlı kalmalarına bağlıdır ve bir sosyal grubun istikrarı bütünleşme derecesi ile yakından ilgilidir. Ayrıca toplumdaki bireylerin ve sistemi oluşturan faktörlerin bir arada beraber bulunmalarına, uyumlu bir toplum oluşturmalarına da bağlıdır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Sancaklı, *Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi*, 69.

⁴⁶⁰ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 68.

⁴⁶¹ A.g.e. , 68.

⁴⁶² Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 182.

⁴⁶³ el-Bûti, *Fıkhu's-siyre*, 189.

⁴⁶⁴ Ünver Günay, *"Din ve Sosyal Bütünleşme"*, 3.

Toplumsal hayattaki bütünleşmeyi sağlayan başka bir faktör de bireylerin yönetime katılmaları ve özgürce fikirlerini ifade edebilmeleridir. Kur’ân, Hz. Peygamber’e Müslümanlara danışması, fikirlerini alması için tavsiyede bulunmaktadır: “Onlar, işlerini birbirlerine danışarak yaparlar”.⁴⁶⁵ “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et”.⁴⁶⁶ ayetinin manasında olduğu gibi.

Başkalarını en az kendisi kadar seven, mümin kardeşlerinin ihtiyaçlarını samimi bir şekilde kendi ihtiyacı gibi karşılamaya çalışan, diğer insanların saâdetiyle mutlu insanların toplumda sayıları arttığı zaman, sosyal hayatta toplumsal bütünleşme, insanları birleştirebilecek ortak değerler ve toplumsal bir düzen ortaya çıkmış olur.⁴⁶⁷

Toplumdaki bütünleşmelerin göstergeleri, bireylerin karşılıklı yardımlaşma, dayanışma, güven duygusu, kimlik ve aidiyet gereksinmesi gibi niteliklerdir. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma, güven, toplumsal ilişkilerin, ortak değerlerin gücü ve aidiyet duygusu; sosyal dışlamanın, ayrımcılığın ve eşitsizliğin azaltılması sosyal kaynaşmanın nitelikleridir.⁴⁶⁸

3.3.3. Kur’ân’da Toplumsal Bütünleşme

Toplumun birlik ve bütünlüğü, kişiler arasındaki bağların güçlendirilmesi İslam’ın yapısından oluşan bir düzenlemedir. Kur’ân’ın toplumun bütünlüğünü yönlendirmek açısından hedefi barış içinde yaşayan, kardeşlik duyguları içerisinde uyumlu bir İslam toplumu var etmek ve ümmet olarak bütünleşmeyi, birlik içerisinde yaşamayı mümkün kılmaktır.

Kur’ân’da toplumsal bütünleşmede “değerlerde birliktelik” esas alınmıştır. Kur’ân, inanç değerlerini her şeyin üstünde tutar. İnsanların inanç ve davranış birliği içerisinde dil, ırk, renk gibi beşerî unsurların mutlak rolü yoktur. Kur’ân beşerî bütünleşme unsurlarının etkilerini kabul eder. Beşerî bütünleşme unsurları, manevî

⁴⁶⁵ Şûrâ, 4/38.

⁴⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁶⁷ Kasapoğlu, *Kuran’da İki Zıt Karakter: Şuh ve İsâr*, 136.

⁴⁶⁸ Betül Duman, “*Sosyal Kaynaşma*”, 103-128.

değerler nispetinde bütünleşme yönündeki etkileri ifade eder. Fakat inanç birliğinin olmadığı zamanlarda beşerî unsurların bütünleştirme görevini yerine getirmeyeceği de bir hakikattir.⁴⁶⁹

İslam dini, insanlara dini tebliğin başlamasıyla çok hızlı bir şekilde geniş bir bölge yayılarak çok değişik millet ve kültürlerdeki insanları iman nuru ile biraraya getirmiştir. Böyle bir muvaffakiyet hiç şüphesiz Kur'ân'ın koyduğu esaslarla birlik ve beraberlik şuuruyla oluşmuştur.⁴⁷⁰

Hız. Peygamber, gayrimüslimler ile olan münasebetlerinde mutlaka iletişimi sürdürmüş, onlardan kendisini soyutlayarak yalnızlaştırmamış, İslamiyet'i tebliğ etmek, barış imzalamak, Müslümanların güvenliğini tesis etmek, ticaret yapmak ve Müslümanlara yapılan kötü fiillerin tazminini sağlamak gibi birçok nedenle onlarla irtibata geçmiştir.⁴⁷¹

Kur'ân toplumsal hayatta bütünlüğün sağlanması için iki düsturu esas alır. Birincisi bütün insanların Hz Âdem'den gelmesi cihetiyle toplumu oluşturan bireyler farklı ırk ve milletlere mensup olabilirler fakat neticede aralarında bir akrabalık bağı vardır. Çünkü aynı anne ve babadan gelmişlerdir. İkinci esas ise inanan kişiler arasında bulunan inanç kardeşliğidir, mümin kimse mümin kardeşinin yardımına koşar, sevincine de ortak olur.⁴⁷²

İslamiyet ilk doğduğu günden bu yana bütün insanları soy, sop, renk, millet ve bölge farkı ayırt etmeksizin bünyesine toplanmış, dinî ve kültürel farklılıkları bünyesinde cem etmiştir. Hız. Peygamber'in ashâbı arasında hem Mekke döneminde hem Medine döneminde Habeşli, Fârisî, Rumî vb. farklı ırk ve kabilelere mensup sahabeler bulunuyordu ki bunlar İslam'ın inkişafında büyük hizmetleri göstermişlerdir.⁴⁷³

Dinden kaynaklanan ahlakî değerlerin toplumun içerisindeki ilişkilerde en ulvî değerlerden üstün olduğu bir gerçektir. Kur'ân bütün müminlerin kardeş olduklarını

⁴⁶⁹ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 53-54.

⁴⁷⁰ Günay, *Din sosyolojisi el kitabı*, 459.

⁴⁷¹ Demircan, *Asrı Saadet Dünyası yeni bir toplum inşası*, 36.

⁴⁷² Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 184.

⁴⁷³ A.g.e. 36.

ifade etmiştir. Bu kardeşliğin Allah'ın bir ihsanı ve lütfu olduğunu belirtmiştir. Kur'an, tam bir bütünlük gerçekleştirebilmek için her türlü ayrımcılık ve anlaşmazlıktan uzak durmayı, düşmana karşı birlik olmayı istemiş ve bütün müminleri de buna davet etmiştir.⁴⁷⁴

Kur'an'da toplumsal bütünleşmenin en güzel modellerinden birisi ortaya konmaktadır. Bütünleşmenin temelini, toplumdaki insanların sahip olduğu inanç, değer yargıları ve kardeşlik oluşturmaktadır. Bu nedenle, böyle bir birlik ve bütünlüğü gerçekleştiren toplumun fertleri arasındaki ilişkiler daha samimî ve daha içten duygulara dayanır. Aralarında bütünleşmenin gerçekleştiği Muhacir ve Ensâr, birbirlerini fonksiyon gereği değil, mana bakımından da tamamlamaktadır. Neseb, kan bağı, maddî çıkarlar gibi maddî unsurlar böyle bir bütünleşmeyi sağlayamazlar.⁴⁷⁵

Kur'an da sosyoloji gibi toplumun bütünlüğünü konu edinir. Toplumsal bütünleşme alanında Kur'an'ın getirmiş olduğu en önemli düstur, bütünleşmenin hangi ilkeler üzere olacağıdır. Kur'an sosyolojisi, değerlerin kaynağı olarak Kur'an'ı görür. Kur'an Müslümanların sosyo-kültürel bir birlik oluşturmalarının zorunluluğundan bahseder. Birlik içerisinde yaşamayı, ümmet olarak bütünleşmeyi Kur'an'a olan bağlılık mümkün kılar. Kur'an-ı Kerim, bütünleştirici ve birleştirici hükümleri ifade eden ayetleri fazlasıyla ihtiva eder. Bu yönüyle diğer dinlerle kıyaslanamaz bir üstünlüğe sahiptir.⁴⁷⁶

Her şeyden önce insan bir toplum içinde yaşar. Bu toplum içinde şahsî ve toplumsal sorumluluklarının nerede başlayıp nerede son bulacağını bilmesi zordur. İşte insanın toplum içinde bu hak ve sorumluluklarını tayin eden dindir.⁴⁷⁷

“O, seni kendi yardımıyla ve müminlerle destekleyen ve onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini

⁴⁷⁴ İmâdüddin Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, Terc. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Risale Yayınları, 1988), 288-289.

⁴⁷⁵ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 58.

⁴⁷⁶ A.g.m. 53-54.

⁴⁷⁷ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 47.

uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı".⁴⁷⁸ Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i müşriklere karşı Medine halkından Ensâr topluluğu müminlerle desteklemiştir. Bu ayetin onlar için nazil olduğu söylenmektedir.⁴⁷⁹

Enfâl sûresinde geçen "*ellefe beynehum*" ve "*ellefe beyne kulûbihim*" ifadeleriyle Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu ilk İslam topluluğun fertleri arasında oluşturulan birlik ve bütünlüğe değinilmiştir. "Ülfet", aynı değerleri paylaşmaktan dolayı, mümin kişiler arasında oluşan his ve duygulardır. Aralarında kin, nefret, ayrılık, düşmanlık gibi sosyal çözülme olan topluluklar, din kardeşliği sayesinde birbirleriyle "ülfet" etmişlerdir. Ülfetin iki defa "kulûbihim" ile ilişkilendirilmesi, bütünleşmenin duygusal boyutunu göstermektedir.⁴⁸⁰

Allah'ın kalplerin kaynaştırdıkları, Medineli Evs ve Hazreç kabilelerinin kalpleridir. Aralarında yüzyıllardan beri düşmanlıklar bulunan Evs ve Hazreç kabilelerini birbirine kaynaştırdığı ve güçlü bir topluluk oluşturacak şekilde onları uzlaştıran İslâm'ın büyük nimetlerine işaret edilmiştir. Hicretten önce Medine'de Evs ve Hazreç kabileleri arasında asırlardan beri süren düşmanlıklar ve çekişmeler vardı, bazen "Buâs" adı verilen savaşlar çıkardı. Bu savaşlar yüz yirmi yıl sürmüştü. Bu iki kabilenin uzlaşmaları, neredeyse imkânsız gibiydi. Bu kabilelerde cahiliye hamiyeti çok güçlüydü. Bu durum her iki kabileyi de yıpratmış, içlerinden önemli birçok kişilerin ölümüne sebep olmuştu.⁴⁸¹

Cenabı Hak, onlara iman nasip edince iman nuru sayesinde aralarındaki cahiliye döneminden kalma husumet ve düşmanlığı unutturdu, kalplerindeki öfke ve saldırganlığı kaldırdı. Onları birbirine uzlaştırdı, tek bir ümmet yaptı. Birbirlerine düşman olan bu kişiler Müslüman olunca Hz. Peygamber'in etrafında birlik ve bütünlük içerisinde benzeri görülmemiş bir dayanışma içerisine girdiler. Husumetin yerini sevgi dostluk ilişkisi aldı. Cenabı Hak, onlara bütün eski hatıraları unutturmuş ve gönülleri birbirlerine karşı durulaştırmış; birbirlerinin yardımcısı ve destekçisi

⁴⁷⁸ el-Enfâl, 8/62-63.

⁴⁷⁹ er- Râzî, *Mefâtihu'l - ğayb*, VIII/177.

⁴⁸⁰ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 61.

⁴⁸¹ er- Râzî, *Mefâtihu'l - ğayb*, XV/194-195; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, III/1207-1208.

olmuşlardır. Cenabı Hakk'ın kalplerini kaynaştırdığı bu saff-ı evvel Müslümanların aralarında din kardeşliği ortaya çıktı. İşte Kur'ân bu olaya işaret etmiştir. Bu kabileler arasındaki katı asabiyetçiliğe rağmen kalplerinin kaynaştırılması Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak kabul edilir.⁴⁸² Cahiliye Arapları arasında şiddetli kabilecilik taassubuna rağmen kalplerin uzlaştırılması, Hz. Peygamber'in mucizelerindendi. Bu kabileler, toplumlar arasında en ileri derecede taassuba sahip kimselerdi. Zira birisine basit bir tokat dahi vurulacak olsa, onun kıssası yapılcaya kadar birbirlerine çarpışır dururlardı. Allah iman ile onların kalplerini birbirine uzlaştırdı. Öyle ki dinlerinden dolayı babalarıyla, kardeşleriyle savaştılar.⁴⁸³

Cenabı Hak, Muhacirlere yardım eden Medineli müminlerin kalplerini birbirlerine kaynaştırmıştır; birbirlerine düşman iken yerine birbirlerine muhabbet ve sevgi duymalarını takdir etmiştir. Müslümanların kalplerini birbirlerine uzlaştırmış, kaynaştırmıştır. Din kardeşliği ve tevhit inancı aracılığıyla aralarındaki düşmanlığı, kini, nefreti, ayrılığı kaldırıp onları bütünleştirmiş, yerine yakınlık, muhabbet ve dostluk oluşturmuştur. İnkâr üzereyken düşman olan kişiler, iman ettikten sonra kardeş olmuşlardır. Böylece bir binanın taşları gibi birlik ve beraberlik içinde, birbirine kenetlemiş olarak toplumsal bir yapıya sahip olmuşlardır. Toplumsal birlik ve bütünlük oluşturup bütünleşmeleri sebebiyle kuvvetleri artmıştır.⁴⁸⁴

Toplunun içindeki insanların birbiriyle birlik olmaları her zaman gereklidir. Fakat savaş gibi durumlarda daha çok birlik beraberliğe ihtiyaç duyulur. Birlik ve beraberliğini sağlayamayan toplumların başarılı olması zordur.⁴⁸⁵

Sonuç olarak; toplumsal bütünleşmenin anlatıldığı Âl-i İmrân suresindeki ayetler grubunda, değerlerin toplum içerisinde yaşatılması, yeni gelen nesile aktarılması bütün müminlere bir görev olarak yüklenmiştir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi ve devam ettirebilmesi için bütün imkânlar kullanılarak manevî, ortak değerleri yeni nesle aktarmak ve şahsiyetlerinin de bu değerler çizgisinde oluşması için gayret göstermek gerekir. Çünkü toplumsal birlik ve bütünlüğün devam

⁴⁸² ez- Zemaşerî, *Keşşaf*, II/ 1168; Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, IV/2427.

⁴⁸³ el- Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/67.

⁴⁸⁴ el- Mâturîdî, *Te'vîlâtü ehl-i sünne*, I/296, II/52; er- Râzî, *Mefâtihu'l - ğayb*, XV/196.

⁴⁸⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V/225.

ettirebilmesi için ahlâkî ortak değerlerin insanlar tarafından bilinmesine ve kabullenilmesine büyük bir ihtiyaç vardır.⁴⁸⁶

3.3.4. Dinin Toplumsal Bütünleştirmeye Katkısı

Toplumsal bütünleşmeyi sağlayan en temel unsur dindir ve toplumları etkileyen sosyo-kültürel bir müessesedir. Dinin toplumsal hayata en önemli etkisi, toplumu birleştirici bir unsur olmasıdır. Bu birlik ve topalayıcı şuurunun arkasında dinî inançlar ve onlara güç veren dinî değerler vardır.

Bütünleştiricilik dinin en önemli etkilerindendir. Din, bireyler arasında birlik ve beraberlik sağlar. Bireyin ülkesine, milletine, din kardeşlerine bağlılık duygusunu güçlendirip, onu sevgiye teşvik eder. Bireyleri ortak değerler yoluyla bir arada tutar. Örneğin, cemaatle yapılan ibadetler sırasında bireylerin bir arada bulunmaları aralarındaki ilişkileri güçlendirir; birlik, beraberlik ve dayanışmayı artırır. Cemaatle yapılan bu toplu ibadetler sırasında bir dayanışma duygusu oluşur. Böylece din toplumsal birlik ve dayanışma duygusunun korunmasına hizmet eder.⁴⁸⁷

Toplumsal hayatın bütünleşmesinde dinî ayin ve toplu ibadetlerin çok büyük bir önemi vardır. Dinî birliğin esasını oluşturan bu husus dinin pratik yönüdür. Bütün dinlerde birleştirici unsur dinî tören ve kâidelerdir. Cemaatle olan bütün ibadetler topluluk içerisinde kaynaşmış olarak varlığını sürdürür.⁴⁸⁸

Dinin toplumların varlığında toplumsal bütünleştirmeye etki eden işlevleri vardır. Öncelikle din, birtakım ahlâkî değerler koyarak toplumsal düzeni korumaya çalışır. Müminleri sevgi ve şefkat rabitalarıyla bireyler arasında birleşme ve dayanışmayı artırabilir. Beşerî ilişkilerin, din kardeşliğiyle pekiştirilmesi ve desteklenmesi gerekir. Din, toplumsal denetimi sağlamaya çalışarak bireylere yol gösterir. Böylece toplumsal bütünleştirmeye etki eden bir işleve sahiptir. Dinin vermiş olduğu ruh

⁴⁸⁶ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 59-60.

⁴⁸⁷ Mustafa Köylü, “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, (2007): 82-83.

⁴⁸⁸ İhsan Çapcıoğlu, Niyazi Akyüz (Der.), *Din sosyolojisi el kitabı*, 1bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 55.

birliği sayesinde milleti, dili, ülkesi farklı olan insanlar arasında bile güçlü ve devamlı beraberliktelikler oluşur.⁴⁸⁹

Din kardeşliğindeki ortak değerler, toplumun bireylerini manevî olarak birleştirir. Bu manevî beraberlik, diğer beraberliklerin önüne geçer. Değişik milletlere, ırklara, dillere mensup kişiler arasında kopmaz manevî bağlarla onları kaynaştırır. Hayatın güçlüklerini yenmek için mümin kendinde dünyanın sınırlarını aşan bir güç bulur. Din ferâgati, sabrı, mücadele etmeyi telkin ettiği için topluma düzen verir, gelecek de ümidini dinden alır.⁴⁹⁰

İslam dini, temel inanç esaslarının yanında, hayatın tüm alanlarında temel prensip ve düsturlar koyup, bütünleşmenin prensiplerini ortaya koymuştur. Din kardeşliğini müminlerin esas beraberliği için bir ilke olarak karara bağlamıştır. Diğer beşerî ilişkileri, bu büyük birliğe zarar vermedikçe uygun bulmuştur. Müminler toplumsal bütünleşmenin bütün Müslümanlar arasında sağlanmasıyla yükümlüdür, “vahdet-i umumi” ile memur olduğumuz birlik, cemiyetin temel umdesidir. Toplumda birlik ve bütünleşme ancak ilâhî mesajların etrafında birleşme ile mümkün olur. Müslümanlar, bu prensiplere bağlılıktan ayrılmamak şartıyla birlik ve bütünlüğü gerçekleştirebilirler.⁴⁹¹

Din, müminleri iman kardeşi sayarken, inanç bağını temel esas alır. İnanç kardeşliği, Müslümanların içinde en büyük bağı oluşturur. Müminler soy, bölge, millet gibi beşerî faktörlerle de birbirlerine ilişkilidirler. Din, bu beşerî faktörlerin varlığını inkâr etmez. Fakat soy, ırk bağı gibi beşerî faktörler din kardeşliğinin yerini alamaz ve dinden üstün tutulmamalarını da şart koşar. Toplumsal bütünleşmeye, birlik, beraberlik ve bütünlüğe son derece önem veren İslamiyet bu alanda beşerî unsurlarla oluşan anlayışları reddeder. Toplumsal bütünleşmede “din birliği”ne dayanır.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Metin Öztürk, Mustafa Kemal Coşkun, *Sosyoloji*, 5 bs. , (İstanbul: Aykut Basım Yayın, 2008), 159.

⁴⁹⁰ Aydın, *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, 201-205.

⁴⁹¹ Mahir İz, *Din ve Cemiyet*, (İstanbul: Med Yayınları, 1979), 188-189.

⁴⁹² Abdülkerim Zeydan, *İslâm Davetçilerine*, Tercüme Nezir Demircan, (Ankara: İkbal Yayınları, 1977), 144.

Dinin, toplumların varlığında toplumsal bütünleştirmeye etki eden işlevlerinden biride ahiret inancı ve hesap verme inancıdır. Ahirete iman, kişiye ruhun ebedi olduğu fikrini verir. Ruhun ebedi olduğuna, bir gün bedenlerin de dirileceğine inanan ve bir gün hesap sorulacağı şuuruyla sahip olan kişilerin hayatında kötülüklerden uzaklaştıran bir işlev icra eder. Bundan dolayı, ahiret inancına sahip olan kişilerin oluşturduğu toplumlarda birlik şuurunun ve dolayısıyla toplumsal bütünleşmenin daha güçlü ve sağlam olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁹³

Dinin, toplumsal bütünleştirmeye etki eden başka faydalı yanları da vardır. Öncelikle, düzenli olarak Allah’a itaat eden kişinin kendi inancını devam ettirmesi ve güçlendirmesi açısından çok önemlidir. Sonra da, dinî inanç ve değerler insana zor ve sıkıntılı zamanlarında bir ümit kaynağı olabilir. Dinî inanç ve değerler sayesinde insanlar acı ve sıkıntılarında bir hikmet bulabilirler. Dolayısıyla stresli ve sıkıntılı zamanlarda, cemaatle gelen manevî destek, fertlerin ruhsal sağlığını devam ettirmesi yönünden çok önemlidir. Özellikle kutsal mekânlardaki yapılan ibadetler, sonra birlikte geçirilen zamanlar, kişilerin sıkıntılarını paylaşmalarına ve birbirlerine yardımcı olmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda birlikte ibadet eden insanlarda bir “aynıyet duygusu” gelişir. Çünkü herkes aynı şeye inanmakta, aynı şeye ibadet etmekte ve aynı düşüncelere sahip olmaktadır. Böylece toplumdaki kişiler birbirine daha fazla güven tesis etmektedir.⁴⁹⁴

Toplumsal bütünleştirme, toplumu oluşturan kişiler arasında hâkim olan değerlerin kabullenilmesi, ortak davranış ve tutumlar şeklinde yansıtılmasıdır. Bu değerlerin kaynağında ise din vardır. Dinî faktörler, toplumun ortak değerler ve inançlar doğrultusunda bütünleşmesinde önemli rol oynar.⁴⁹⁵

Cenabı Hak, müminlere Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’in sünnetine sarılmayı, ihtilaflı durumlarda onlara başvurmayı farz kılmıştır. “Kur’ân ve Sünnete sıkı bir şekilde sarılmak” ilkesi etrafında biraraya gelinmesini emretmiştir. Bu da birlik ve bütünlük, anlaşmazlıktan kurtulmanın ve kendisi vasıtasıyla din ve dünya menfaatlerinin

⁴⁹³ Kamil Kaya, “Sosyolojik Açıdan Din”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S.2, (1996): 155.

⁴⁹⁴ Köylü, *Ruh Sağlığı ve Din*, 82-83.

⁴⁹⁵ Kasapoğlu, *Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 45.

gerçekleyebileceğinin bir sebebidir. Allah Teâlâ, müminlere biraraya gelmeyi emretmiş ve Yahudiler ve Hristiyanlar gibi tefrikaya düşmeyi de yasaklamıştır.⁴⁹⁶

Bütün dinler toplumsal yapıyla yakından ilgilidir. Din, toplumsal bütünleştirmenin sağlanmasına yönelik birçok fonksiyon üstlenir. Dinden doğan gruplar, bir kısım sosyal unsurların etkisi altında kalır. Dinî değer ve davranışların kişiler üzerinde müspet etki ve tesire sahip olduğu bir gerçektir. Toplumun yararına olan davranış, tutum ve değerleri teşvik eder. Dinin kültürel yönlerinin ekonomi, aile, eğitim, siyasî ve toplumsal yapı ile sıkı ilişkileri vardır. Bu ilişkiler dinin kültürel yönlerini etkilerken, din de sosyal hayatın kültürel yönünü etkiler. Böylece toplumsal bütünleştirmeye ve barışa katkı sağlarlar.⁴⁹⁷

Dinin toplumsal bütünleştirmeye etki ve katkısı konusunda İbn Haldun şöyle der:

*Dinin öğretileri bireylerde kıskançlık, rekabet ve çekişmeleri ortadan kaldırması, o toplumdaki fertlerin kalplerini manevi değerlere yöneltmesiyle toplumdaki bireylerin kalplerinin kaynaşması, o toplumdaki dinî değerlerin yaşanmasıyla Allah'ın yardımı tecelli ederek gerçekleşir. Toplumu oluşturan kişilerin kalpleri aynı amaç ve gaye için buluştuğunda onların önünde hiçbir şey duramaz.*⁴⁹⁸

Müslümanların imanları güçlü ve amaçları ahirete yönelik olsa da beşer olmaları hasebiyle nefsin kaprisleri ve arzularına kapılabilirler. İşte Allah için kardeşleriyle ittihat etme düşüncesi nefsin bu hastalığını ıslah eder.⁴⁹⁹

İslam'da insanların birbirleriyle ortak amaç ve hedefleri, aynı idrak ve düşünceye sahip oldukları, birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma içinde bulundukları süreçte böyle bir toplum ahlakî davranışların da sahnesi olacaktır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV/314.

⁴⁹⁷ İhsan Çapcıoğlu, Niyazi Akyüz (Der.), *Din sosyolojisi el kitabı*, 46.

⁴⁹⁸ Abdurrahman İbn Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, Terc. Halil Kendir, (İstanbul: Yeni Şafak Kültür, 2004), I/ 222.

⁴⁹⁹ Turner, *Kur'an'ı Sait Nursi ile Okumak*, 591.

⁵⁰⁰ İsmail Râci el-Faruki, *İslâm Aydınlatıyor*, 129.

İslam, insanlar arasındaki ayrılıkları bir potada eritip kişileri ortak amaç, ortak ülkü ve gayeler etrafında birleştirme başarısını evvela tevhit inancına borçludur. Aynı zamanda insanın yalnız Allah karşısında, Allah'tan başka hiçbir güç tanımadan, eşit olarak tevhit inancını yaşamasının sosyal hayatta meydana getirdiği etkilerdir. Ortak amaç, ortak ülkü ve gayeler etrafında birleşen insanlar arasında toplumsal bütünleşmeyi sağlamada dinin çok büyük bir rol oynadığı söylenebilir.⁵⁰¹

İslamiyet evrensel bir din olduğundan şimdilik Müslüman olmayanlar her zaman için Müslüman olmaya adaydır. Bu bağlamda, diğer inanç mensuplarına güzel muamelede bulunmak esastır. Aynı zamanda böyle davranmak İslam'ın bizatihi bir gereğidir.⁵⁰²

İslam toplumunun kurallarını belirleyen dini değerlerdir. Bu değerlerin kişiler üzerindeki etkilerini Müslümanların gerçek hayatından öğrenebiliriz. Ümmetin bireyleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışma toplumsal bütünleşme meydana getirir. Dünyanın her bir yerindeki İslam ümmeti Allah Teâlâ'nın emriyle, dini değerler etrafında birlik ve bütünlük oluşturur. Bütün bunlar imanın toplumsal hayattaki tesirleridir. Allah'ın İslam ümmetine bir nimetide hayata geçirme imkânını vermesidir.⁵⁰³

Daha önce Muâhat bölümünde detaylı bir şekilde incelediğimiz Ensâr ve Muhacirler farklı şehir ve değişik kabilelere mensup iki farklı sosyal gurupturlar. Fakat bunlar birbirlerine derin bir sevgi ve şefkat ile yaklaşmışlar. Özellikle Ensâr, Muhacirleri en az kendileri kadar düşünmüş ve onların ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçları gibi karşılamıştır. Bu sevgi ve şefkat ile yaklaşım her iki gurubu ortak bir düşüncede birleştirerek, güçlü bir toplumsal bütünleşmeyi ortaya çıkarmıştır.⁵⁰⁴

İnsanlar arasında düşünce ayrılıklarının olması doğaldır. Cenabı Hak insanları zekâ, yetenek ve düşünce yönünden farklı yarattığına göre insanlar arasında düşünce ve

⁵⁰¹ Özcan Güngör, “Kur'an'da Sosyal Bütünleşme”, *Diyanet İlmi Dergi*, S. : 40/3, Ankara: (2004), 38.

⁵⁰² Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 182.

⁵⁰³ Kutup, *Tevhid*, 434-437.

⁵⁰⁴ Kasapoğlu, *Kuran'da İki Zıt Karakter: Şuh ve İsâr*, 139.

fikir ayrılıklarının olması da normaldir. “*Rabbin dileyseydi bütün insanları tek bir millet yapardı. Fakat onlar ihtilaf etmeye devam ediyorlar*”.⁵⁰⁵ Yalnız bu ayrılıkların, fikir ve düşüncede kalması, ileri gidip düşmanlığa varmaması gerekir. Düşünce ve fikir ayrılıklarını, düşmanlık sınırına vordırmamak için herkesin Cenabı Hakk’ın koyduğu sınırlarda durması, Kur’ân’a ve sünnete sarılması, Kur’ân’ın genel prensiplerinin dışına çıkmamaya dikkat etmesi gerekir.⁵⁰⁶

Hız. Peygamber ve ilk Müslümanlar Mekke’de müşriklerle beraber on üç yıl yaşadılar. Bir grup Müslüman da Habeşistan’da Hristiyanlarla beraber farklı bir toplum içinde yaşamının en güzel örneğini verdiler. Hız. Peygamber, Medine’ye hicret ettiğinde Medine’de idarî bir yapı yoktu. Hız. Peygamber, önce Muâhat projesi ile Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik oluşturduktan sonra Müslümanlar, Yahudiler ve müşrik Arapları kapsayan, daha önce hiç görölmemiş sosyal-siyasî bir yapı oluşturdu. Böylece farklı din, ırk ve milletleri bir çatı altında toplayan toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir yapı teşkil etti. Böylece herkes barış ve güven içinde yaşayacak hak ve sorumluluklarını bilecekti. Bunun sonucunda Medine’de toplumu yeniden düzenleyen, hak ve sorumluluklarını belirleyen, adli ve idari yapıları kuran bir anayasa sözleşme hazırladılar, bu sözleşme Medine Vesikası adıyla günümüze kadar intikal etmiştir. Bu sözleşme Müslümanların diğer toplumlarla beraber yaşamasının ilk somut örneğini oluşturur.⁵⁰⁷

Hız. Peygamber’in toplumsal bütünleşmeye yönelik uygulamaları beş temel esasın korunmasına yönelik olmuştur. Bunlar “Makasıd-ı Hamse” diye bilinen din, can, mal, nesil ve aklın korunmasıdır. Kur’ân’da adalet evrensel bir değer olarak kabul edilir: “*Her ümmetin bir peygamberi vardır. Onların peygamberi geldiği (tebliğini yaptığı) zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez*”.⁵⁰⁸ Farklı din ve inançlara sahip olmak adaleti davranmaya engel değildir. “*İnsanlar*

⁵⁰⁵ Hûd, 11/118.

⁵⁰⁶ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 3/86.

⁵⁰⁷ Demircan, *Asrı Saadet Dünyası yeni bir toplum inşası*, 19-23.

⁵⁰⁸ Yûnus, 10/47.

*arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!”*⁵⁰⁹ ayetinin manası bu konuda çok önemlidir.⁵¹⁰

Hız. Peygamber'in Ensâr ve Muhacir arasında oluşturduğu toplumsal bütünleşme birlik ve beraberliğin meydana getirdiği zafer ve fetih ortamı; İslam tarihinde zafer ve fetihler, içindeki toplumsal bütünleşmenin dışarıya muvaffakiyet şeklinde yansımalarıdır mesajını vermektedir.⁵¹¹

Günümüzde İslam toplumunda ve bütün insanlık âleminde dünyevileşmenin tesiriyle kardeşlik, sevgi ve muhabbetin zayıfladığı görülmektedir. İnsanlar, Kur'an'ın genel prensipleri içinde kaldıkça kardeş olurlar. Aralarında fikir ve düşünce bazında bazı ayrılıkların olması; birbirlerini sevmelerine mani değildir. Hız. Peygamber, Kur'an ile din düşmanlarına karşı cesur ve şecaatli; birbirlerine karşı ise şefkatli, merhametli, birbirlerini seven ve saygı duyan ideal bir toplum kurmuştu. Müminler, Kur'an'ın genel prensiplerine gönülden sarılıp, o prensiplerin dışına çıkmadıkça her zaman böyle bir toplumun kurulması mümkündür.⁵¹²

Sonuç olarak, Müslümanların, tevhit inancı etrafında ittifak edip, bütünleşmelerini gerekli kılan ayetler, hükümler geldikten sonra, arzu ve hevalarına uyarak, haset ve kıskançlığa kapılarak, tefrikaya düşüp birbirine düşman olan Yahudiler ve Hristiyanlar gibi olmamalıdır. Bu ilâhî hakikatler, ortak inanç ve değerler üzerinde birleşmeyi ve bütünleşmeyi gerektirir. Yahudiler, Hristiyanlar ve parçalanıp dağılan eski ümmetler başta tevhit ve âhiret inancı olmak üzere birçok konuda görüş ayrılığına ve tefrikaya düştüler. Birbirlerini tekfir ettiler, dini yanlış yorumlamalarından parça parça olup dağıldılar. Müslümanlar parçalanıp dağılan önceki ümmetlerden ibret almalı, aralarındaki din kardeşliğini, birlik ve bütünlüklerini muhafaza etmelidirler.⁵¹³

⁵⁰⁹ Nisâ, 4/105.

⁵¹⁰ Demircan, *Asrı Saadet Dünyası yeni bir toplum inşası*, 34.

⁵¹¹ Algül, *Muhâcirûn - Ensar Üzerine Bir Araştırma*, 48.

⁵¹² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/86.

⁵¹³ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 60.

3.3.5. Ümmet Bilinci

Ümmet kavramı “e,m,m” kökünden gelmektedir. Ümmet herhangi bir şeyin bir araya getirdiği topluluktur. Bir araya getiren bir din olabilir, bir zaman veya bir mekân olabilir. Ümmet sözcüğünün çoğulu da “ümem” ifadesidir.⁵¹⁴

Ümmet sözcüğü “e,m,m” kökünden gelmektedir. Kur’an’da 118 yerde geçmekte ve asabiyet, topluluk, millet, din, anne, asıl, ümmet-i Muhammed, mahlûk vb. manalarına gelmektedir.⁵¹⁵

1. Asabiyet manasında kullanılmıştır; mesela: “*Soyumuzdan da sana teslim olan bir topluluk çıkar*”.⁵¹⁶ vb. ayetlerin manasında olduğu gibi .

2. Ümmet, topluluk manasında kullanılmıştır; mesela: “*Her ümmetin bir peygamberi vardır*”.⁵¹⁷ Bu ve benzeri ayetlerin manasında ümmet ve ümem kelimeleri topluluk, millet gibi anlamlarda kullanılmaktadır. “*Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır*”.⁵¹⁸ Ayetinde geçen ümmet bunların her birinin türünün birer ümmet olduğu, doğaları gereği Allah Teâlâ’nın onları bir araya getirdiği manasını taşır. Bunların bir kısmı örümcek gibi dokumacı kimileri surfe gibi inşaatçı, kimileri karınca gibi zahireci, kimileri ise serçe ve güvercin gibi her öğün azık aramaya çalışan türlerdir. Bunlardan başka her birinin kendine mahsus özellikleri olan pek çok yapıda hayvanın birer ümmet sayıldığı da anlaşılmaktadır.⁵¹⁹

3. Din anlamında kullanılmıştır; mesela: “*Doğrusu Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerinden gitmekteyiz*”.⁵²⁰ ayetinde geçen ümmet bir araya getiren, bir din üzere bulduk demektir.⁵²¹

⁵¹⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 29.

⁵¹⁵ ed-Dâmeğânî, *Islâhu ’lvücûh ve ’n-nezâir fî ’l-Kur’âni ’l-Kerîm*, 42-44.

⁵¹⁶ Bakara, 2/128.

⁵¹⁷ Yûnus, 10/47; Hûd, 11/118.

⁵¹⁸ En’âm, 6/38.

⁵¹⁹ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 29.

⁵²⁰ Zuhruf, 43/22.

4. Ümmet-i Muhammed manasında kullanılmıştır; mesela: “(Ey ashâb-ı Muhammed! Siz) insanlar(ın iyiliği) için (ortaya) çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz; iyiliği emreder, kötülükten men’ eder ve Allah’a iman edersiniz”⁵²² vb. âyetlerinde olduğu gibi.⁵²³

Bu ayetle sahâbelerin Müslümanlar arasındaki en faziletli nesil kabul edilmektedir. İbn Abbas (r.a) bu ayetin Hz Peygamber ile Mekke'ye hicret edenler için nazil olduğunu söylemiştir. Bazı sahabeler ise ayette geçen “kuntum” fiilinin mazi sigasında olmasından dolayı şu ayetin Hz Peygamber ve ashabına işaret ettiğini söylüyorlar. Mücahit’e göre Allah'a iman eden, emri bil maruf nehyi anil münkeri yapan kimseleri bu ayetin mânâsına dâhil ediyor. Bazı âlimlerde bütün İslam ümmetine şamil olduğunu söylemişler. Bu ümmet hak ve adalet üzerine olmasından dolayı diğer tüm ümmetlerden daha hayırlıdır. Kadıul kudat Ebu Hasan şöyle diyor ümmet lafzı cemaat manasına delalet eder. (Yani Hz Peygamberi tasdik eden tüm müminler) Bu ümmetin içerisinde salih olmayanlarla beraber salihler çoğunlukta olduğu için bu ümmet en hayırlı ümmettir bazı âlimler şöyle diyorlar. Bu ayetin manası levh-i mahfuzda en hayırlı ümmet oldukları için bu sıfat kullanılmıştır, sizden öncekiler bu sıfatları üzerinde taşıdıkları için siz de onlara muhalefet etmeyiniz ve ef’alinizle onlara ittiba edin.⁵²⁴

“İnsanlar bir tek ümmet idiler”.⁵²⁵ “Eğer rabbın dileyseydi insanları tek bir ümmet kılardı”.⁵²⁶ ayetlerin de geçen ümmet ise imanda birliği anlatmaktadır.⁵²⁷

Hiz. Peygamber’in sahâbelerinin zikredildiği ayetlerde, ashâb-ı kirâma senâ edilmekte ve sahâbîlerin öncelikle mutedil bir ümmet oldukları belirtilmektedir:

⁵²¹ Ferâhidî, *Kitâbu’l-ayn*, I/87.

⁵²² Âl-i İmrân 3/110.

⁵²³ ed-Dâmeğânî, *Islâhu’lvücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, 42-44.

⁵²⁴ Şerîf er Radi, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru’l-kütübî’lilmiyye, 1429/2008), 275.

⁵²⁵ Bakara, 2/223.

⁵²⁶ Hûd, 11/118.

⁵²⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredat*, 30.

“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık”.⁵²⁸ Yine sahâbîlerin fakir ve muhtaç bir durumda olsalar dahi mümin kardeşlerini kendi nefislerine tercih ettikleri de ayette mealen ifade edilmiştir: “Onlardan önce Medine’ye yerleşmiş ve imanı gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler”.⁵²⁹ Son olarak ise Allah’a ve Resul’üne yardım edenler oldukları da ayette mealen şöyle geçmektedir: “Bu mallar, Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir Muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir”.⁵³⁰

Ümmet, İslamın getirmiş olduğu maddî, manevî değerleri kabul etmiş topluluğun adıdır. Ümmet, bir değerler toplumdur. Ümmet, ortak kıblenin, insanlar arası bağın, biraraya toplanmalarının sebebi olarak nitelendirilir. Böylelikle de müminler, İslâm ümmetinin bir üyesi olurlar.⁵³¹

“Ümmet” denildiğinde, müminler topluluğu anlaşılır. Dünyadaki bütün müminler bu topluluğun birer gönüllü üyesidirler. “Ümmet” denilen toplumsal yapı, tevhid inancının birleştirdiği müminler topluluğundan meydana gelir ki bu toplumun ortak kurallarını belirleyen de dinî değerlerdir. “Ümmet” akidesinin insan üzerindeki tesirini Müslümanların gerçek hayatından öğrenebiliriz. Dünyanın her bir yerindeki İslâm ümmeti Allah Teâlâ’nın emriyle, dinî değerler etrafında birlik ve bütünlük meydana getirir. Ümmetin bireyleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışma toplumsal bütünlüşmeyi oluşturur. Allah’ın İslâm ümmetine bir nimeti de yaşanma imkânını vermesidir, yoksa hayalî örnekler, kuru fikirler değildir, tarihin kaydettiği yaşanmış gerçeklerdir.⁵³²

⁵²⁸ Bakara, 2/143.

⁵²⁹ Haşır, 59/9.

⁵³⁰ Haşır, 59/8.

⁵³¹ Ali Şeriatî, *Ümmet ve İmamet*, Terc. Ahmet Sait, (Ankara: Fecr Yayınları, 1997), 35- 36.

⁵³² Muhammed Kutup, *Tevhid*, Terc. Nureddin Yıldız, 1 bs. (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 434-437.

Kur’ân-ı Kerim, “ümme” şeklindeki bir toplumsal yapının lüzûmunda ve Müslümanların birliğinin bu “ümme” şuurıyla meydana gelebileceğinden bahseder. Ümme, toplumun varlığının sebebi ve gayesi; ilahi modelin pratiğe dökülmesidir. Ümme, toplumsal yapısının etrafında Müslümanların birlik ve beraberliğine vurgu yapar. Bu anlayış dünyadan sıyrılmayı değil, ahlâkî kurallara uymayı gerektirir.⁵³³

*“Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin rabbinizim. Şu halde bana kulluk edin. Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler. Oysa hepsi bize dönecektir”.*⁵³⁴ ayetindeki ümme kelimesi, millet demektir, kaynaklarda “el-milletü” “eş-şeriatü” anlamında tefsir edilmiştir. İslâm millete işaret eder. Bu millet, farklı farklı değil, tek bir millet olarak işaret edilen bir ümmettir. Buna göre müminlerin tefrikaya düşmeden tek millet yani din kardeşleri olarak birleşmeleri gerekmektedir.⁵³⁵

Kur’ân-ı Kerim, aynı inanç ve gayeleri paylaşan toplumsal yapı için insanların oluşturduğu yapıya ümme adını vermektedir: *“Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin rabbinizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının”.*⁵³⁶

Ümme anlayışı Müslümanların saygın ve güçlü bir medeniyet olma statüsünden gerilemeye ve ihtilaflara yol açan tefrikalara karşı bir çözüm olarak savunulmuştur. Bu bağlamda birlik ve ittihadı yapılan vurguda sosyal hayatta ulaşılması gereken hedefleri kolaylaştırmak için tasarlanmış gücün bir parçasıdır.⁵³⁷ Her mümin ümmetin bir unsuru olduğu derecede bir varlığa sahiptir. Başkalarıyla olan ilişkilerindeki sorunları çözmede ümme yapısı çok etkilidir. İslam toplumunda belirlenen ilişkilerin önemi ümme yapısından gelen emirlerle desteklenir. Misafirperverlik, dostlarla iyi geçinme, bayramlarda başkalarının kötülüklerini

⁵³³ İsmail Râci el-Faruki, *İslâm Aydınlatıyor*, Terc. Abdullah Davutoğlu, (İstanbul: İnkılap Yay. 2008), 127.

⁵³⁴ Enbiyâ, 21/92-93.

⁵³⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/164.

⁵³⁶ Mü’minûn, 23/52.

⁵³⁷ Colin Turner, *Kur'an'ı Sait Nursi ile Okumak*, 1bs., (İstanbul: Nesil Yayınları, 2000), 578.

bağışlama, barışmak vs. tüm bunlar İslam dininin ideolojik yönünü oluşturan ümmet hissinin telkinleridir.⁵³⁸

Kur'ân-ı Kerim, müminlerin topluluğunu adlandırmak için “ümmet” kelimesini seçmiştir. İslamiyet'te kişileri bir araya getiren en kutsal bağ, ortak amaç ve hedefler doğrultusunda yürümektir. Nitekim ümmet kavramının temeli beşerî ortaklıklar dediğimiz kan, soy, neseb, millet, toprak birliği değildir. Birçok toplumsal oluşum kan bağı, millet birliğini, maddî çıkarları esas alırlar. Fakat İslamiyet sosyal bütünleşmeyi ifade için “ümmet” terimini ortaya koyarak ortak amaç ve hedeflere doğru ilerlemeyi toplum felsefesinin temeli kabul eder. Ümmet, ortak kibleye doğru hareket için belli bir yol seçip ilerleyen, birlik içinde olan kişilerin oluşturduğu toplumdur. Ümmet ortak amaç, hedef, değerleri olan seçkin bir topluluktur.⁵³⁹

İslam ümmetinin kalkınıp güçlenmesi ümmet birliğinin oluşması ile mümkündür. Bu birlik ve beraberlik de kardeşlik, sevgi ve muhabbet olmadan gerçekleşmez. Ümmet içerisinde kardeşlik ve sevgi bağları olmadan hiçbir şey toplumu biraraya getiremez. Birlik ve beraberlik gerçekleşmedikçe güçlü bir devlet de meydana gelemez.⁵⁴⁰

İslam'da insanların birbirleriyle ortak amaç ve hedeflere, aynı idrak ve düşünceye sahip olan, birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma içinde olan toplum ahlaki davranışların sahnesi olarak kabul edilir.⁵⁴¹

İslamiyet evrensel bir din olduğundan henüz Müslüman olmayanlar her zaman Müslüman olmaya adaydır. Bu bakımdan, diğer inanç mensuplarına güzel muamelede bulunmak esastır. Diğer taraftan böyle davranmak İslam'ın bizatihi bir gereğidir.⁵⁴²

⁵³⁸ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (İstanbul: İletişim Yay. , 2010), 88.

⁵³⁹ Ali Şeriatî, *Ümmet ve İmamet*, 37-38.

⁵⁴⁰ M. Said Ramazan el-Bûti, *Fıkhu's-Siyre*, çev. Atik Aydın, 2 bs. (İstanbul: Bilge Adam Yayınevi, 2012), 188.

⁵⁴¹ İsmail Râci el-Faruki, *İslâm Aydınlatıyor*, 129.

⁵⁴² M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 182.

3.4. Toplumsal Çözölme

Bir toplumun varlığı, bütünleşmeyi gerektirir. Toplumsal bütünleşme ve çözölmenin ortaya çıkışı belli bir süreç içerisinde olmaktadır. Toplumsal çözölme, bütünleşmenin zıttıdır ve toplumu oluşturan toplumsal ilişkilerin toplumdaki bütünleşmenin bozulmasıdır. Böylece artık toplum, uyum içerisinde bir birlik olma özelliğini yitirir.⁵⁴³

Bir toplumdaki kişilerin davranış alışkanlıklarına ya da yerleşik toplumsal kurumlara uyumlarını kaybetmeleri sonucu oluşan durum “toplumsal çözölme” diye açıklanır. Toplumun en önemli hedeflerinden birisi, sosyal çözölmeleri önleyerek birleşme sürecinde toplumun varlığını devam ettirtmektir. Toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmediği toplumlarda, insanlar birbirlerine ve sosyal gruplara karşı yabancılaşırlar. Bunun sonucunda toplumsal çözölme oluşur.⁵⁴⁴

İnsanların toplu halde yaşamalarında etkili olan ortak değerlerin çözölmesi durumunda, toplumda normsuzluk denilen durum ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki ortak değerler toplumsal dayanışmayı sürekli kılan önemli unsurlardandır. Bu değerler zedelendiğinde toplumsal çözölme hali baş gösterir. Toplumda normların zedelenmesi ise, toplumsal sorunların oluşmasında önemli bir neden olarak görülmektedir.⁵⁴⁵

Toplumsal hayatta dinî bağlar zayıflarsa, buhran meydana gelir. Toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştiremeyen topluluklarda toplumsal çözölmeler gerçekleşir. Toplumsal çözölmeler karşısında dinî bağlar toplumu koruyucu bir rol üstlenir. Toplum içindeki dağınıklığa, düzensizliğe, bunalıma karşı bütünleşmeyi korur.⁵⁴⁶

Toplumsal bütünleşmenin oluşmasına bazı engeller vardır. Hoşgörüsüzlük ve toplum içindeki milli birlik ve bütünlüğün sağlanamaması, toplumun içinde millî topluma

⁵⁴³ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji Toplumbilimi*, 9 bs. , (İstanbul: Der Yayınları, 1998), 276-277.

⁵⁴⁴ Güven, *Toplumbilim*, 134.

⁵⁴⁵ Eren, Selim. "Toplumsal Norm, Ahlak ve Din". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.11, S. 2, (2007): 289-316.

⁵⁴⁶ Habil Şentürk, *Din Psikolojisi*, 1 bs. , (İstanbul: Esra Yayınları, 1997), 181.

mensup olma yerine boy, aşiret, kabile taassubunun oluşması, ırkçılık ve biyolojik esasların ortak değerlerin önüne çıkarılması, Etnosantrizm yani kendi dışındakileri dışlama, kavram anarşisi gibi faktörler toplumsal çözülmeye yol açar.⁵⁴⁷

Toplumsal çözülmeyi oluşturan faktörlerden biri de toplumdaki kişiler arasında adaletin sağlanmamasıdır. Özellikle toplumda gelir dağılımındaki adaletsizlik bazı nedenlerle birilerinin kaydırılması bazı hakların gözetilmemesi toplumdaki toplumsal çözülmeyi doğuran en önemli etkenlerdendir.⁵⁴⁸ Müslümanlar, muhabbet ağıyla örülmüş ve kardeşlik çimentosuyla birbirlerine bağlanmış bir yapıdır. Her bir Müslüman “*eşitler arasında birinci olamaz*” ilkesi ile eşittirler.⁵⁴⁹

İnsanların başkalarıyla bir araya gelip ittihat kurmada beceriksizliği veya kendi görüşünün doğru, başkalarının yanlış olduğu şeklinde bir hareket ihtilaf ve husumetin doğmasına yol açacak ve doğal olarak kardeşlik zarar görüp zedeleneyecektir. Bu manevî hastalığa karşı İslam birçok çözüm sunmaktadır. Müminler, ortak birçok değerlerin olduğunu düşünerek bireysel görüş ve tutumlara bakmaksızın samimi bir şekilde birleşmelidirler. “Hakikat ehli ile ittihat etmek, ilâhî inayete sebeptir ve dinin şerefini korumaktır”.⁵⁵⁰

“*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır*”.⁵⁵¹ Bu ayetin manası, dinin en önemli ilkelerini kapsamaktadır. Bu ilkeler toplumu iyiliğe, doğruluğa, toplum yararına, insanlara faydalı olan şeylere çağırarak, topluma zararlı olacak şeylerden nehyetmek, toplumun birlik ve bütünlüğü korumayı, ayrılığa düşmeyi, bölünmeyi yasaklamaktır. Bu ilkeler, her çağda her toplumda gerekli olan ve toplumu bozulmaktan, dağılmaktan koruyan ilkelere dir. Müminlerde “ümme bilinci” yalnız bu düsturlarla teşekkül edebilir.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Erkal, *Sosyoloji Toplumbilimi*, 273.

⁵⁴⁸ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 182.

⁵⁴⁹ Turner, *Kur'an'ı Sait Nursi ile Okumak*, 603.

⁵⁵⁰ A.g.e. 585.

⁵⁵¹ Âl-i İmrân, 3/105.

⁵⁵² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II/87.

Hız. Âdemden Hız. Peygambere kadar bütün peygamberlerin dini, milleti İslamdır. Bütün peygamberler ve müminler ittifak halinde aynı ümmeti oluşturlar. İslam toplumu, tek ümmettir ve din tek dindir. İşte kıssaları beyan olunan bütün peygamberler, bir tek millet teşkil ediyorlardı, hepsi de tevhid inancında ittifak halinde idiler, bütün toplulukların tâbi olacakları din, İslamdan başka değildir.

Dini Tevhit, milleti İslam, kanunları şariat, din ile sorumlu insanlar için tek bir millet teşkil eder. Fakat ne yazık ki, Yehud ve Nesara taifeleri din işlerinde kendi aralarında fırka fırka oldular. Bütün Peygamberlerin ittifak ettikleri dinî esasları tebdile uğrattılar. Dinlerini tefrikaya uğrattılar, birbirini telin ederek birbirinden ayrıldılar, parça parça oldular.⁵⁵³

Müminler, şahsî arzu ve isteklerinin peşine düşerek, yalnız maddî çıkarı peşinde koşarak dinleri hakkında anlaşmazlığa, tefrikaya düşmemeli, görüş ayrılığına girip birbirlerinden ayrılmamalıdır. Bunun yerine Allah'ın dininde kardeşler olmaları gerekir. Yahudiler ve Hristiyanlar gibi ihtilafa düşmemeli, birbirlerine sırt çevirmemelidirler. Aralarında ayrılığa yol açabilecek şeyler yapmamalıdır. Yoksa toplumsal bütünlükleri bozulur, dağılırlar. Ayetteki: “*Ve ayrılığa düşmeyin*”⁵⁵⁴ buyruğu, müminlere birlik ve bütünlüğü korumayı, toplumsallaşmayı emretmekte, ayrılığa düşmeyi, bölünmeyi yasaklamaktadır.⁵⁵⁵

Yahudi ve Hristiyanların ihtilâfa düşerek, tefrikaya girmeleri şöyle anlatılır; tıpkı bir topluluğun bir şeyi aralarında dağıtmaları ve paylaşmaları, şuna şu payın, buna bu payın düşmesi gibi dinlerini aralarında parçaladılar. Bu içine düştükleri ihtilâfı, çeşitli fırka ve gruplara ayrılmalarını anlatan bir temsildir.⁵⁵⁶

Kalplerin uzlaştırılması, ülfet etmesi, Allah Teâlâ'nın lütfu ve ihsanı ile sağlandığı, ayette bir nimet, iyilik, ilâhî bağış olarak açıklanmıştır. Cenab-ı Hak bunu, müminlere lütfetmiş ve müminlerin kalplerini kaynaştırmanın da bir lütuf olduğunu

⁵⁵³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, IV/2182.

⁵⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/103.

⁵⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV/311-312.

⁵⁵⁶ ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/482.

haber vermiştir. Zira bunun zıddı olan bölünme; düşmanlığı, düşmanlık da daha büyük sıkıntıları ve savaşı doğurur. Bunda ise çok büyük zarar söz konusudur.⁵⁵⁷

İbn Abbas (ra) ayette geçen hablullâh hakkında şöyle rivayet etmiştir: Hablullâhtan maksat müminlerin toplumdur, önceki ümmetler tefrikaya ve ayrılığa düşmeleri sonucu helak olmuşlardır. Bütün Müslümanlar tek bir topluluktur. Cenabı Hak birlik olmayı emretmekte ve ayrılığa düşmeyi yasaklamaktadır. Başka bir ayette mealen: *“İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O’nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti”*.⁵⁵⁸ Allah Teâlâ müminleri birlik içinde olmakla, diğer dinlerin arkasında gidenlerine de parçalanmakla nitelemiştir.⁵⁵⁹

İkinci bölümde detaylı bir şekilde incelediğimiz, yüzyıllardır birbirleriyle çekişen Hazreç ve Evs kabileleri arasında devam eden husumet ve savaşlar son bulmuş din kardeşliği sayesinde birbirleri ile kardeş olmuşlardır. Bunu çekemeyen Yahudiler Hazreç ve Evs kabileleri arasında eski savaşları hatırlatarak kışkırtıcı sözler söyleyerek bir fitne çıkarmışlardır. Hz. Peygamber, bu olayı duyunca onlara İslam’ın nimetini hatırlattı. Böylece bu olayın bir Yahudi oyunu olduğunu anladılar, İslam’ın öğretileri etrafında kenetlendiler ve tekrar kucaklaşıp kardeş oldular.⁵⁶⁰

İslam toplumunda herhangi iki grup arasında çıkan ayrılık ve tefrikalar, müminlerin arasındaki kardeşlik ve bütünleşmenin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engeldir. Cenabı Hakk’ın buyurduğu çözüm yolu ise ıslahtır. Müminleri bölen, onları tefrikalara düşüren ayrılıkların önünü almak, İslam toplumu arasındaki uhuvvetin zarar görmesini engellemek için çözüm yolu ıslahtır. Hucurât sûresinde mealen: *“Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah’ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarını adaletle bulunuz”*.⁵⁶¹ Âyette uhuvvet ile ıslah

⁵⁵⁷ el- Mâturîdî, *Te’vîlâtü ehl-i sünne*, I/295.

⁵⁵⁸ el-En’am, 6/153.

⁵⁵⁹ A.g.e. I/296.

⁵⁶⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, I/391.

⁵⁶¹ Hucurât, 49/9.

kelimeleri olumlu anlam örgüsü içerisinde beraber yer almışlardır. Yani uhuvvet, ıslahı gerektirir; ıslah da uhuvveti doğurur.⁵⁶²

Bu ayetin hükmüne göre, müminlerden iki grup arasında anlaşmazlık çıkarsa diğer müminlerin onları ıslah etmeye çalışmaları gerekir. Müminler, mümin kardeşlerinin problemine ilgisiz kalmamalıdır. Çatışan iki grubun arasına girip onları çatışmaktan alıkoymalıdır. Eğer iki gruptan birisi barışa yanaşmazsa, bütün müminlerin güç kullanarak iki grup arasında barış sağlamaya gayret etmelidirler.⁵⁶³

Günümüzde de fitne ve fesat odaklarının oyunları aynı tarzda devam etmektedir. Müslümanlar birçok değişik millet ve topluluklar olarak bir arada yaşamaktadırlar. Günümüzün bir hastalığı olan ırkçı akımlar, mezhepsel ayrılıklardan da yaralanarak Müslümanları bölmüş, ayrılıklara sokmuş ve birbirlerine düşürmüştür. Geçmişte yaşanmış bazı olayları saptırarak ve abartılı bir şekilde her milletin asabî damarlarını tekrar canlandırmaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucunda günümüzde İslam ümmeti parça parça olmuştur. Bu durumdan kurtulmanın yolu Kur’ân’a sarılıp: “*Allah ayetlerini işte böyle size açık diyor ki Hidayet bulasınız*”.⁵⁶⁴ emrine itaat etmektir.⁵⁶⁵

Müslümanların ittifakları Kur’ân’ın koyduğu “*apaçık deliller*” diye sözü edilen kurallardır. Müslümanlar bu kurallara uymadığı ve sorumluluklarını yerine getirmedikleri sürece bölünüp parçalanırlar. Tarih boyunca Müslümanlar Kur’ân’a sarıldıkça birlikleri güçlenip ittifak etmişlerdir. Kur’ân’dan uzaklaştıkça bölünüp parçalanmışlardır. Müslümanlar, günümüzdeki kadar hiçbir dönemde bu denli ayrılığa düşmemişlerdir. Bu duruma düşmelerinin en büyük sebebi parçalanıp bölünmeleridir.⁵⁶⁶

Uhuvvet-i İslamiye bugün dünyanın en önemli meselelerdendir. İslam cemaatinin en büyük kayyum değeri uhuvvettir. Uhuvvet değerinin tahakkuk etmesi için bütün müminlerin bir bütünlük oluşturup kaynaşmaları gerekir. Bunun sonucunda din

⁵⁶² Kasapoğlu, *Kur’an’a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü*, 68.

⁵⁶³ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, VIII/519.

⁵⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/103.

⁵⁶⁵ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, I/394.

⁵⁶⁶ A.g.e. I/397.

kardeşliğini kolektif bir yapı olarak bir güç haline dönüştürürler. İşte o zaman ittihad-ı İslam'ın bir manası tahakkuk etmiş olur. Bu görev âlem-i İslam için çok ciddi bir görev ve sorumluluktur. Bu konuda Said Nursî “*Bu zamanın en büyük farz vazifesi, ittihâd-ı İslâmdır*”⁵⁶⁷ şeklinde ifade etmektedir. Bugün Müslümanlar arasında yaşanan uhuvvet, muhabbet, dostane ilişkiler, yardımlaşma ve kaynaşmalar ittihad-ı İslam'ın mukaddimeleridir. Müminler, uhuvvet çizgisinde, yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olduğunda rahmet-i ilâhîyenin de cebine vesile olunur. O zaman da Cenab-ı Hak rahmet ve inâyetinin tecellîleri ile ittihad-ı İslam'ı tecelli ettirir.

Sonuç olarak, din insanın gerek fert, gerekse cemiyet olarak hayatını kuşatır. Dinin toplumsal bütünleşme ilişkisi konusunda dinî inanç ve değerlerin gerek kişi, gerekse toplumsal hayat üzerinde her zaman çok büyük bir etkisi olmuş; toplumsal yapı ve müesseselerin teşekkülünde rol oynamıştır. Dinî inanç ve değerlerin zayıfladığı zamanlarda buhranlar ortaya çıkmış, sosyal krizler meydana gelmiş ve dinin yerini başka ideolojiler doldurmuştur. Ancak hiçbir ideoloji veya fikir dinin yerini tutamamış ve dinin yaptığı etkiyi gösterememiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁷ Nursi, *Divan-ı Harbî Örfî*, 55.

⁵⁶⁸ Kamil Kaya, “*Sosyolojik Açıdan Din*”, 152-153.

SONUÇ

Müminler toplum içerisinde birlikte yaşarlar, bu yaşantının da ruhu ve hayatı kardeşliktir. Bir mümin için bu dünya hayatının güzelliği, başta kardeşlik ve manevî değerlerimize sarılmakla gerçekleşir. Bu noktadan bakıldığında kardeşliğin şahsî ve toplumsal hayatın bir vazgeçilmezi olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Öncelikle çalışmamızın esas kısmını teşkil eden kardeş ve kardeşlik kavramının epilojik tahlilinden sonra, kardeşlik kelimesiyle yakın anlamlı olan uhuvvet, sahâbî, halîl, velî, sâhib ve refik kelimelerinin her birisinin kardeşliğin anlamlarından birini karşıladığı görülür. Kur'an'da kardeşlik anlamında kullanılan bu kelimelerin Kur'an'da kaç değişik anlamda kullanıldıkları, Kur'ân'da geçtiği sûreler/âyetler tespit edilip ve bu kelimelerin Kur'an'da geçen yerlerinin mealini verip, hem klasik ve hem de yakın zamanda yazılan tefsirlerde nasıl işlendiği ortaya konulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de kardeşlik kavramının mana bakımından birçok ilişki biçimini, değişik ilişki düzey ve modellerini ifade ettiği görülmektedir. Kur'ân da kardeşlik kavramı, hukukî düzenlemeler ve miras ile ilgili bölümlerde biyolojik ve sıhrî kardeşlik anlamında kullanmıştır. Kur'ân da peygamberlerin kıssalarının anlatıldığı surelerde ise, aynı millete mensubiyet, hemşerilik anlamında kabile ve millet kardeşliği anlamında olduğu görülmektedir. Kur'ân da kardeşlik kavramının en çok geçtiği bir diğer kardeşlik modeli ise müslümanların inanç bağlarından oluşan din kardeşliğidir. Bu yönden müslümanları birbirine bağlayan tüm bağlardan daha güçlü inanç bağlarının bulunduğu da görülmektedir. Din kardeşliği; aynı inanç ve değerleri paylaşan kişiler arasındaki beraberlik ruhunu ifade etmektedir. İnanç kardeşliği ırk ve nesebe dayalı bir kardeşlik yerine, tevhid inancı yönündeki manevi beraberliği ifade eden din kardeşliği anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Kardeşliğin hayata yansımaları olan ve Hz peygamberin ashabına yaptığı uygulaması muâhât projesi üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber, Medine'ye hicretten sonra Ensâr ve Muhacirin bütünleşmesini sağlamak ve bazı maddi sorunları ortadan kaldırmak için bazı uygulamalarda bulunmuştur. Bunların başında ise Muâhat projesi gelir. Hz peygamberin zamanında kardeşlik ile ilgili önemli bir uygulama olan “muâhât projesi” yani hicretten sonra Ensâr ve Muhacir kardeşliği Medine'de tesis edilen kardeşlik sözleşmesi en önemli örneklerden biridir. Bu kardeşlik sözleşmesi Muhacirlerle Ensârın kalplerini tek bir kalp haline getirmiştir.

Muâhat projesi ile oluşan bu kardeşlik sadece maddî bir dayanışmadan ibaret değil, maddî bir destekle beraber manevî yönden bir destek sağlama olayıdır ki Muhacirler ile Ensâr arasında ortak bir kimlik birliği oluşturulmuştur. Kur'ân-ı Kerim, sağlıklı bir toplum kurulabilmesi için kişilerin birbirlerine kardeşlik duygusuyla bağlanmalarını, birbirlerine muhabbet, sevgi ve saygı duymalarını tavsiye etmiştir.

İslam'ın üzerinde durduğu en önemli konulardan biri toplumda yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmektir. Îsâr hasleti ise bu yardımlaşmanın zirvesi, cömertlik ve fedakârlığın son haddi olduğu görülür. Sosyoloji gibi modern bilim dallarında da özgecilik, diğergâmlık, elseverlik ifadeleriyle detaylı olarak anlatılmaktadır. Îsâr hasletine sahip kimseler, kendinden çok başkalarının yararını düşünürler, mü'min kardeşine karşı şefkat ve sevgi beslerler ve onlara yararlı olmaya çalışırlar. Çünkü îsâr, toplumda bireyler arasındaki fedakârlık, şefkat ve kardeşliğin bir tezahürü olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmamızın son kısmında Kur'an kardeşliğinin toplumsal hayata yansımaları ve Kur'ân'ın toplumsal bütünleşmeyle ilgili yaklaşımı incelenmiş ve dinin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisi ve ümmet bilincinin oluşumu konuları ele alınmıştır.

İnsanlar toplum içinde yaşarlar, bir toplumda istikrar birlik ve beraberlikle olabilir. Kur'ân'ın hedefi toplumun bütünlüğünü oluşturmak için kardeşlik duyguları içerisinde uyumlu bir İslam toplumu var etmek ve ümmet olarak bütünleşmeyi, birlik içerisinde yaşamayı mümkün kılmaktır.

Müminler değişik kültür ve çevreden olabilirler. Kur'ân'ın amaçladığı toplumsal yapının gerçekleştirilebilmesinde müminlerin arasındaki ilişkilerin bulunduğu ortak nokta ise kardeşliktir. Nitekim kardeşlik, toplumsal hayatta imanın tezahürünün en belirgin yönüdür. İslam topluluğuna üye olan kişinin en önemli vasfı kardeşliktir.

Kur'ân toplumsal hayatta bütünleşmeyi sağlamak için iki düsturu esas alır. Birincisi insanlığın Hz Âdem'den gelmesi itibarıyla aralarında bir akrabalık bağı vardır. İkincisi inanan kişiler arasında bulunan din kardeşliğidir.

Söz konusu bu çalışmamız esnasında ülkemizde ve dünyada Kur'ân'ın kardeşlik ile ilgili ayetlerinden ilham alarak kardeş aile, kardeş şehir, kardeş ülke, kardeş köy projesi gibi çalışmaların olduğunu gördük, bu faaliyetler esnasında kardeş olmanın gereğini yerine getirmek demektir ve kardeşlik adına sevindirici gelişmelerdir.

Tezimizin sonunda dile getirmek istediğimiz en önemli konu, iç ve dış her türlü saldırı ve tehlikelere karşı koyabilmenin tek yolu birlik ve iç ihtilafların terk edilmesidir. İslam'ın tevhid anlayışının gereği olarak birliğin tek yolu kalplerin tevhidi yani Allah için kardeşçe yaşamaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere kardeşlik yalnız maddî bir amacın değil, manevî bir amacın aracı olarak da önemlidir. İttihad yalnızca sosyal-siyasal güç kazanmak için değil, psikolojik-manevî arınmışlığı sağlamak için de önemlidir. Bunun için dikkat edilecek en önemli hususlardan biri, farklı ırk, millet ve kişilerden gelenlerle aralarında iyi bir iletişim kurarak sorunları ele almanın önemi bir kez daha öne çıkmıştır.

Yaptığımız bu çalışmamızın Allah'ın izniyle ümit ettiğimiz gelecekte oluşacak olan İslam âlemindeki ümmet birliğinin teşekkülünde küçük de olsa bir katkı sağlamasını temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuat. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'an-il Kerîm*, Dâru'l-Hadis, Kahire: 1987.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul: 1998.
- Akbaş, Mehmet. "Muhâcirûn-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni". İstem / 15 (2010).
- Aktan, Hamza. "Miras", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/miras> (21.08.2021).
- Akyüz, Vecdi. *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi, İstanbul: 1998.
- Algül, Hüseyin. "Muhâcirûn-Ensâr Üzerine Bir Araştırma", *UÜİFD*, Sayı. 5, Cilt. 5, Bursa:1993.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul: 1991.
- Aydın, Hüseyin. *Günümüz Toplumunda İman Problemi*, Karakoç Yayınları, Ankara: 1995.
- Ayrancı, İlhami. "Hz. Peygamberin Medine'ye Hicreti ve Bu Dönemde Uyguladığı Stratejiler Üzerine Bir Deneme". *Kalemname* 3 / 6 , (2018).
- Bardakoğlu, Ali, Kemal Atik. *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara: 1997.
- Bardakoğlu, Ali. vd. , *İlmihal-II-, İslâm ve Toplum*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Özgün Matbaacılık, Ankara: 2016.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi Gelişim Öğrenme Ve Ortam*, Nobel Yayınları, Ankara: 2005.
- , İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, Ankara: 1996.
- Bayır, Cuma. "Kur'an'da Ülfet Ve Kardeşlik", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.) *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı*, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Nesa Basın Yayın Grup, İstanbul: 1985.

- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefî Doktrinler ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara: 1997.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (v. 256/870), *el-Cami'u's-Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut: 2002.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2009.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara: 1997.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. Ta'rîfât, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 2002.
- Çağrııcı, Mustafa. "Ülfet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ulfet> (14.09.2021).
- Çapcıoğlu, İhsan. "*Toplumsal Statü ve Toplumsal Rol*", *Sosyolojiye Giriş*, Editörler: İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli, Grafiker Yayınları, Ankara: 2013.
- Çelikan, Serkan. Uhuuvet Kavramı Bağlamında Toplumsal Hak ve Görevlerle İlgili Hadisler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana: 2013.
- Çıvgın, İzzet. *Sosyolojiye Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 2007.
- Dağcı, Şamil. İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.39, S.1, Ankara: 2000.
- Dalkılıç, Bayram. "Kardeşlik Kavramının Epistemolojik Boyutu", *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku*, DİB Yay. Ankara: 2013.
- Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed. *İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. thk. Abdülaziz Seyyid el-Ehl. Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, Beyrut: 1403/1983.
- Demir, Ömer. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul: 1997.
- Demir, Recep. Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur'an Kavramı: Îsâr, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. C.2, Ordu: 2016.

- Demircan, Adnan. “Siyasetin Kültürel Ve Sosyal Hayattaki Yansımaları Bağlamında Ensâr Ve Muhacir Kavramları”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.1, S.1, (2013): 9-10.
- , Adnan. *Asrı Saadet Dünyası yeni bir toplum inşası*, Siyer Yayınları, İstanbul: 2016.
- Dönmezer, Sulhi. *Toplumbilim*, Beta Basım Yayım, İstanbul: 1994.
- Duman, Betül, Alacahan, Osman. “Sosyal Kaynaşma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.15, S.1, Isparta: 2010.
- Durmuş, Zülfikar. “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’an’ın Öngördüğü İdeal Model: Îsâr”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.3, S.1, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî. (v. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd, Dâru-Risaletul Alemiye*, Beyrut: 2009.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahabe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (13.08.2021).
- el- Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul: 2014.
- el-Bûti, M. Said Ramazan. *Fıkhu's-Siyre*, çev. Atik Aydın, Bilge Adam Yayınevi, İstanbul: 2012.
- el-İsfehâni, Râğıb, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rûf, Beyrut: h. 506.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin Turki. 22 Cilt. Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, Beyrut: 1427/2006.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü ehl-i sünne*. thk. Fatıma Yusuf el-Haymî. 5 Cilt. Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, Beyrut: 1420/2004.
- el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, Terc. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul: 1992.

- , Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayanî ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul: 1989.
- el-Mübarek-Furi, Safiurrahman. *Er-rahiku'l mahtum*, mektebetur rüş, Riyad: 2013.
- er- Râzî, Fahreddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l – ğayb*, 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Eren, Selim. "Toplumsal Norm, Ahlak ve Din". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.11, S. 2, 2007.
- Erginli, Zafer Vd. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul: 2006.
- Erkal, Mustafa E. *Sosyoloji Toplumbilimi*, Der Yayınları, İstanbul: 1998.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*, Çev. Sadreddin Gümüş vd. Ensâr Vakfı/ İz Yayıncılık, İstanbul: 2003.
- es-Sâhib İsmâîl b. Abbâd. el-Muhît fi'l-luğa, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, *Âlemü'l-Kütüb*, Beyrut: 1414/1994.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân. thk. Abdul Muhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Dâru'l Hicr, 1422/2001.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el - Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't - te'vîl ve uyûni'l akâvîl fî vücûhi't - te'vîl*. 6 Cilt. Mektebetü'l-Übeykân, Riyad: 1418/1998.
- Farukî, İsmail Râci. *İslâm Aydınlatıyor*, Çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılâb Yayınları, İstanbul: 2008.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Dâru'l kütübi'l-ilmîyye, Beyrut: 1424/2003.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Müessesetü'r-risâle, Beyrut: 1426/2005.
- Gökçe, M. Cüneyt. "İslâm Kardeşliğinin Temelleri", Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 5, Şanlıurfa: 1998.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kur'an ve İnsan*, Esra Yayınları, İstanbul: 1996.

- Günay, Ünver (Der.), *Din sosyolojisi el kitabı*, Editörler: İhsan Çapcıoğlu, Niyazi Akyüz, 1 bs. Grafiker Yayınları, Ankara: 2012.
- , Ünver. “*Din ve Sosyal Bütünleşme*”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.7,S. 6, (1989):
- , Ünver. *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul: 1998.
- Gürdal, Salih. *Tevhid ve Şirk*, Beyan Yayınları, İstanbul: 1983.
- Güven, Sami. *Toplumbilim*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa: 1999.
- Halil, İmadüddin. *İslâm'ın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul: 1988.
- Hançerlioğlu, Orhan. *İslâm İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul: 1994.
- Harman, Ömer Faruk. “İlahî Dinlerde Kardeşlik”, (Haz.), DİB Yay. Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu. Ankara: 2012.
- Hasan el-Mustafavî. *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yayınları, Beyrut: 2009/1430.
- Havva, Said. *İslâm*, Çev. Said Şimşek, İktisadi Yayınları, Ankara: tsz.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi*, Ankara Okulu Yay., Ankara: 2006.
- İbn Haldun, Abdurrahman İbn Muhammed. *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul: 2004.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (v. 218/833). *İslam Tarihi Sireti İbn Hişâm Tercemesi*, Terc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul: 2006.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (v. 1373). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çev: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul: 1985.
- , Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (v. 1373). *el-Bidâye ve'n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı yayınları, 1994.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem. *Lîsânü'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut: 1997.

- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beyrut: 1979.
- İhsan Çapcıoğlu, Niyazi Akyüz (Der.). *Din sosyolojisi el kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara: 2012.
- İz, Mahir. *Din ve Cemiyet*, Kitabevi, İstanbul: 1990.
- Kalkan, Ahmet. *Ansiklopedik Kur'an Kavramları Ve Güncel Yansımaları*, Davut Emre Yayınevi, İstanbul: 2011.
- Kapar, Mehmet Ali. "Uluslararası ilişkiler bağlamında Hz. Muhammed'in gayrimüslim unsurlarla olan ilişkilerindeki örnekliliği". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 48 / 48, 2019.
- Karahan, Abdülkadir. *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, Nurettin Uycan Basımevi, İstanbul: 1981.
- Karaman, Hayrettin, vd. , (Komisyon), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, I-V, DİB Yayınları, Ankara: 2014.
- , Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul: 1996.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kuran'da İki Zıt Karakter: Şuh (Bencillik) ve Îsâr (Özgencilik)", *Akademik Araştırma Dergisi*, S 21, 2004.
- , Abdurrahman. Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü, *Hikmet Yurdu*, C. 9, S. 17, 2016.
- , Abdurrahman. Kur'an'da Bir Kardeşlik Tipolojisi Olarak "Peygamberlerin Kavimleriyle Kardeşliği", (Haz.), DİB Yay. Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu, Ankara: 2012.
- Kaşani, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, iz Yayıncılık, İstanbul: 2004.
- Kaya, Ayhan. "Teorik ve Pratik Açından İnfak ve Îsâr Ahlâkı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.17, S.1, 2013.
- Kaya, Kamil. "Sosyolojik Açından Din", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S.2, 1996.
- Köylü, Mustafa. "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, 2007.

- Kurtkan, Âmiran. *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniv. İktisat Fakt. Yayınları, İstanbul: 1975.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risaleleri*, Terc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul: 1981.
- Kutub, Muhammed. *Tevhid*, Çev. Nureddin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul: 1990.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli 'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire: 1997.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2010.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûh ve 'n-nezâir fî 'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1429/2008.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac (v. 261/875). *el-Camiu's-Sahîh*, Dâru's-Selâm, Riyad: 2000.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmet b. Şuayb (v. 303/915). *Sünenü'n-Nesâî*, Dârut-Tasil, Beyrut: 2012.
- Nursi, Said. *Divan-ı Harbî Örfî*, Envâr Neşriyat, İstanbul:1996.
- , Said. *Lem'âlar*, Envâr Neşriyat, İstanbul:1996.
- Okumuş Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul: 2003.
- Özcan Güngör. “Kur'an'da Sosyal Bütünleşme”, *Diyanet İlmi Dergi*, S.40/3, Ankara: (2004).
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yayınevi, Ankara: 1994.
- Öztürk, Metin. Mustafa Kemal Coşkun, *Sosyoloji*, Aykut Basım Yayın, İstanbul: 2008.
- Pak, Zekeriya. “Kur'an'da Kardeşlik”, (Haz.), DİB Yay. Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu. Ankara: (Nisan 2012).
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1982.
- Pusmaz, Durak. “Kur'an'da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 25, 2012.

Şerîf er Radi. el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ân. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1429/2008.

Rıfat, Ahmet. *Tasvîr-i Ahlâk*, Haz: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul: tsz.

Safiyurrahmân el-Mübârek fûrî. *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Mektebetu'r- Rüşd, Riyad: 2013.

Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhat) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi". *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konevi Kültür Merkezi, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya: 2008.

Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB., Yayınları, Ankara: 2003.

Şahinalp, M. Vehbi. Kur'an'ın Öngördüğü Dostluk, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 28. 2012.

Şa'rânî, Abdülvehhâb. *İslamda Kardeşlik Hukukunun Esasları*, Tercüme Hamit Eker, Sönmez Neşriyat, İstanbul: 1975.

Şentürk, Habil. *Din Psikolojisi*, Esra Yayınları, İstanbul: 1997.

Şeriatî, Ali. *İslâm Sosyolojisi Üzerine*, Çev. Kamil Can, İstanbul: 1980.

-----, Ali. *Ümmet ve İmamet*, Çev. Ahmet Sait, Fecr Yayınevi, Ankara: 1997.

Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul: 2012.

-----, M. Sait. *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul: 1999.

Tarhan, Nevzat. "Sû-i Zandan Paranoya'ya, Kur'an Mesajı", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı; 7, 1998.

-----, Nevzat. *Kardeşliği Aralayacak Kapı*: Diyalog, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları - 866 Cep Kitapları – 101, Ankara: 2013.

Temel, Nihat. *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası*, Ensâr Neşriyat, İstanbul: 2008.

Timuçin, Afşar. *Felsefe Sözlüğü*, BDS Yayınları, Ankara: 1994.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizi*, Tahk. A. M. Şakir, M. F. Abdülbaki, İ. Adve Avvâd, Mısır-1975, 5 Cüz. (şamile).
- Topaloğlu, Bekir. "Velî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/veli--esma-i-Hüsna> (20.08.2021).
- Turner, Colin. *Kur'an'ı Sait Nursi ile Okumak*, Nesil Yayınları, İstanbul: 2000.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul: 1991.
- , Süleyman. "Velî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/veli--tasavvuf> (17.08.2021).
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul: 1969.
- Yaran, Rahmi. "Kardeş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kardeş>.
- Yardımcı, Remzi. İzzet Çıvgın. *Sosyolojiye Giriş*, 1bs. Nobel Yayınları, Ankara: 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul: tsz.
- Zeydan, Abdülkerim. *İslâm Davetçilerine*, Çev. Nezir Demircan, İkbâl Yayınları, Ankara: 1968.

İNTERNET KAYNAKLARI

- AYVERDİ, İlhan. *Kubbealtı Lügatı*, info@kubbealti.org.tr; Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, (I-III), İlk Yayın Tarihi: 2005, 4. Baskı, Ocak, İstanbul, 2011, Erş. 28.07.2021.
- <https://www.siyervakfi.org/ad-kavmine-gonderilen-kardesleri-hz-hud-as/>.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Ercan ÖZTÜRK

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Bölümü, 2022, İstanbul

Lisans: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa, 1998.

B. MESLEKİ DENEYİM

1999-2004 Elbistan Mükrimin Halil Lisesi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni.

2004-2007 İstanbul GOP İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni.

2007-2013 Akçadağ Anadolu Öğretmen Lisesi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi
Öğretmeni.

2013- 2018 Suudi Arabistan Yurt Dışı Öğretmenlik Görevlendirmesi.

2018- Akmercan Anadolu Lisesi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni.

C. YABANCI DİL: Arapça, İngilizce.

D. BİLGİSAYAR BİLGİSİ: Windows ve Office Uygulamaları, Çeşitli Programlar.

E. YAYINLARI: 1. <http://dx.doi.org/10.47832/2757-5403.14.11>

2. <https://webtv.akittv.com.tr/kutlu-yolculuk/kutlu-yolculuk-14376> (Arafat,Cebelür
Rahme, Huneyn savaşı ve Taif'in tanıtım belgeseli).